AA Jhgfj% AA

dedk.M

विषय-सूची

शान्तिप्रकरणम्

अथ सकलकर्म्मसाधारणी परिभाषा

सर्वेषु पाकयज्ञेषु भवेद्ब्रह्मा कृताकृतः। पात्रासादनमिच्छात आज्यादि श्रवणानि च ॥ स्रुवादिमार्जनं चेध्मरज्जुप्रहरणं तथा। पूर्णपात्रं भवेन्नित्य-माज्यस्योत्पवनं तथा ॥ व्रीहिणामववातश्च तंडुलेषु कृताकृत:। द्रवीभूतघृत-स्यापि विलापनविधिस्तथा ॥ प्रतिपदोक्ताज्यहोमे परिस्तरणविकल्पितम् । अना-दिष्टाज्यहोमे तु नित्यम् । आज्यभागसहिततद्रहितकर्मणोस्तंत्रप्रयोगे आज्यभागा-ननुष्ठानमेव युक्तम्, सर्वत्राज्यभागयोर्विकल्पितत्वात् । अनेकपाकयज्ञानामेक-कालानुष्ठाने समानतंत्रता तेन स्विष्टकृताद्येकमेव । यत्र यज्ञद्रव्यं नोक्तं तत्राज्यं ग्राह्यम् । मंत्रान्ते कर्म कर्त्तव्यं मंत्रस्य करणत्वतः । कर्मावृत्तौ तु मंत्रस्याप्यावृत्ति-र्गृह्यकर्मणि ॥ समंत्रकहोमे तूष्णीं निर्वापः नाम्ना होमे नाम्नैव निर्वापादि । यत्र मंत्रेण नाम्ना वा होमो नोक्तस्तत्र नाम्नैव होमः । समंत्रकहोमे सहैवानेकदेव-त्यचरुपाकेऽपि न विभागो नाभिमर्शश्च । हस्तानुक्तौ दक्षिणः करः दिशामनुक्तौ प्राच्युदीचीशान्यः । तिष्ठन्नासीन इत्याद्यनुक्तावासीनतैव । अनादेशे स्वयं कर्ता । अविज्ञातस्वरो मंत्रः सौत्र एकश्रुतिर्भवेत् । होमेषु मंत्रं स्वाहान्तं प्रणवाद्यं च कारयेत् । विप्रादीनां द्विदर्भं स्यात्पवित्रं ग्रथितं न वा । अथाहुतिप्रमाणम् कर्म-प्रमाणमाज्यादि लाजामुष्टिमिताः स्मृताः । अन्नं ग्राससमं ग्राह्यं कंदानामष्ट-मोंशकः ॥ तिलसक्तुकणादीनां मृगीमुद्राप्रमाणतः । ताम्रपात्रेण पिहिते ताम्र-पात्रादिके शुभे ॥ अग्निप्रणयनं कार्यं मृण्मये राजतादिके । उत्तमः श्रोत्रिया-गारान्मध्यमः स्वगृहादितः ॥ नाप्रोक्षितमिन्धनमग्नावादध्यात् । सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च । सदेतिकर्मांगतापुरुषार्थता च तेन कर्मकाले शिखा-बन्धनाद्यभावे प्रायश्चित्तद्वयमन्यदेकमेव । वटप्लक्षबिल्ववैकंकतचन्दनदेवदारु-सरलवृक्षजा अपि क्वचित्समिधः । पलाशेन जुहूः कार्या खदिरेण स्रुवः स्रुचः । तदभावे यथालाभयज्ञियवृक्षजाः । काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्ये नैमित्तिके हि सः । काम्येष्वुपक्रमादूर्ध्वं केचित्प्रतिनिधिं विदुः ॥ न स्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रकर्म-देवाग्निकर्तृषु । न देशारणिकालेषु त्रिषु प्रतिनिधिर्मतः । नातिप्रतिनिधातव्यं निषिद्धं वस्तु कुत्रचित् । स्वकालादुत्तरो गौणः कालः सर्वस्य कर्मणः ॥ तर्प-णेष्वासने श्राद्धे भुक्तौ मूत्रपुरीषयोः । षट्सु निर्माल्यका दर्भा दर्भ्याद्या आभि-चारिके । मंत्रोपि यश्च शूद्रार्थे ब्राह्मणः प्रेतभोजने ॥ अथकर्माङ्गदेवताः-विवाह-स्याग्निर्देवता तेन विवाहाङ्गभूतस्वस्तिवाचनाद्यन्ते कर्माङ्गदेवताग्निः प्रीयता-मितिवदेत् ॥ औपासनेग्निसूर्यप्रजापतयः ॥ स्थालीपाकेग्निः ॥ गर्भाधाने ब्रह्मा ॥

पुंसवने प्रजापतिः ॥ सीमन्ते धाता ॥ जातकर्मणि मृत्युः । नामनिष्क्रमणान्न-प्राशनेषु सविता ॥ वस्तुहोमे वास्तोष्पतिरन्ते प्रजापतिः । आग्रयणे आग्रयण-देवता ॥ सर्पबले: सर्पाः ॥ तडागादीनां वरुणः ॥ ग्रहयज्ञे आदित्यादिनवग्रहाः । कूष्मांडहोमे चान्द्रायणे अन्याधाने चाग्न्यादयः ॥ अग्निहोमस्याग्निः ॥ अन्ये-स्विष्टकर्मसु प्रजापतिरिति ॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योनुकल्पेन वर्त्तते । समाप्नोति फलं तस्य परत्रापि श्रुतिः स्मृतिः १ बहुल्पं वा स्वगृह्योक्तं यस्य यत्कर्म्मचोदि-तम् । तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वं कृतं भवेत् २, इति ।

अथ कर्म्मोपयोगिसप्तधान्यादिकारिकासंग्रहः

सप्त धान्यानि—यवगोधूमधान्यानि तिलाः कंगुस्तथैव च ।
श्यामाकं चीणकं चैव सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥
सर्वौषधयः—मुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।
शठी चंपकमुस्तं च सर्वौषधिगणः स्मृतः ॥
अन्यच्च—कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेयचन्दनम् ।
वचाकर्पूरमुस्ता च सर्वौषध्यः प्रकीर्तिताः ॥
अष्टौ मृदः—गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद् गोकुलात् ह्रदात् ।
राजद्वारप्रवेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥
पञ्चपल्लवाः—अश्वत्थोदुंबरप्लक्षा न्यग्रोधश्चूत एव च ।
पञ्चकं पल्लवानां स्यात्सर्वकर्मसु शोभनम् ॥
पञ्चत्वचः— एतेषामेव त्वचः
पञ्चरत्नानि—सुवर्णं रजतं मुक्ता लाजावर्त्तः प्रवालकम् ।
अन्यदपि—कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकम् ॥
एतानि पञ्चरत्नानि रत्नशास्त्रविदो विदुः ॥
अभावे सर्वरत्नानां हेम सर्वत्र योजयेत् ॥
दशाङ्गधूपः—षड्भागकुष्ठो द्विगुणो गुडश्च लाक्षात्रयं पञ्च नखस्य भागाः
हरीतकी सर्जरसश्च मांसो भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ।
घनस्य चत्वारि पुरस्य चैको धूपो दशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः
पञ्चवर्णानि—पञ्चरात्रे रजांसि पञ्चचूर्णानि मण्डलार्थं हि कारयेत् ।
शालितंडुलचूर्णेन शुक्लं वा यवसंभवम् ।
रक्तं कुंकुमसिन्दूरगैरिकादिसमुद्भवम् ॥
हरितालोद्भवं तथा कृष्णं दग्धयवैर्हरितं पीतं कृष्णविमिश्रितम्

विवाहे कंकणौषधयः—दूर्वा यवांकुराश्चैव वालकं चूतपल्लवम् ॥
हरिद्राद्वयसिद्धार्थशिखिपत्रोरगत्वचः ।
कंकणौषधयश्चैताः कौतुकाख्या नव स्मृताः ॥
मधुरत्रयम्—आज्यं क्षीरं मधु तथा मधुरत्रयमुच्यते । इति ॥

अथ कुशकण्डिकोपयोगी संग्रहः

तत्र प्रथममग्निनामानि—अथातः संप्रवक्ष्यामि यथोक्तं पद्मयोनिना । ब्राह्मणानां हितार्थाय संस्कारार्थे सुभाषितम् १ लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकल्पितः । अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधानेऽभिधीयते २ पुंसवने चान्द्रमसः शुङ्गाकर्म्मणि शोभनः । सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्म्मणि ३ नाम्नि वै पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने तु शुचिः स्मृतः । सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतारम्भे समुद्भवः ४ व्रतमध्ये हरिर्नाम व्रतांते राजपुत्रकः । गोदाने सूर्य्यनामा च केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ५ वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । चतुर्थ्यां तु शिखिनाम धृतिरग्निस्तु सामनि ६ आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ब्रह्मा वै गार्हपत्याग्निरीश्वरो दक्षिणस्तथा ७ विष्णुराहवनीयश्च अग्निहोत्रे त्रयोग्नयः । लक्षहोमे बह्निनामा कोटिहोमे महाशनः ८ प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञेषु साहसः । देवानां हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ९ पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारिके १० वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु वर्धनः । कोष्ठे तु जाठराग्निः स्यात्क्रव्यादो मृतभक्षणे ११ समुद्रे वाडवो ज्ञेयःक्षये संवर्त्तको भवेत् । एतेऽग्नयः समाख्याता-स्त्रिंशच्च च संज्ञकाः १२ ॥ अथाग्निजिह्वाः — काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता चैव सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च लीलायमाना इति सप्तजिह्वाः १ अविज्ञात्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः । न हुतं न च संस्कारो नच कर्म्मफलं भवेत् २ सप्तजिह्वाः स्फुरन्त्येताः हुताशनमुखस्थिताः । याभिर्हव्यं समश्नाति हुतं सम्यग्द्विजोत्तमैः ३ सप्तजिह्वाप्रमाणं तु प्रदेशमिह कीर्तितम् । प्रमाणं चतुरस्रं च वर्तुलं मुखमण्डलम् ४ कराली धूमिनी श्वेता लोहिता असिता तथा । सुवर्णा पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्तिता ५ करालीं रक्षांस्यश्नन्ति धूमिनीमसुरास्तथा । श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा सितामश्नन्ति गन्धर्वाः सुवर्णान्तु यमस्तथा । पद्मरागीतु विख्याता दिव्यजिह्वा हुताशने ७ तस्यां तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तत्र सिद्धये ८ न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोऽप्यत्र रोचिषः । प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ९ इत्यग्निनामानि जिह्वानामानि च ॥ अथ रेणुक-

कारिकायां स्रुवधारणविधिः—चतुरंगुलं परित्यज्य षडङ्गुलमथापि वा। करेण मूलमाच्छाद्य धारयेच्छङ्खमुद्रया १ अग्निः सोमस्तथा सूर्यो रुद्रश्चैव प्रजापतिः। षष्ठश्चैव यमो देवः स्रुवे तिष्ठन्ति सर्वदा २ स्रुवाग्रे वसते वह्निर्विभागश्चतुरङ्गुलः। अग्निस्थानेऽग्निसन्तापः सोमे क्लेश उदाहृतः ३ सूर्ये पशुविनाशः स्याद्रौद्रे रौद्रभयं भवेत्। प्रजापतौ प्रजावृद्धिर्यमे मृत्युभयं भवेत् ४ यमभागं त्यजेन्मूलं षोडशाङ्गुलमग्रतः। प्रजाभागे स्रुवो धार्यः सर्वकर्म्मप्रसिद्धये ५॥ इतिस्रुवधारणविधिः॥ अथद्रव्यप्रमाणम्—कर्षमात्रं घृतं होमे शुक्तिमात्रं पयः स्मृतम्। उक्तानि पञ्चगव्यानि तत्समानि मनीषिभिः १ तत्समं मधु दुग्धान्नमक्षमात्रमुदाहृतम्। यवाः प्रसृतिमात्राः स्युर्लाजाः स्युर्मुष्टिमात्रकाः २ पृथुकास्तत्प्रमाणाः स्युः सक्तवोऽपि तथोदिताः। गुडं पलार्द्धमानं स्याच्छर्करापि तथा मता ३ ग्रासार्धं चरुमानं स्यादिक्षुः पर्वावधिः स्मृतः। एकैकं पत्रपुष्पादि तथा पूपानि कल्पयेत् ४ कदलीफलनारिङ्गफलान्येकैकशो विदुः। मातुलुङ्गं चतुःखण्डं पनसं दशधा कृतम् ५ अष्टधा नारिकेलानि खण्डितानि विदुर्बुधाः। त्रिधाकृतं बिल्वफलं कपित्थं खण्डितं त्रिधा ६ उर्वारुकफलं होमे कथितं खण्डितं त्रिधा। फलान्यन्यानि लब्धानि समिधः स्युर्दशाङ्गुलाः ७ दूर्वाङ्कुरत्रयं ग्रन्थं गुडूची चतुरङ्गुला। व्रीहयो मुष्टिमात्राः स्युर्मुद्गमाषायवा अपि ८ तण्डुलाः स्युस्तदर्द्धांशा कोद्रवा मुष्टिसम्मिताः। गोधूमा रक्तकलमा विहिता मुष्टिमानतः ९ तिलाश्चुलुकमात्राः स्युः सर्षपास्तत्समाः स्मृताः। चन्दनागुरुकस्तूरी कर्पूरं कुंकुमं तथा। तिन्तिडीबीजमानानि समुद्दिष्टानि देशिकैः ११॥ इतिद्रव्यप्रमाणम्॥ अथ द्रव्यग्रहणे मुद्रालक्षणम्—होमे मुद्रास्त्रयः प्रोक्ता मृगी हंसी च सूकरी। विनामुद्रा कृतो होमः सर्वो भवति निष्फलः १ सूकरी करसङ्कोची मृगी मुक्तकनिष्ठिका। हंसी स्यात्तर्जनीमुक्ता त्रिधा मुद्राः प्रकीर्तिताः २ शान्तिके च मृगी ज्ञेया हंसी पौष्टिककर्म्मणि। अभिचारे सूकरी स्याद्विद्वेषोच्चाटनादिषु ३ मुद्राहीनं तु यो मोहाद्धोतुमिच्छति मूढधीः। यजमानं तथात्मानं पातयेच्च विनिश्चितम् ४॥ इतिमुद्रात्रयलक्षणम्॥ अथाज्यलक्षणम्—मन्त्रैरालोडितं यच्च पवित्राभ्यां च संस्कृतम्। अपद्रव्यविहीनं तु तदाज्यमितरद्घृतमिति॥ अथ यज्ञीयकाष्ठानि ब्रह्मपुराणे-पलाशाश्वत्थन्यग्रोधप्लक्षवैकङ्कतोद्भवाः। शमी चोदुम्बरो बिल्वश्चन्दनं सरलस्तथा। शालश्च देवदारुश्च खदिरश्च त्रयोदश॥

॥ इति कुशकण्डिकोपयोगिसंग्रहः॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः

कर्मकाण्ड-प्रदीपः

प्रथमो भागः

(दशकर्मादिपद्धतिः)

अथ स्वस्तिवाचनम्

॥ अथ यजुश्शाखीयगृह्यपद्धतिर्लिख्यते ॥

तत्र कर्ता शुभदिने सुस्नातः कृततिलकः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्याचम्य स्वस्ति वाचयेत्—ॐस्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्व्वणः । स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना १ स्वस्तये वायुमुपब्रुवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः । बृहस्पतिं सर्व्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवन्तु नः २ विश्वेदेवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये । देवाऽअवन्त्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वंहसः ३ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति । स्वस्ति नऽइन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ४ स्वस्ति पन्थामनुचरेम सूर्य्याचन्द्रमसाविव । पुनर्ददताऽघ्नता जानता सङ्गमेमहि ५ स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमरिष्टनेमिं महद्भूतं वायसं देवतानाम् । असुरघ्नमिन्द्रसखं समत्सु बृहद्यशो नावमिवारुहेम ६ अंहोमुञ्चमाङ्गिरसं गयञ्च स्वस्त्यात्रेयम्मनसा च तार्क्ष्यम् । प्रयतपाणिः शरणं प्रपद्ये स्वस्तिसंबाधेष्वभयन्नोऽअस्तु ७ ॥ ॐ आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽ दब्धासोऽ अपरीतासऽ उद्भिदः । देवा नो यथा सदमिद्वृधेऽ असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवे दिवे १

देवानाम्भद्रा सुमतिर्ऋजूयतान्देवानाᳪं रातिरभिनो निवर्त्तताम्। देवानाᳪं सख्यमुपसेदिमा व्वयन्देवानऽ आयुः प्रतिरन्तु जीवसे २ तान्पूर्व्वया निविदा हूमहे व्वयम्भगम्मित्त्रमदितिन्दक्षमस्त्रिधम्। अर्य्यमणं व्वरुणँ सोममश्विना सरस्वती नः सुभगा मयस्करत् ३ तन्नो व्वातो मयोभु व्वातु भेषजन्तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयोभुवस्तदश्विना शृणुतन्धिष्ण्या युवम् ४ तमीशानञ्जगतस्तस्थुषस्पतिन्धियञ्जिन्वमवसे हूमहे व्वयम्। पूषा नो यथा वेदसामसद् वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये ५ स्वस्ति नऽ इन्द्रो व्वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा व्विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽ अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ६ पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभँय्यावानो विदथेषु जग्मयः। अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवाऽअवसा गमन्निह ७ ॐभद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाᳪंसस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः॥ सुमुहूर्त्तमस्तु ३॥ इतिस्वस्तिवाचनम्।

अथ गणेशपूजा

दीपं प्रज्वलय्य कर्म कुर्यात्। कर्त्ता कर्मदिने प्रातरुत्थाय स्नात्वा अहते श्रौते वाससी परिधाय नित्यकर्म समाप्य सर्व्वकर्मणः प्रधानभूतं गणेशपूजनं कुर्य्यात्। प्रथमं गणेशाय पुष्पाञ्जलिं समर्पयेन्——

सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः। लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः। द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि॥ विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा। संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते॥ विघ्नवल्लाकुठाराय गणाधिपतये नमः॥ शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम्। प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये॥ लाभस्तेषां

जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः। येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्द्दनः ।। ततोऽर्घस्थापनं कुर्यात्–चन्दनेन भूमौ त्रिकोणवृत्तचतुरस्र-मण्डलं लिखित्वा गंधाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य अर्घं संस्थाप्य **शंनो देवीर-भीष्टय आपो भवन्तु पीतये। शंय्योरभिस्रवन्तु नः।** इति जलेनापूर्य्य। गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति। नर्मदे सिन्धो कावेरि जले-स्मिन्सन्निधिं कुरु ।। इत्यंकुशमुद्रया तीर्थमावाह्य गन्धाक्षतपुष्पादि निक्षिप्य **ध्यानम्**–अरुणोऽरुणपंकजे निषण्णः कमलेऽभीतिवरौ करैर्द-धानः। स्वरुचाहितमण्डलस्त्रिनेत्रो रविराकल्पशताकुलोऽवतान्नः ।। इतिध्यात्वा **अर्घं दद्यात्**–एहि सूर्य्य सहस्रांशो तेजोराशे जगत्पते। अनुकम्पय मां भक्त्या गृहाणार्घं दिवाकर ।। इत्यर्घं दत्वा सर्षपाक्ष-**तैर्भूतोत्सादनं** कुर्य्यात्–अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम्। सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे ।। पाखंडकारिणो भूता भूमौ ये चान्तरिक्षगाः। दिवि लोके स्थिता ये च ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ।। निर्गच्छतां च भूतानां वर्त्म दद्यात्स्ववामतः ।। वामपार्ष्णिघातत्रयेण छोटिकाभिस्तालत्रयेण च सर्वान्विघ्नानुत्सार्य आधारशक्तये पृथिव्यै नमः कमलासनाय नमः इत्यासनं सम्पूज्य पुनरर्घं संस्थाप्य जलेना-पूर्य्य गन्धाक्षतपुष्पादि निक्षिप्य तेन जलेनात्मानं गणेशपूजासामग्रीं संप्रोक्ष्य प्राणायामं विधाय तिलकुशयवजलान्यान्दाय **पूजासंकल्पं** कुर्यात्–ॐविष्णुः ३ नमः परमात्मने श्रीपुराणपुरुषोत्तमाय ॐ तत्सदत्र-पृथिव्यां जम्बूद्वीपे भरतखण्डे आर्य्यावर्ते पुण्यक्षेत्रे हिमवत्पर्वतैकदेशे ब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे कृतत्रेताद्वापरान्ते सप्तमे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगस्य प्रथमचरणे षष्टयब्दानां मध्ये अमुकनामसम्वत्सरे अमुकायने अमुक-ऋतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकवासरेऽमुकतिथौ अमुक गोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्माहं श्रुतिस्मृति-पुराणोक्तफलप्राप्तये करिष्यमाणामुकर्मणो निर्विघ्नतासिद्धये भगवतो गणेशस्य षोडशोपचारैः पूजनं करिष्ये। इति संकल्प्य **पीठपूजनं**

कुर्यात्—ॐतीव्रायै नमः ॐज्वालिन्यै नमः ॐनन्दायै नमः ॐभोगदायै नमः ॐकामरूपिण्यै नमः ॐसत्यायै नमः ॐउग्रायै नमः ॐतेजोवत्यै नमः ॐमध्येविघ्ननाशिन्यै नमः ॐसर्वशक्तिकमलासनाय नमः। **ध्यानम्**। एकदन्तं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजम्। पाशांकुशधरं देवं ध्यायेत्सिद्धिविनायकम्॥ **आवाहनम्**—विनायक नमस्तेस्तु उमामल-समुद्भव। इमां मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तम॥ **आसनम्**—नाना-रत्नसमायुक्तं मुक्ताहारविभूषितम्। स्वर्णसिंहासनं चारु प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्॥ **पाद्यम्**—गौरीप्रिय नमस्तेस्तु शङ्करप्रिय सर्वदा। भक्त्या पाद्यं मया दत्तं गृहाण प्रणतप्रिय॥ **अर्घ्यम्**—व्रतमुद्दिश्य देवेश गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम्। गृहाणार्घं मया दत्तं सर्वसिद्धिप्रदो भव॥ **स्नानम्**—स्नानं पञ्चामृतैर्देवगृहाण गणनायक। अनाथनाथ सर्व्वज्ञ गीर्वाण-परिपूजित॥ ॐगणानान्त्वा गणपतिँ हवामहे प्रियाणान्त्वा प्रिय-पतिँ हवामहे निधीनान्त्वा निधिपतिँ हवामहे व्वसो मम। आह-मजानि गर्ब्भधमा त्वमजासिगर्ब्भधम्। इतिमन्त्रेण स्नानम्। स्नानांग-माचमनीयं च दत्त्वा **वस्त्रम्**—रक्तवस्त्रयुगं देव। देवाङ्गसदृशप्रभम् भक्त्या दत्त गृहाणेदं लम्बोदर हरप्रिय॥ **यज्ञोपवीतम्**—राजतं ब्रह्म-सूत्रं च काञ्चनस्योत्तरीयकम्। गृहाण चारु सर्व्वज्ञ भक्तानां सिद्धि-दायक॥ **गन्धम्**—गन्धं कर्पूरसयुक्तं दिव्यं चन्दनमुत्तमम्। विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्॥ **अक्षताः**—अक्षतान्धवलान्देव सुर-गन्धर्वपूजित। सर्व्वदेवनमस्कार्य्य गृहाण मदनुग्रहात्॥ **पुष्पाणि**—सुगन्धीनि सुपुष्पाणि मालत्यादीनि वै प्रभो। मयाऽऽनीतानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यताम्॥ **धूपः**—दशाङ्गं गुग्गुलुं धूपं सुगन्धि सुम-नोहरम्। उमासुत नमस्तुभ्यं धूपं मे प्रतिगृह्यताम्॥ **दीपः**—गृहाण मङ्गलं दीपं घृतवर्त्तिसमन्वितम्। दीपं ज्ञानप्रदं देव रुद्रप्रिय नमो-स्तुते॥ **नैवेद्यम्**—सगुडान्सघृतांश्चैव मोदकान्घृतपाचितान्। नैवेद्यं सफलं दत्तं गृह्यतां विघ्ननाशन॥ **भूषणार्थं द्रव्यं समर्प्य** मूलमंत्रेण

जपं विधाय समर्प्य **ताम्बूलम्**—पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलान्वितम् । कर्पूरादिसमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ **दशमोदकदानसङ्कल्पः**—अद्येहामुकोहं अमुककर्मनिमित्तकं गणेशप्रीतये इमान्दशमोदकान्दक्षिणासहितान् ब्राह्मणाय दास्ये ॐतत्सन्न मम । ब्राह्मणं गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य । **मोदकदानमन्त्रः**—विघ्नेश विप्ररूपेण गृहाण दशमोदकान् । दक्षिणाघृतताम्बूलगुडयुक्तान्ममेष्टद ॥ **प्रतिग्रहमंत्रः**—दाता विघ्नेश्वरो देवो गृहीता सर्व्वविघ्नराट् । तस्मादिदं मया दत्तं परिपूर्णं तदस्तु मे । इत्येकं मोदकं विनायकाय दद्यात् । **प्रार्थना**—विनायक नमस्तुभ्यं सततं मोदकप्रिय । अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्य्येषु सर्व्वदा ॥ अथ **दूर्वाङ्कुरपूजा**—ॐ गणाधिप नमस्तेऽस्तु ॐउमापुत्र नमस्तेऽस्तु ॐअघनाशन नमस्तेऽस्तु ॐविनायक नमस्तेऽस्तु ॐईशपुत्र नमस्तेऽस्तु ॐसर्वसिद्धिप्रदायक नमस्तेऽस्तु ॐएकदन्त नमस्तेऽस्तु ॐइभवक्त्र नमस्तेऽस्तु ॐमूषकवाहन नमस्तेऽस्तु ॐकुमारगुरो तुभ्यं नमोऽस्तु ॐ चतुर्थीश नमोऽस्तु ते ॐ **काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च** ॥ इति दूर्व्वां समर्प्य **नीराजनं** कुर्यात्—अन्तस्तेजो बहिस्तेज एकीकृत्यामितप्रभम् । आरार्त्तिकमिदं देव गृहाण मदनुग्रहात् ॐअग्निर्ज्ज्योतिर्ज्ज्योतिरग्निः **स्वाहा सूर्य्यो ज्योतिर्ज्ज्योतिः सूर्य्यः स्वाहा अग्निर्वर्च्चोज्योतिर्वर्च्चः स्वाहा ॥ सूर्य्यो वर्च्चो ज्योतिर्वर्च्चः स्वाहा ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहा ॥** इति नीराज्य **पुष्पाञ्जलिः**—सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ॥ विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ॥ विघ्नवल्लीकुठाराय गणाधिपतये नमः ॥ अविरलमदजलनिवहं भ्रमरकुलानीकसेवितकपोलम् । अभिमतफलदातारं कामेशं गणपतिं वन्दे ॥ इति नमस्कृत्य **दक्षिणासङ्कल्पं** कुर्य्यात्—अद्येहेत्यादि

देशकालसंकीर्तनान्ते अमुकोहं अमुककर्मणि निर्विघ्नतासिद्धये भगवतो गणेशस्य पूजाकर्मण: साद्गुण्यार्थम् इमां दक्षिणां ब्राह्मणाय दास्ये ॐतत्सत् न मम इति दक्षिणां दत्वा **ॐगणानां त्वा गणपति ँ हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिँ हवामहेनिधीनां त्वा निधिपतिँ हवामहे व्वसो मम आहमजानि गर्ब्भधमा त्वमजासि गर्ब्भधमिति** मन्त्राशिषं दद्यात् ॥

॥ इति गणेशपूजा ॥

अथ मातृपूजा

सर्वकर्मसु प्रधानसङ्कल्पानन्तरं मातृपूजनं कुर्यात् पीठे पिष्टातकेन षोडशमातॄर्लिखित्वा गोमयेन दूर्वाभिर्विभूष्य अर्घं संस्थाप्य **पूजासङ्कल्प:**—अद्येहेत्यादिदेशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्माहं अमुककर्मण: पूर्वाङ्गत्वेन सर्वाभ्युदयप्राप्तये पीठे लिखितानां गणपतिसहितगौर्य्यादिषोडशमातॄणां पूजनं करिष्ये । प्रतिष्ठा । ॐ-**एतन्ते देव सवितर्य्यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव । मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञ ँ समिमं दधातु विश्वेदेवा स इह मादयन्तामों प्रतिष्ठ** ॐ-भूर्भुव:स्व: गणपतिसहितगौर्यादिषोडशमातर: इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । **अथध्यानम्**—गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातर: ॥ धृति: पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मन: कुलदेवता । गणेशेनाधिका ह्येता वरदाभयपाणय: ॥ इति ध्यात्वा **नाममन्त्रेण पूजनं**—ॐगणपतये नम: ॐ-गौर्यै नम: ॐपद्मायै नम: ॐशच्यैनम: ॐ मेधायै नम: ॐसावित्र्यै नम: ॐविजयायै नम: ॐजयायै नम: ॐदेवसेनायै नम: ॐस्वधायै नम: ॐस्वाहायै नम: ॐमातृभ्यो नम: ॐलोकमातृभ्यो नम: ॐधृत्यै नम: ॐपुष्ट्यै नम: ॐतुष्ट्यै नम: ॐआत्मन: कुलदेवतायै नम: इति नाम-

मन्त्रैः आवाहनमासनं पाद्यमर्घं स्नानमाचमनं वस्त्रं गन्धम् अक्षतान् पुष्पाणि धूपं दीपं नैवेद्यं भूषणार्थे द्रव्यं च समर्प्य नाममन्त्रेण जपं कृत्वा समर्प्य **वसोर्द्धारासङ्कल्पः**–अद्येह अमुकोऽहममुककर्मणि सर्वाभ्युदयप्राप्तये गणपतिसहितगौर्यादिषोडशमातृणामुपरि गुडसर्पिभ्यां वसोर्द्धाराः पातयिष्ये । **मन्त्रः**–आज्यं यतोऽस्ति देवानामशनं मंगलात्मकम् । ततो मातृः समुद्दिश्य घृतधारा ददाम्यहम् ॥ **वसोःपवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वा कामधुक्षः** ॥ कुड्यस्तम्भसुसंलग्ना मातृणामुपरि स्थिताः । कारयेत्पञ्च तिस्रो वा सप्तवोदङ्मुखस्थिताः ॥ इतिमंत्रैः तिस्रः पंच सप्त वा धाराः पातयित्वा तच्छेषघृतं ललाटे धृत्वा **नीराजनं** कुर्यात् । **पुष्पाञ्जलिः**–षोडशमातृणां स्तोत्रं पठेत् । हरात्मज चतुर्बाहो वारणास्य महोदर । प्रसन्नो भव मह्यं त्वं गौरीपुत्र नमोऽस्तुते १ चन्द्रास्ये चन्द्रकलया विभूषितकपालके । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं शिवगौरि नमोस्तुते २ दुग्धोदसंभवे भव्ये सरोजोपरि संस्थिते । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं हरिपद्मे नमोस्तुते ३ सदासौभाग्य-संयुक्ते मन्दारकुसुमार्चिते । प्रसन्ना भव मह्यं त्वमिन्द्रकान्ते नमोस्तुते ४ शुक्लाम्बरधरे देवि वीणापुस्तकधारिणि । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं सरस्वत्यै नमोस्तुते ५ सौभाग्ययुक्ते सौभाग्यदायिके दुःखवर्ज्जिते । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं विजये ते नमोनमः ६ चारुणा शुभपद्मेन राजमानेऽर्क सन्निभे । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं भो जये ते नमोनमः ७ अनेकवर्णसंयुक्ते नानाशस्त्रसमन्विते । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं देवसेने नमोस्तुते ८ पितॄणां वल्लभे शान्ते शान्तियुक्ते शुभङ्करि । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं स्वधे देवि नमोस्तुते ९ सप्तार्च्चिर्वल्लभे सप्तस्वरसन्तानसंस्तुते । प्रसन्ना भव मह्यं त्वं स्वाहे देवि नमोस्तुते १० वराभयकरा भव्याः प्रसन्नमुखपंकजाः । सुप्रसन्नाः प्रजायन्तां मह्यं ताभ्यो नमोनमः ११ रक्षिकाः सर्वलोकानां नितरां लोकमातरः । सुप्रसन्नाः प्रजायन्तां

मह्यं ताभ्यो नमोनमः १२ धृतिसंजनिके धैर्ययुक्ते सर्वसमर्चिते। प्रसन्ना भव मह्यं त्वं धृतिदेवि नमोस्तुते १३ सर्वेषां पुष्टिजनिके पूर्णकामसमन्विते। प्रसन्ना भव मह्यं त्वं पुष्टिदेवि नमोस्तुते १४ सर्वसन्तोषजनिके सन्तोषेण समन्विते। प्रसन्ना भव मह्यं त्वं तुष्टिदेवि नमोस्तुते १५ कुलदेवि महाभागे कुलाद्रिकृतकेतने। प्रसन्ना भव मह्यं त्वं कुलदेवि नमोस्तुते १६ गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया। देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः १७ धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मनः कुलदेवता। गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्च षोडश १८ ब्रह्माणी कमलेन्दुसौम्यवदना माहेश्वरी लीलया। कौमारी रिपुदर्प्पनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी॥ वाराही घनघोरघर्घरमुखी चैन्द्री च वज्रायुधा। चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु नो मातरः १९ इति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य **दक्षिणासङ्कल्पः**—अद्येत्यादि अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्माहं अमुककर्मनिमित्तकं सर्वाभ्युदयप्राप्तये गणपतिसहितगौर्यादिषोडशमातॄणां पूजाकर्मणः साद्गुण्यार्थं इमां दक्षिणां ब्राह्मणाय दास्ये तत्सत् इति संकल्प्य दक्षिणां दद्यात्। **मन्त्रपाठः**— **ॐसमख्ये देव्या धिया संदक्षिणयोरुचक्षसा मा मऽआयुः प्रमोषीर्म्मोऽअहं तव व्वीरं विदेय तव देवि संदृशि। ॐअम्बेऽ अम्बिकेऽ अम्बालिके न मा नयति कश्चन। ससस्त्यश्वकः सुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम्।** इति पठित्वा मंत्राशिषं दद्यात्। इतिमातृपूजा॥

अथाभ्युदयिकश्राद्धम्

यं ब्रह्म वेदान्तविदो वदन्ति परं प्रधानं पुरुषं तथान्ये। विश्वोद्गतेः कारणमीश्वरं वा तस्मै नमो विघ्नविनाशनाय॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरैरपि। सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः॥ इति गणेशं नमस्कृत्य स्वदक्षिणभागे कर्मपात्रस्थापनम्—ॐ **भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया व्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री पृथिवीं**

यच्छ पृथिवीं दृँ॒ ह पृथिवीं मा हिँ॒ सीः ॥ इति स्पृष्ट्वा भूमौ चन्दनेन शंखचक्रे लिखित्वा आसनं दूर्वात्रयम् आसने पात्रं पात्रे "पवित्रे स्थो वैष्णव्यौ" इति पवित्रं शन्नो देवीरितिजलम् ॐशन्नो देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये शं योरभिस्रवन्तु नः ॐयवोऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीः इति ॐयवोऽसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्मितः । प्रत्नमद्भिःपृक्तः-पुष्ट्या नान्दीमुखाँल्लोकान्प्रीणाहि नः स्वाहेतिच यवान् गन्धाक्षत-पुष्पादि तूष्णीं निक्षिप्य तेन जलेनात्मानं नान्दीमुखश्राद्धसामग्रीं च सम्प्रोक्ष्य प्राणायामं विधाय, अपवित्रः पवित्रो वा सर्व्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ ॐदेवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमःस्वाहायै स्वाहायै नित्यमेव नमोनमः ॥ इतित्रिवारं पठित्वा-सप्तव्याधा दशार्णेषु मृगाःकालञ्जरे गिरौ । चक्रवाकाःशरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ तेपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीदथ ॥ श्राद्धकाले गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम् । मनसा च पितॄन्ध्यात्वा नान्दीश्राद्धं समारभे ॥ ॐसोमस्य नीविरसि विष्णोः शर्म्मासि शर्म्म यजमानस्य योनिरसि । सुसस्याः कृषीस्कृधि । इतिमंत्रेण दक्षिणकट्यां नीवीमारोप्य दूर्वाभिर्दिग्बन्धनम्—अग्निष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशम् । तथा बर्हिषदः पान्तु याम्यां ये पितरस्तथा ॥ प्रतीचीमाज्यपास्तद्वदुदीचीमपि सोमपाः । विदिशश्च गणाः सर्वे रक्षन्तूर्ध्वमधोपि वा ॥ रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोषतः । सर्व्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ॥ यवा रक्षन्तु दितिजात दर्भा रक्षन्तु राक्षसात् । पंक्तिं वै श्रोत्रियो रक्षेदतिथिःसर्व्वरक्षकः ॥ गायत्र्या कर्म्मपात्रोदकमभिमंत्र्य तेन जलेन शूद्रादिदृष्टिदोषनिपातादामान्नादीनां पवित्रतास्तु इत्यन्नं सम्प्रोक्ष्य अथ **प्रतिज्ञासंकल्पः**—अद्येहेत्यादिदेशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्राणामस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् अमुक ३ देवीनां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखीनां तथाऽमुक-

गोत्राणामस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम् अमुकामुकदेवानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखानां तथाऽमुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम् अमुकामुकदेवानां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखानां प्रीतये अमुककर्म्मनिमित्तकं सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवपूर्वकं संक्षिप्तसंकल्पविधिना नान्दीमुखश्राद्धमहं करिष्ये ॐकुरुष्व। उत्तरवृद्ध्या **आसनानि दद्यात्** दूर्वात्रयं गृहीत्वा—अद्येह नान्दीमुखामुकगोत्रास्मन्मात्रादित्रय तथा पित्रादित्रय तथाऽमुकगोत्रास्मन्मातामहादित्रयश्राद्धसम्बन्धिनां सत्यवसुसञ्ज्ञकानां विश्वेषां देवानामिदमासनं वो नमो वृद्धिवृद्धिश्रियै। तथाऽमुकगोत्राणामस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनां अमुकामुकीदेवीनां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखीनाम् इदमासनं वो नमो वृद्धि २ श्रियै। तथाऽमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम् अमुकामुकदेवानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखानाम् इदमासनं वो नमो वृद्धि २ श्रियै। तथाऽमुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम् अमुकामुकदेवानां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखानाम् इदमासनं वो नमो वृद्धि २ श्रियै। इत्यासनानि दत्त्वा (सामगानां आसनदाने चतुर्थी कार्या) ततः क्रमेण पूजनमनेन मंत्रेण **ॐसप्तऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादं सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृती अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ॥** इतिगन्धाक्षतपुष्पैः पूजनम् ॐसत्यवसुसञ्ज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यो नमः पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो नमः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो नमः इतिसम्पूज्य **धूपदीपसङ्कल्पः**—अद्येह अमुकगोत्रास्मन्मात्रादित्रय तथा पित्रादित्रय तथाऽमुकगोत्रास्मन्मातामहादित्रयश्राद्धसम्बन्धिनः सत्यवसुसञ्ज्ञकविश्वेदेवा आसनार्चनविधौ इमानि गंधाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यभूषणादीनि यथाविभागं वो नमो वृद्धि २ श्रियै तथाऽमुकगोत्रा अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामह्यः अमुकामुकीदेव्यः नान्दीमुख्यः

तथाऽमुकगोत्रा अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहा अमुकामुकदेवा वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः नान्दीमुखाः तथाऽमुकगोत्रा अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा अमुकामुकदेवा सपत्नीका वसुरुद्रादित्यस्वरूपा नान्दीमुखाः असानार्चनविधाविमानि गंधाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यभूषणादीनि यथाविभागं वो नमो वृद्धि २ श्रियै । आसनार्चनविधिः परिपूर्णोस्तु अस्तुपरिपूर्णः गन्धादिदानाचमनं कृत्वा आमान्नं दधिघृतसहितं चतुर्द्धा विभज्य आसनाग्रे संस्थाप्य सङ्कल्पः अद्येह अमुकगोत्रास्मन्मात्रादित्रय तथा पित्रादित्रय तथाऽमुकगोत्रास्मन्मातामहादित्रयश्राद्धसम्बन्धिभ्यः सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमामान्नं दधिघृतजलसहितं यथांशेन वो नमो वृद्धि २ श्रियै तथाऽमुकगोत्राभ्यः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः अमुकामुकीदेवीभ्यो वसुरुद्रादित्यस्वरूपाभ्यो नान्दीमुखीभ्य इदमामान्नं दधिघृतजलसहितं यथाविभागं वो नमो वृद्धि २ श्रियै तथाऽमुकगोत्रेभ्योऽस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्योऽमुकामुकदेवेभ्यो वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यो नान्दीमुखेभ्य इदमामान्नं दधिघृतजलसहितं यथाविभागं वो नमो वृद्धि २ श्रियै तथाऽमुकगोत्रेभ्योऽस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्योऽमुकामुकदेवेभ्यः सपत्नीकेभ्यो वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यो नान्दीमुखेभ्य इदमामान्नं दधिघृतजलसहितं यथाविभागं वो नमो वृद्धि २ श्रियै । इति सङ्कल्प्य अन्नपूजनम् **सप्तऋषयः** (पृ० १०) **इतिमन्त्रेणॐयथेमां वाचं कल्याणीमावदानि जनेभ्यः ब्रह्मराजन्याभ्याᳬ शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय च प्रियो देवानां दक्षिणायै दातुरिह भूयासमयं मे कामः समृद्ध्यताम्** । इत्यन्नपूजनं कृत्वा **दक्षिणासङ्कल्पः**-देयद्रव्यं सम्प्रोक्ष्य सम्पूज्य अद्येहेत्यादि अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाममुकामुकीदेवीनां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणाम् नान्दीमुखीनां तथाऽमुकगोत्राणामस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम् अमुकामुकदेवानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखानां तथाऽमुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमाता-

महानाम् अमुकामुकदेवानां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां नान्दीमुखानां प्रीतयेऽमुककर्मनिमित्तकसत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवपूर्वक-नान्दीमुखश्राद्धकर्मणः साङ्गफलप्राप्तये साद्गुण्यार्थं च मातृणां पितृणां मातामहानां विश्वेषां देवानां च प्रीतये इमां दधिद्राक्षामल-कनिष्क्रयिणीं दक्षिणां यथाविभागं वो नमो वृद्धि २ श्रियै =इति सङ्कल्प्य स्वतिलकम्-सत्यानुष्ठानसम्पन्नाः सर्वदा यज्ञबुद्धयः । पितृ-मातृपराश्चैव सन्त्वस्मत्कुलजा नराः ॥ **विशेषपूजनम्**—आयुः प्रजा धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च । प्रयच्छन्तु तथा राज्यं नृणां प्रीताः पितामहाः ॥ आयुः पुत्रान् यशः स्वर्गं कीर्तिं पुष्टिं बलं श्रियम् । पशून्सुखं धनं धान्यं प्राप्नुयां पितृपूजनात् ॥ ततः अमुक-कर्मणः पूर्वाङ्गत्वेन कृतं नान्दीमुखाभ्युदयिकश्राद्धं विसर्जये । इदं श्राद्धं मया देशहीनं कालहीनं श्रद्धाहीनं भावनाहीनं दक्षिणाहीनं वाक्यहीनं यत्कृतं तत्सुकृतमस्तु यन्नकृतं तत् श्रीविष्णोः प्रसादात् ब्राह्मणानां वचनात् सर्वं परिपूर्णमस्तु अस्तुपरिपूर्णम् । आसनान्युत्थाप्य नीवीं विसृज्य कर्मपात्रं भ्रामयित्वा विसृज्य आचम्य यस्यस्मृत्येति पठित्वा अच्युतायनमः ३ ब्राह्मणं सम्पूज्य आमान्नं दक्षिणां च दद्यात् ॥ इत्याभ्युदयिकश्राद्धम् ॥

अथ पुण्याहवाचनम्

चतुरो ब्राह्मणानुत्तरवृद्ध्या संस्थाप्य अर्घं संस्थाप्य सङ्कल्पः— अद्येहेत्यादिदेशकालौ सङ्कीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्माऽहं अमुककर्मणि सर्वाभ्युदयप्राप्तये ब्राह्मणद्वारा पुण्याहं वाचयिष्ये तदङ्ग-तया चतुर्णां ब्राह्मणानां पूजनं वरणं च करिष्ये। इतिसंङ्कल्प्य ब्राह्मणे-भ्योऽर्घं दद्यात् । मन्त्रः—भूमिदेवाग्रजन्मासि त्वं विप्र पुरुषोत्तम । प्रत्यक्षो यज्ञपुरुषो ह्यर्घोयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इत्यर्घं दत्त्वा पूजयेत्-गन्ध-द्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहो-

पल्लये श्रियम् । नमोस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्त्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरु-बाहवे । सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ॥ इतिगन्धाक्षतपुष्पादिभिः सम्पूज्य वरणं कुर्यात्—एभिर्गन्धाक्षतपुष्प-पूगीफलद्रव्यैः अमुककर्मणि सर्वाभ्युदयप्राप्तये पुण्याहवाचनार्थं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे । वृतोस्मि इति प्रत्युक्तिः । एवंक्रमेण चतुर्णां ब्राह्मणानां वरणं कृत्वा सर्वेभ्योऽञ्जलिं बद्ध्वा मन्त्रं पठेत् ॐ **ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो व्वेन आवः । सबुध्न्याऽउपमाऽअस्य व्विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च व्विवः ।** ॐ **बृहस्पते** अति यदर्योऽअर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसऽऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ ब्राह्मं पुण्यमहर्यच्च सृष्ट्युत्पादनकारकम् । वेदवृक्षोद्भवं यच्च तत्पुण्याहं ब्रुवन्तु नः ॥ भोब्राह्मणाः मम गृहे पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ३। ॐपुण्याहं ३। ॐ**पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः । पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि मा ॥** स्वस्तिर्या अविनाशाख्या लोककल्याणसिद्धिदा । विनायकप्रिया नित्यं तां च स्वस्तिं ब्रुवन्तु नः । भोब्राह्मणाः मम गृहे स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु ३ । ॐ**स्वस्ति ३ ॐस्वस्ति नऽइन्द्रो व्वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा व्विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥** सागरस्य तु या ऋद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिः कृता । सम्पूर्णा सुप्रभावा च तां च ऋद्धिं ब्रुवन्तु नः ॥ भो ब्राह्मणाः मम गृहे ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ । ॐऋद्ध्यतां ३ । ॐ**सत्रस्य ऋद्धिरस्यगन्म ज्योतिरमृता अभूम दिवं पृथिव्या अध्यारुहामाविदाम देवाँ २ ॥ स्वर्ज्योतिः ॥** वैधृतौ च व्यतीपाते सङ्क्रान्तौ राहुपर्वणि । यादृग्वृद्धिमवाप्नोति तां च वृद्धिं ब्रुवन्तु नः । भो ब्राह्मणाः मम गृहे वृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ । ॐवृद्ध्यतां ३ ॐ**ज्यैष्ठ्यञ्च मऽआधिपत्यञ्च मे मन्युश्च मे भामश्च मेऽमश्चमेऽम्भश्च मे जेमा च मे महिमा च मे वरिमा च मे प्रथिमा च मे व्वर्षिमा च मे द्राघिमा च मे वृद्धञ्च मे वृद्धिश्च मे**

यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ पृथिव्यामुद्धृतायान्तु यत्कल्याणं पुरा कृतम् । ऋषिभिः सर्वगन्धर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तु नः ॥ भोब्राह्मणाः मम गृहे कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ । ॐकल्याणं ३ ॐ **यथेमां वाचं कल्याणी मावदानि जनेभ्यः ब्रह्मराजन्याभ्याँ शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय च । प्रियो देवानां दक्षिणायै दातुरिह भूयाँ समयं मे कामः समृद्ध्यताम्** ॥ सरित्पतेश्च या कन्या या श्रीविष्णुगृहे स्थिता । सर्वसौख्यवती लक्ष्मीस्तां श्रियं च ब्रुवन्तु नः ॥ भोब्राह्मणा मम गृहे श्रीरस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ३ । ॐश्रीरस्तु ३ ॐ **मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीय पशूनां रूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः श्रयताम्** ॥ शङ्खासुरविपत्तौ च यथा शान्तिर्धरातले । तथा च देवदेवानां तां च शान्तिं ब्रुवन्तुनः ॥ भोब्राह्मणा मम गृहे शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ । **ओं शान्तिः ३ ॐद्यौः शान्तिरन्तरिक्ष ँशान्तिः पृथिवीशान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्व्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्व ँशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि** ॥ **ॐविश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव । यद्भद्रं तन्न आसुव** ॥ ततो दक्षिणासंकल्पः—अद्येहामुकोहममुककर्मणि सर्वाभ्युदयप्राप्तये कृतस्य पुण्याहवाचनकर्मणः साङ्गतासिद्धये इमां दक्षिणां पुण्याहवाचकेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सन्न मम । इति दक्षिणां दद्यात् । ब्राह्मणाः मन्त्रार्थाःसफलाःसन्तु पुण्याहवाचनप्रसादोऽस्तु इतिपठित्वा तिलकं कृत्वा यजमानहस्ते आशीर्वादं दद्युः ॥ इतिपुण्याहवाचनम् ॥

अथ कलशस्थापनम्

वेद्या ईशानकोणे अव्रणं ताम्रादिधातुविनिर्मितं मृण्मयं वा बहिर्दध्यक्षतचन्दनभूषितं वस्त्राच्छन्नं कलशपात्रं सप्तधान्योपरि स्थापयेत् । प्रथमं भूमिस्पर्शः—ॐ**मही द्यौः पृथिवीचनऽइमं यज्ञं मिमिक्षिताम् पिपृतान्नो भरीमभिः** ।अथ यवप्रक्षेपः—ॐ**ओषधयः समवदन्त सोमेन सह राज्ञा यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तँ राजन्पारयामसि** । अथ कलश-

पात्रस्थानम्—ॐआजिघ्र कलशं मह्या त्वा विशन्त्विन्दवः। पुनरूर्जा निवर्त्तस्व सा नः सहस्रं धुक्ष्वोरुधारा पयस्वतीः पुनर्मा विशताद्रयिः। अथजलेनापूरणम्—ॐवरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्कम्भसर्जनीस्थो व्वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य ऋतसदनमसि वरुणस्य ऋतसदन-मासीद। अथ कुशब्रह्माणं स्थापयेत्—ॐआ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामा राष्ट्रे राजन्यः शूरऽ इषव्योऽतिव्याधी महारथो जायतां दोग्ध्री धेनुर्वोढानड्वानाशुःसप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायतां निकामे निकामे नः पर्जन्योऽभि वर्षतु फल-वत्यो नऽओषधयः पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम्। अथ गन्धम्—ॐगन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्। अथ दूर्वा—ॐकाण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ति परुषः परुषस्परि एवा नो दूर्व्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। अथ सर्वौषधिः हरिद्रा वा—ॐया ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा मनै नु बभ्रूणामहँ् शतं धामानि सप्त च। अथपूगीफलम्—ॐयाफलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः। बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वँ्-हसः। अथ दुग्धम्—ॐपयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयोधाः पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम्। अथ दधि—ॐदधिक्राव्णो अकारिषञ्जिष्णोरश्वस्य वाजिनः सुरभिणो मुखाकरत्प्रणऽआयूँ्षि तारिषत्। अथ घृतम्—ॐघृतवती भुवनानामभिश्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा। अथपञ्च-पल्लवाः—ॐअश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिष्कृता गोभाज इत्किलासथ यत्सनवथ पूरुषम्। अथ सप्तमृदः—ॐस्योना पृथिवी नो भवानृक्षरा निवेशनी यच्छानः शर्म सप्रथाः। अथपञ्चरत्नानि—ॐपरिवाजपतिःकविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् दधद्रत्नानि दाशुषे। अथ-हिरण्यं द्रव्यं वा—ॐहिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्। स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम।

अथ वस्त्रम्—ॐयदश्वाय वास उपस्तृणन्त्यधीवासं या हिरण्यान्यस्मै सन्दानमर्व्वन्तं पड्वीशं प्रिया देवेष्वायामयन्ति । अथोपरि धान्यपूर्ण-पात्रम् ॐपूर्णा दर्व्वि परा पत सुपूर्णा पुनरापत व्वस्नेव विक्रीणावहाऽ-इषमूर्ज्जंᳫं शतक्रतो । ततो वरुणमावाहयेत् ॐतत्त्वा यामि ब्रह्मणाव्वन्द-मानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः अहेडमानो व्वरुणेह वोध्युरुशᳫं स मान आयुः प्रमोषीः । अथ कलशाभिमन्त्रणम्—कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणः स्थितः ॥ कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥ अङ्गैस्तु सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः । अथ प्रार्थना—देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोसि तदा कुम्भः विधृतो विष्णुना स्वयम् ॥ त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्व्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वञ्च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥ त्वयि तिष्ठन्ति सर्व्वेऽपि यतः कामफलप्रदः । त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्व्वदा । ॐस्थिरो भव वीड्वंगऽआशुर्भव व्वाज्यर्व्वन् पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहणः । ततोर्घं संस्थाप्य प्राणायामं कृत्वा—अद्येहेत्यादि अमुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुककर्म्मनिमित्तकं कलशे आवाहितानां ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां साधिप्रत्यधिदेव-तेन्द्रादिदिक्पालविनायकादिलोकपालानां स्थापनं पूजनं च करिष्ये । ततः वेदोक्तमन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वा नवग्रहादींस्तत्रावाह्य एतन्तइतिप्रतिष्ठा ॐभूर्भुवः स्वः कलशे आवाहिताः ब्रह्मवरुणसहितआदित्यादिनवग्रहाः साङ्गाः सपरिवाराः सायुधाः सवाहनाः साधिप्रत्यधिदेवताः इन्द्रा-दिदशदिक्पालविनायकादिपञ्चलोकपालसहिताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । नागपाशधरः स्वर्णभूषणः पद्मिनीप्रियः । वरुणोऽम्बुपतिः श्रीमान् श्वेतो मकरवाहनः ॥ इति वरुणं ध्यात्वा । पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसम-

द्युतिः सप्ताश्वरथसंस्थश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥ श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतभूषणः । गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥ रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः । चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्धरासुतः । पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः । गदापाणिर्द्विबाहुश्च सिंहस्थो वरदो बुधः। देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ । दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू ॥ इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः । बाणबाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतः सदा ॥ नीलाम्बरो नीलवपुः किरीटी मुकुटोज्ज्वलः । नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते । धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः । गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥ अन्ये किरीटिनः सर्वे वरदाभयपाणयः ॥

इति श्लोकैर्ध्यानं विधाय ॐआकृष्णेनेत्यादिवेदमन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वा आवाहनासनपाद्यादीन्समर्पयेत् ॐब्रह्मणे नमः ॐवरुणाय नमः ॐआदित्याय नमः ॐसोमाय नमः ॐबुधाय नमः ॐबृहस्पतये नमः ॐशुक्राय नमः ॐशनैश्चराय नमः ॐराहवे नमः ॐकेतुभ्यो नमः ॐअधिदेवताभ्यो नमः ॐप्रत्यधिदेवताभ्यो नमः ॐइन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यो नमः ॐविनायकादिपञ्चलोकपालेभ्यो नमः इतिनाममन्त्रैः पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य पुष्पाञ्जलिः—ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च । गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु । सूर्य्यः शौर्य्यमथेन्दुरुच्चपदवीं सन्मङ्गलं मङ्गलः । सद्बुद्धिं च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः शुभं शं शनिः ॥ राहुर्बाहुबलं करोतु सततं केतुः कुलस्योन्नतिं । नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु मम ते सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ॥ आयुश्च वित्तं च तथा सुखं च धर्मार्थलाभौ बहुपुत्रतां च । शत्रुक्षयं राजसु पूजितां च तुष्टा ग्रहाः क्षेमकरा भवन्तु ॥ इति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य दक्षिणासङ्कल्पः—अद्येहामुककर्म्मणि कलशे आवाहितानां ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां साधिप्रत्यधिदेवतेन्द्रादिदशदिक्पालविनायकादिपञ्चलोकपालानां पूजायाः साङ्गफलप्राप्तये

साद्गुण्यार्थं चेमां दक्षिणां आदित्यादिनवग्रहाणां प्रीतये ब्राह्मणाय दास्ये ॐतत्सन्न मम इति दक्षिणां दत्वा अभिषेकतिलकमंत्रपाठादि कारयेत् ।।

इतिकलशस्थापनम् तदङ्गभूतं नवग्रहपूजनं च ।।

अथ रक्षाविधानम्

यवान्कुशांस्तथा दूर्व्वां सर्षपान्गन्धमक्षतान् । गोमयं दधिसंयुक्तं कारयेत्ताम्रभाजने ।। ॐगणाधिपं नमस्कृत्य नमस्कृत्य पितामहम् । विष्णुं रुद्रं श्रियं देवीं वन्दे भक्त्या सरस्वतीम् ।। स्थानक्षेत्रं नमस्कृत्य दिननाथं निशाकरम् । धरणीगर्भसम्भूतं शशिपुत्रं बृहस्पतिम् ।। दैत्याचार्यं नमस्कृत्य सूर्य्यपुत्रं महाग्रहम् । राहुं केतुं नमस्कृत्य यज्ञारम्भे विशेषत: ।। शक्राद्या देवता: सर्व्वा: नमस्कृत्य मुनींस्तथा । गर्गं मुनिं नमस्कृत्य नारदं मुनिसत्तमम् ।। वसिष्ठं मुनिशार्दूलं विश्वामित्रं महामुनिम् । व्यासं कविं नमस्कृत्य सर्वशास्त्रविशारदम् ।। विद्याधिका ये मुनय आचार्य्याश्च तपोधना: । सर्वे ते मम यज्ञस्य रक्षां कुर्वन्तु विघ्नत: ।। प्राचीं रक्षतु गोविंद आग्नेयीं गरुडध्वज: । याम्यां रक्षतु वाराहो नारसिंहस्तु नैर्ऋतीम् ।। केशवो वारुणीं रक्षेद्वायवीं मधुसूदन: । उदीचीं श्रीधरो रक्षेदीशानीं तु गदाधर: ।। उर्ध्वं गोवर्धनधरो ह्यधस्ताद्धरणीधर: । एवं दश दिशो रक्षेद्वासुदेवो जनार्दन: । यज्ञाग्रे रक्षताच्छंख: पृष्ठे पद्मं तथोत्तमम् । वामपार्श्वे गदा रक्षेद्दक्षिणे तु सुदर्शन: ।। उपेन्द्र: पातु ब्रह्माणमाचार्य्यं पातु वामन: । अच्युत: पातु ऋग्वेदं यजुर्वेदमधोक्षज: ।। कृष्णो रक्षतु सामानि ह्यथर्वं माधवस्तथा । उपविष्टाश्च ये विप्रास्तेऽनिरुद्धेन रक्षिता: ।। यजमानं सपत्नीकं पुण्डरीकविलोचन: । रक्षाहीनं तु यत्स्थानं तत्सर्वं रक्षताद्धरि: ।। वेदमन्त्रैश्च कर्त्तव्या रक्षा शुभ्रैश्च सर्षपै: । कृत्वा पोटलिकां

पूर्व्वं बध्नीयाद्दक्षिणे करे ॥ वेदमन्त्राश्च तत्रादौ गायत्री० १ ॐगणानान्त्वा० २ जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेदः स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ३ ॐसप्तऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादम् । सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ ४ ॐन तद्रक्षाᳬंसि न पिशाचास्तरन्ति देवानामोजः प्रथमजᳬंह्येतत् यो बिभर्ति दाक्षायणᳬंहिरण्य ँ् स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः स मनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ५ यदाबध्नन्दाक्षायणा हिरण्य ँ् शतानीकाय सुमनस्यमानाः तन्मऽआबध्नामि शतशारदायायुष्मान् जरदष्टिर्यथासम् ६ रक्षोहणं व्वलगहनं व्वैष्णवीमिदमहन्तं व्वलगमुत्किरामि यं मे निष्ठयो यममात्यो निचखानेदमहन्तं व्वलगमुत्किरामि यम्मे समानो यमसमानो निचखानेदमहन्तं व्वलगमुत्किरामि यम्मे सजातो यमसजातो निचखानेदमहन्तं व्वलगमुत्किरामि यम्मे सबन्धुर्यमसबन्धुर्निचखानोत्कृत्यां किरामि ७ स्वराडसि सपत्नहा सत्रराडस्यभिमातिहा जनराडसि रक्षोहा सर्वराडस्यमित्रहा ८ रक्षोहणो वो व्वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवान् रक्षोहणो वो व्वलगहनोऽवनयामि वैष्णवान् रक्षोहणो वो व्वलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवान् रक्षोहणौ वां व्वलगहनाऽउपदधामि वैष्णवी रक्षोहणौ वां व्वलगहनो पर्यूहामि वैष्णवी व्वैष्णवमसि वैष्णवास्थ ९ मा नः श ँ् सो अररुषो धूर्त्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य रक्षाणो ब्रह्मणस्पते १० प्रत्युष्ट ँ् रक्षः प्रत्युष्टा अरातयो निष्टप्त ँ् रक्षो निष्टप्ताऽअरातयः उर्वन्तरिक्षमन्वेमि ११ रक्षोहा विश्वचर्षणिरभियोनिमयो हते द्रोणे सधस्थमासदत् १२ एभिमन्त्रैः पोटलिकामभिमन्त्र्य कर्मान्ते दक्षिणकरे बध्नीयात् । बन्धनमन्त्रः—येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबलः । तेन त्वामभिबध्नामि रक्षे मा चल मा चल ॥ त्व ँ् य्यविष्ट दाशुषो नॄँ पाहि शृणुधी गिरः । रक्षा तोकमुत त्मना ॥ रक्षा सुरक्षा भूयात् ॥ इतिरक्षाविधानम् ॥

अथ घृतच्छाया

आज्यपात्रं घृतपूरितं सद्रव्यं कृत्वा चन्दनाक्षतैश्चतुर्षु स्थानेषु सम्पूज्य कुशैर्दूर्वाभिर्वा मंत्रैरभिमन्त्रयेत् । **मन्त्राः**—ॐआज्यं परमयजीयमाज्यं तेजोमयो निधिः । आज्यं हि देवदेवानां प्रियमाज्ये स्थितं जगत् ॥ तदाज्यवीक्षणे भक्त्या कृते मङ्गलमाप्नुयात् । दुःस्वप्नो दुर्निमित्तं च विघ्नौघो नश्यति ध्रुवम् ॥ तेजः प्रज्ञा च शौर्यं च बलं चापि प्रवर्द्धते । पुण्यं सप्ताङ्गराज्यं च भवेदन्यदपीप्सितम् ॥ ज्ञात्वा वाऽज्ञानतो वापि मनोवाक्कायकर्म्मभिः । कृतं यत्पातकं तन्मे घृतस्पर्शाद्विनश्यतु ॥ आज्ये चैव मुखं दृष्ट्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इत्यभिमन्त्र्य **सङ्कल्पः**—अद्येहामुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्म्माहं सर्वारिष्टविनाशार्थमाज्यावेक्षणं करिष्ये। **छन्दः**—(ॐतेजोसीति परमेष्ठी ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः आज्यं देवता आज्यावेक्षणे विनियोगः) **ॐतेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धाम नामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि ॥** आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परम् । आज्येन देवास्तृप्यन्ति आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ भौमान्तरिक्षं दिव्यं वा यन्मे कल्मषमागतम् । तत्सर्व्वमाज्यसंस्पर्शात्प्रणाशमुपगच्छतु ॥ आज्ये चैव मुखं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । **ॐध्रुवोसि ध्रुवाय यजमानोऽस्मिन्नायतने प्रजया पशुभिर्भूयात् घृतेन द्यावापृथिवी पूर्य्येथामिन्द्रस्य च्छदिरसि विश्वजनस्य च्छाया ॥** छायादर्शनं पापनाशनम् इत्यमवलोक्याज्यस्पर्शं कृत्वा **सङ्कल्पः**—अद्येहामुकराशिरमुकशर्माहं इदमवलोकितमाज्यं ताम्रपात्रस्थितं सद्रव्यं मृत्युञ्जयदैवत्यं मृत्युञ्जयप्रीतये सर्वारिष्टपरिहारार्थम् अमुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॐतत्सन्न मम । ब्राह्मणं सम्पूज्य दद्यात् दानवाक्यं पठेत्—**कामधेनोः समद्भूतं** देवानामुत्तमं हविः । आयुर्वृद्धिकरं दातुराज्यं पातु सदैव माम् ॥ ब्राह्मणश्च गृहीत्वा मन्त्राशिषं दद्यात् **ॐत्र्यम्बकं यजामहे**

सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनम् उर्व्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ।
श्रीमृत्युञ्जयप्रसादोऽस्तु इति ।। इतिघृतच्छाया ।।

अथ कुशकण्डिका

अथातो गृह्यस्थालीपाकानां कर्म्म । स्थण्डिले कुण्डे वा वेद्यां शुद्धायां भूमौ त्रिभिर्दर्भैः परिसमूहनं गोमयोदकेनोपलेपनं खादिरेण खड्गाकृतिना स्फ्येन तदभावे स्रुवेण उदक्संस्था प्रागग्रास्तिस्रो रेखाः कृत्वा अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां यथोल्लेखिताभ्यो रेखाभ्यः पांसूनुद्धृत्य ईशानकोणे निक्षिपेत् मणिकोदकेन कमण्डलूदकेन वाऽभ्युक्ष्य अग्निमुपसमाधाय इति पञ्च भूसंस्कारान्कृत्वा ताम्रपात्रस्थमग्निं वेद्यां स्वाभिमुखं स्थापयेत् ॐ **अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे देवाँ २।। आसादयादिह** ।। इत्यग्निं संस्थाप्य आचार्यब्रह्मणोर्वरणं कुर्य्यात्—अद्येहामुकोहं अमुककर्म्मनिमित्तकहोमकर्म्मणि पूजन-पूर्वकं वरणं करिष्ये । भूमिदेवाग्रेत्यर्घं दत्वा गन्धद्वारेति गन्धविलेपनं कृत्वाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य वरणसामग्रीं गृहीत्वा—एभिर्गंधाक्षतपुष्पपूगीफलद्रव्ययज्ञोपवीतपुष्पमालावासोलङ्करणादिभिः करिष्यमाणामुकहोमकर्म्मणि आचार्य्यकर्म कर्त्तुं आचार्य्यत्वेन त्वामहं वृणे, वृतोस्मीतिप्रत्युक्तिः । तथाऽमुकहोमकर्म्मणि कृताकृतावेक्षणाय ब्रह्मककर्म्मकर्त्तुं ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे । वृतोस्मि । आचार्य्यं **प्रार्थयेत्**—आचार्य्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः । तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन्नाचार्यो भव सुव्रत ।। ब्रह्माणं प्रार्थयेत्–यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्ववेदधरो विभुः । तथा त्वं मम यज्ञेस्मिन्ब्रह्मा भव द्विजोत्तम !! अस्य यज्ञस्य निष्पत्यै भवन्तोभ्यर्थिता मया । सुप्रसन्नेन कर्त्तव्यं शान्तिकं विधिपूर्वकम् ।। अस्मिन् होमकर्म्मणि त्वं मे आचार्यो भव अहं भवानीति प्रत्युक्तिः । त्वं मे ब्रह्मा भव अहं भवनीति प्र० । इतिवरणं विधाय अग्नेः दक्षिणतो ब्रह्मासनम् तत्र ब्रह्मोपवेशनम् आत्मासनं यजमानासनम् अग्नेरुत्तरतः

आसनद्वयं कल्पयित्वा प्रणीतापात्रं सव्यहस्ते कृत्वा जलेनापूर्य दर्भैरा-च्छाद्य ब्रह्ममुखमवलोक्य प्रथमासने निधाय आलभ्य द्वितीयासने निदध्यात् दिशं दिशं प्रागग्रैरुदगग्रैश्च कुशैः परिस्तरणम् पुरस्तात् दक्षिणतः पश्चात् उत्तरतः ३ । अर्थवन्ति वस्तून्यासादयेत् पवित्रच्छेदनानि त्रीणि कुशतरुणानि द्वे पवित्रे साग्रे अनन्तर्गर्भे प्रोक्षणीपात्रम् आज्यस्थाली चरुश्चेत् चरुस्थाली सम्मार्जनकुशाः पञ्च उपयमनकुशास्त्रिप्रभृतयः त्रयोदशपर्य्यन्ता ग्राह्याः समिधस्तिस्रः पालाश्यः प्रादेशमात्र्यः स्रुवः खादिरः गव्यमाज्यं व्रीहितण्डुलाः पूर्णपात्रं बहुभोक्तृपुरुषाहारपरिमितं कर्मोपयोगिनी दक्षिणा वरो वा एतानि वस्तूनि उत्तरवृद्ध्या स्थापयेत् त्रिभिर्दर्भैर्द्वेच्छेद्ये प्रादेशमात्रे पवित्रे कृत्वा पात्रान्तरेण हस्तेन वा प्रणीतोद-केन पवित्राभ्यामाज्यस्थालीं सम्प्रोक्ष्य तथा चरुस्थालीं सम्मार्जनकुशान् समिधः स्रुवम् आज्यम् पूर्णपात्रं दक्षिणाञ्च सम्प्रोक्ष्य अग्निप्रणीतयोर्मध्ये असञ्चरे प्रोक्षणीं स्थापयेत् निरूप्याज्यमधिश्रयेत् चरुश्चेदाज्यचर्वोर्युग-पदारोपणम् आज्यं ब्रह्माधिश्रयति चरुमाचार्य्यः अर्द्धश्रिते चरावाज्ये वा ज्वलदुल्मुकं समन्ताद्भ्रामयेत् स्रुवमधोमुखं प्राञ्चं प्रतप्य सव्ये कृत्वा सम्मार्जनकुशैः अग्रतो मूलपर्य्यन्तं मूलतोऽग्रपर्य्यन्तं सम्मार्ज्य पुनः प्रतप्य कराभ्यां सम्मार्ज्य दक्षिणतः कुशोपरि निदध्यात् आज्यमुद्वास्य उत्तरतः स्थापयित्वा पश्चादानीय पूर्वपवित्राभ्यामुत्पूय अवेक्ष्य अपद्रव्य-निरसनं कृत्वा उपयमनकुशानादाय वामकरे कृत्वा तिष्ठन् घृताक्ताः समिधः पर्य्युक्ष्य स्वाहेति जुहुयात् ॐ **समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बो-धयतातिथिम् आस्मिन्हव्या जुहोतन १ सुसमिद्धाय शोचिषे घृतं तीव्रं जुहोतन अग्नये जातवेदसे २ तन्त्वा समिद्भिरङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि बृहच्छोचा यविष्ठय ३** ॐ **उप त्वाग्ने हविष्मतीर्घृ-ताचीर्य्यन्तु हर्य्यत जुषस्व समिधो मम ४ स्वाहा** । ततः प्रोक्षण्यु-दकेन सपवित्रेण दक्षिणचुलुकगृहीतेन ईशानाद्युत्तरपर्य्यन्तं सम्प्रोक्ष्य पवित्रे प्रणीतायां निदध्यात् संस्रवधारणार्थं प्रोक्षणीपात्रं प्रणीताऽ-

ग्न्योर्मध्ये निदध्यात् ततो द्रव्यत्यागसङ्कल्पः—अद्येहामुकोहममुक-होमकर्म्मणा यक्ष्ये तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोममग्निं वायुं सूर्य्यं-मग्नीवरुणावग्नीवरुणावग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्मरुतः स्ववर्कान्वरुणमदितिमग्निं प्रजापतिमग्निस्विष्टकृतं चाज्येनाहं यक्ष्ये एतद्धोमद्रव्यं तत्तद्देवताभ्यो मया परित्यक्तं ॐतत्सद्यथादैवतमस्तु इतिसङ्कल्प्य एतन्त इति प्रतिष्ठाप्य अमुकनामाग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भव। ध्यानम्—ॐतदेवाग्निस्तदादित्यस्तद्वायुस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म ता आपः स प्रजापतिः १ सर्वेनिमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधि नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत् २ न तस्य प्रतिमा अस्ति यस्य नाम महद्यशः। हिरण्यगर्भ इत्येषः मा माऽ- सीदित्येषा यस्मान्नजात इत्येषः ३ एषो ह देवः प्रदिशो नु सर्वाः पूर्वो ह जातःसऽउगर्भेऽअन्तः स एव जातः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ् जना-स्तिष्ठति सर्वतोमुखः ४ ॐचत्वारि शृङ्गा त्रयोऽअस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासोऽ अस्य त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां २ ॥ आविवेश ५ ॐअग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम्। सुवर्णवर्ण-ममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ६ इति ध्यात्वा आवाहयेत्—वैश्वानरो नऽ-ऊतयऽआप्रयातु परावतः अग्निर्न्नः सुष्टुतीरुप १ ॐसप्त तेऽअग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धामप्रियाणि सप्त होत्राः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त योनीरापृणस्व घृतेन स्वाहा २ इत्यावाह्य अमुकाग्नये नम इति नाममन्त्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य रेखाः पूजयेत्—पूर्वरेखायां ॐब्रह्मणे नमः मध्यरेखायां ॐविष्णवे नमः उत्तररेखायां ॐरुद्राय नमः ॐतीव्रायै नमः ॐधूम्रायै नमः ॐज्वा-लिन्यै नमः ॐविस्फुलिङ्गिन्यै नमः इति सप्तजिह्वाः सम्पूज्य दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मणान्वारब्धो मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा आघाराज्यभागौ जुहुयात् ॐप्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये इति त्यागं विधाय हुतशेषं प्रणीताग्न्योर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रे निक्षिपेत् ॐइन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय

ॐअग्नये स्वाहा इदमग्नये **ॐसोमाय स्वाहा** इदꣳसोमाय इति हुत्वा ततः प्रकृतहोमं विधाय भूरादिहोमं कुर्य्यात् (छन्दः—व्याहृतीनां प्रजापतिः ऋषिर्गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्छन्दांसि अग्निवायुसूर्या देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः) **ॐभूः स्वाहा** इदमग्नये **ॐभुवः स्वाहा** इदं वायवे **ॐस्वः स्वाहा** इदꣳसूर्य्याय (त्वन्नोअग्ने इति वामदेव-ऋषिस्त्रिष्टुष्छन्दः अग्नीवरुणौ देवते सर्व्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः) **ॐत्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडोऽअवया सिसीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाꣳसि प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा** इदमग्नी-वरुणाभ्याम् (सत्वन्नोऽअग्ने इति वामदेवऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः अग्नी-वरुणौ देवते सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः) **ॐस त्वन्नोऽअग्ने वमो भवोति नेदिष्ठोऽअस्याऽउषसो व्युष्टौ अवयक्ष्व नो वरुणꣳरराणो वीहि मृडीकꣳसुहवो नऽएधि स्वाहा** । इदमग्नीवरुणाभ्याम् (अयाश्चाग्ने इति प्रजापतिर्ऋषिर्विराट्छन्दोऽग्निर्देवता सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनि-योगः) **ॐअयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तियाश्च सत्यमित्त्वमयाऽअसि अया नो यज्ञँ वहास्यया नो धेहि भेषजꣳस्वाहा** इदमग्नये (येते शतमिति शुनःशेपऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वरुणसवितृविष्णुविश्वेदेवामरुतः स्वर्क्का देवताः सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः) **ॐये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभिर्नोऽअद्य सवितोत विष्णुर्विश्वेमु-ञ्चन्तु मरुतः स्वर्क्काः स्वाहा** इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्क्केभ्यः (उदुत्तममिति शुनःशेफऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः वरुणोदेवता सर्व्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः) **ॐउदुत्तमं वरुण पाशमस्म-द्वाधमं विमध्यमं श्रथाय अथावयमादित्यव्रते तवानागसोऽअदितये स्याम स्वाहा** । इदंवरुणायादित्यै **ॐअग्नये प्रजापतये स्वाहा** इदमग्नये प्रजा-पतये **ॐअग्नये स्विष्टकृते स्वाहा** इदमग्नये स्विष्टकृते । ततः संस्रवप्राशनम् पवित्रप्रतिपत्तिः प्रणीताविमोकः बर्हिर्होमः ब्रह्मणे **पूर्णपात्रदानम्**—अद्येहामुकोहम् अमुककर्माङ्गहोमकर्म्मणः साङ्गफल-

प्राप्तये सादगुण्यार्थमपूर्णपूरणार्थञ्च इदं पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्यं सम्प्र-
ददे ॐतत्सन्न मम इति दत्वा **मंत्रपाठः ॐअकन्कर्म्म कर्म्मकृतः सह
व्वाचा मयोभुवा देवेभ्यः कर्म्म कृत्वाऽस्तं प्रेत सचाभुवः** ।। ततः पूर्णा-
हुतिं जुहुयात् यजमानेनान्वारम्भः कार्य्यः ब्रह्मणा स्रुचौ घृतं देयम्
आचार्यो होमं कुर्य्यात् स्रुवं सुपूजित नारिकेलपूगीफलादिफलवस्त्र-
सहितं कृत्वा **ॐस्रुचश्च मे चमसाश्च मे वायव्यानि च मे द्रोण-
कलशश्च मे ग्रावाणश्च मे ऽधिषवणे च मे पूतभृच्चमऽ आधवनीयश्च
मे व्वेदिश्च मे बर्हिश्च मेऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च मे यज्ञेन कल्प-
न्ताम्** इतिमंत्रेण स्रुवं सम्पूज्य सङ्कल्पः अद्येहामुकोऽहं अमुककर्म्माङ्ग-
होमकर्म्मणःसाङ्गफलप्राप्तये न्यूनातिरिक्तपरिपूर्त्त्यर्थं मृडनामाग्नौ
पूर्ण्णाहुतिहोमं करिष्ये (मूर्द्धानं दिव इति भरद्वाजऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो
महावैश्वानरो देवता मृडनामाग्नौ पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः)
**ॐमूर्द्धानं दिवोऽअरतिम्पृथिव्या व्वैश्वानरमृतऽआजातमग्निं कविꣳ-
सम्राजमतिथिञ्जनानामासन्नापात्रञ्जनयन्त देवाः स्वाहा १ ॐसद-
सस्पतिमद्भुतम्प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सनिम्मेधामयासिषꣳस्वाहा
२ ॐयाम्मेधान्देवगणाः पितरश्चोपासते तया मामद्य मेधयाऽग्ने मेधा-
विनं कुरु स्वाहा ३ ॐमेधाम्मे व्वरुणो ददातु मेधामग्निः प्रजापतिः
मेधामिन्द्रश्च वायुश्च मेधान्धाता ददातु मे स्वाहा ४ ॐपूर्ण्णादर्व्वि
परा पत सुपूर्ण्णा पुनरापत व्वस्नेव विक्रीणावहाऽइषमूर्ज्जं शतक्रतो
स्वाहा ५** एभिर्मन्त्रैःपूर्ण्णाहुतिहोमं विधाय अग्निपूजनं कुर्यात्—श्रद्धां
मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां पुष्टिं बलं श्रियम् । आयुष्यं द्रव्यमारोग्यं देहि
मे हव्यवाहन ।। १ ॐतनूपाऽग्नेऽसि तन्वं मे पाहि ॐआयुर्दाऽ अग्ने-
ऽस्यायुर्म्मे देहि ॐवर्च्चोदाऽग्नेऽसि वर्च्चो मे देहि अग्ने यन्मे तन्वा
ऊनन्तन्मऽआपृण ॐमेधाम्मे देवः सविताऽआदधातु ॐमेधाम्मे देवी
सरस्वती आदधातु ॐमेधामश्विनौ देवावाधत्ताम्पुष्करस्रजौ ॐअङ्गानि
च मऽआप्यायन्ताम् इतिसर्वाङ्गान्युपस्पृशेत् वाक्च मऽआप्यायताम् इति

इति मुखे, प्राणश्च मऽआप्यायताम् इति नासिकायां, चक्षुश्च मऽआप्यायताम् इति नेत्रयोः, श्रोत्रश्च मऽआप्यायताम् इति श्रोत्रयोः, यशोबलञ्च मऽआप्यायताम् इतिबाह्वोः । **ततस्त्र्यायुषकरणं भस्मना ॐत्र्यायुषं जमदग्नेः** इतिललाटे **ॐकश्यपस्य त्र्यायुषम्** इतिग्रीवायाम् **ॐयद्देवेषु त्र्यायुषम्** इतिदक्षिणस्कन्धे **ॐतन्नोऽस्तु त्र्यायुषम्** इतिहृदि **ॐत्र्यायुषमितिसर्वेण** मन्त्रेण सर्वाङ्गमालभेत् ततो होमसाङ्ग**दक्षिणासङ्कल्पः**—अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं अमुककर्म्मनिमित्तकहोमकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये साद्गुण्यार्थं च इमां सुवर्णदक्षिणां अग्निदैवत्यां सुवर्णनिष्क्रयीभूतं द्रव्यं वा आचार्य्याय तुभ्यं संप्रददे तथा भूयसीं दक्षिणां अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् तथा यथोपपन्नेनान्नेन ब्राह्मणांश्च भोजयिष्ये ततोऽग्निं विसर्ज्जयेत्—गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ।। भो भो वह्ने महाशक्ते सर्वकर्म्मप्रसाधक । कर्म्मान्तरेऽपि सम्प्राप्ते सान्निध्यं कुरु सादरम् ।। यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय मामकीम् । इष्टकामसमृद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च ।। **ॐयज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा एष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सर्व्ववीरस्तं जुषस्व स्वाहा ।। ॐधामच्छदग्निरिन्द्रो ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः । सचेतसो विश्वेदेवा यज्ञं प्रावन्तु नः शुभे ।** इत्यग्निं विसर्जयित्वा दक्षिणां दत्त्वा अभिषेकतिलकरक्षाबन्धनघृतच्छायामन्त्रपाठादिकं कारयेत् ।।

इति कुशकण्डिका ।।

अथ दुष्टतिथ्यादिषु प्रथमरजोदर्शनविचारस्तस्य शान्तिश्च

अथ संस्कारविधौ निरूप्यमाणायां क्रमेण प्रथमं प्राप्तस्य गर्भाधानस्य रजोदर्शनानन्तरमेव विहितत्वात्, रजोदर्शनशान्तेश्च तत्पूर्वमवश्यकर्तव्यतया शान्तिप्रकरणोचिताऽपि साऽत्रैव गर्भाधानसंस्कारात्पूर्वं निर्दिष्टा, तद्विचारश्च तत्पूर्वमेव निर्दिष्टः । तत्र प्रथमं मासफलम्—प्रथमर्त्तौ मधौ नारी विधवा भवति ध्रुवम् । वैशाखे धनपुत्राढ्या ज्येष्ठे रोगान्विता भवेत् ।। आषाढे च मृतापत्या श्रावणे च धनान्विता । भाद्रपदे दुर्भगा

स्यादाश्विने च तपस्विनी। ऊर्ज्जेऽप्यल्पायुषी नारी मार्गशीर्षे बहुप्रजा। पौषे च पुंश्चली नारी माघे पुत्रसुखान्विता॥ फाल्गुने श्रीमती साध्वी क्रमान्मासफलं स्मृतम्॥ अथ पक्षफलम्—शुक्लपक्षे सुशीला स्यात्कृष्णे सा कुलटा भवेत्। अथ सौरमानेन मासफलम्—आत्महा भ्रूणहा मेषे वृषे पुत्रवती भवेत्। द्वन्द्वे कन्याप्रसूर्नारी मृतापत्या च कर्किणि॥ सिंहे वैधव्यमायाति कन्यायां स्त्रीप्रसूर्भवेत्। तुलायां बहुधनाढ्या दुष्टकर्म्मरताऽलिनि॥ चापे पुत्रधनाढ्या च मकरे सुखिनी भवेत्। सकृत्प्रजावती कुम्भे मीने चाल्पप्रजा भवेत्॥ अथ तिथिफलम्—आद्यर्तौ सुभगा नारी प्रतिपत्सु रजस्वला। द्वितीयायां धनं भाग्यं तृतीयायां सुतान्विता॥ चतुर्थ्यां विधवा नारी पञ्चम्यां धनदायिनी। सुखभागिनी तु षष्ठ्यां स्यात्सप्तम्यां धनवर्द्धिनी॥ अष्टम्यां राक्षसी नारी नवम्यां पापवर्द्धिनी। दशम्यां प्रीतिकर्त्री स्यादेकादश्यां सुतान्विता॥ द्वादश्यां दुर्भगा नारी त्रयोदश्यां हिरण्यदा। पुंश्चली च चतुर्दश्यां पूर्णिमायां तु पुण्यदा॥ अमायां विधवा नारी जायते नात्र संशयः॥ अथ वारफलम्—रोगिणी रविवारे तु सोमे चैव बहुप्रजा। अङ्गारे चात्महा नित्यं बुधे कन्याप्रसूर्भवेत्॥ पुत्रिणी गुरुवारे च शुक्रे कन्याप्रसूतिका। शनौ तु पुंश्चली नारी प्रथमर्तौ फलं भवेत्॥ अथ नक्षत्रफलम्—अश्विन्यां धनपुत्राढ्या प्रथमर्तौ रजस्वला। दोषयुक्ता भरण्यां तु कृत्तिकायां सुपुत्रिणी॥ रोहिण्यां धनसंयुक्ता मृगे स्यात्सुतशालिनी। आर्द्रायां भर्तृरहिता नितरां दुःखभागिनी॥ पतिव्रता दितिद्वन्द्वे पुंश्चली च परद्वये। पूर्वाद्वये पुत्रवती मारका च करद्वये॥ स्वातीद्वये धनवती विधवा स्यात्परद्वये। मूलद्वये नित्ययुक्ता सुभगा स्यात्परद्वये। धनिष्ठायां स्वैरिणी च सती शतभिषाद्वये। अहिर्बुध्न्यद्वये नारी सुभगा भर्तृतत्परा॥ अथ योगफलम्—आद्यर्तौ दुर्भगा नारी विष्कुम्भे चेद्रजस्वला। वन्ध्या चैवातिगण्डे च शूले शूलवती भवेत्॥ गण्डे च पुंश्चली नारी व्याघाते चात्मघातिनी। शेषाः शुभावहाः प्रोक्ता योगा नामफलप्रदाः॥ अथ करणफलम्—बवे पुत्रवती नारी वन्ध्या बालवके तथा। कौलवे पुत्रिणी नारी भवेच्च प्रमदा तथा॥ तैतिले संमतवती गरे नारी विनश्यति। नष्टप्रजा वणिक्संज्ञे विष्टयां वन्ध्या निरन्तरम्॥ शकुनौ सुचरित्रा च विधवा च चतुष्पदे। नागे च रमिता नारी किंस्तुघ्ने विधवा भवेत्॥ अथ लग्नफलम्—व्यभिचाररता मेषे वृषे च परभोगिनी। मिथुने धनभोगाढ्या कर्कटे व्यभिचारिणी॥ पुत्राढ्या सिंहलग्ने तु कन्यायां श्रीमती भवेत्। विचक्षणा तुलायां तु वृश्चिके तु पतिव्रता॥ मकरे मानहीना तु कुम्भे निर्द्धनवन्ध्यता। मीने विचक्षणा लग्ने गृहसंस्था विवाहवत्॥ अथ समयफलम्—प्रातःकाले सुतयुता सायाह्ने सर्वभोगिनी। मध्याह्ने च भवेद्वेश्या निशीथे विधवा भवेत्॥ अथ वस्त्रफलम्—भोगिनी पीतवस्त्रा स्यात्सुभगा चारुवस्त्रिणी। सुभगा श्वेतवस्त्रा स्याद्दृढवस्त्रा पतिव्रता॥ क्षौमवस्त्रा क्षितीशा स्यान्नववस्त्रा सुखान्विता। दुर्भगा जीर्णवस्त्रा स्याद्रोगिणी रक्तवाससा॥ नीलाम्बधरा नारी विधवा नात्र संशयः। मलिनाम्बरतो नारी दरिद्रा स्यान्नसंशयः॥ अथ रक्त-

विन्दुफलम्—वस्त्रेस्युर्विषमा रक्तविन्दवः पुत्रमाप्नुयात् । समाश्चेत्कन्यका चेति फलं स्यात्प्रथमार्त्तवे ॥ **अथान्यत्फलम्**—सम्मार्ज्जनीकाष्ठतृणाग्निसूर्प्पान्हस्ते दधाना कुलटा तदा स्यात् । तल्पोपभोगे तपसि स्थिता चेत् दृष्टं रजो भाग्यवती तदानीम् । **अथाऽशुभफलापवादमाह वशिष्ठः**—अशुभमपि समस्तं चार्त्तवे सम्प्रभूतं सुरगुरुसितयुक्ते वीक्षिते वाऽथ लग्ने । तिमिरमिव कठोरज्योतिरुत्पत्तिकाले क्षयमथ समुपैति प्राप्नुयादीप्सितानि । **अथ स्थानफलम्**—ग्रामाद्बहिः परग्रामे चेत्स्यात्सा व्यभिचारिणी । पतिव्रता पतिस्थाने सुशीला गृहमध्यमे ॥ ग्राममध्ये च वरटा विधवास्याद्दिगम्बरा । परागारे च दुःशीला आयुष्या जलसन्निधौ ॥ धनमध्ये तु संस्था चेत् धनधान्यसुतान्विता ॥ अत्र रजस्वलायाः मात्रादिकृतप्रश्नलग्नाच्छुभाशुभविशेषो भूयान्वशिष्ठेनोक्तः—देवस्थाने पितृस्थाने निन्द्यस्थानेऽन्त्यवेश्मनि । पुष्पवत्याः फलं नास्ति मार्गे चाण्डालवेश्मनि ॥ सुभगा पुत्रयुक्ता च शुभ्रवर्णे सदार्त्तवे । शशशोणितसंकाशे यद्वालक्तकसन्निभे ॥ पुत्रकन्याप्रसूतिः स्यान्नीले तु स्यात् मृतप्रजा ॥ कर्बुरे म्रियते सा च पिङ्गले च मृतप्रजा ॥ कृष्णे तु विधवा नारी रजस्येवं विनिर्दिशेत् । शोणिते विन्दुमात्रे च स्वैरिणी चाप्यशोभना । वरा मधुलवा स्यात्तु दुर्भगा बहुशोणिता । रक्ते रक्तो भवेत्पुत्रः कृष्णे च मृतपुत्रिका ॥ पिच्छिले च भवेद्वन्ध्या काकवन्ध्या च पाण्डुरे । पीते च स्वैरिणी प्रोक्ता सुभगा गुञ्जभे भवेत् ॥ सिन्दूराभे भवेत्कन्या रजःशोणितलक्षणम् । गुरुशुक्रयुते लग्ने प्रेक्षिते वाऽत्रपुष्पजे ॥ सर्वं शुभफलं ज्ञेयं सर्वेषां सम्मतं त्विदम् ॥ **अथ शान्तिः** । निन्द्यर्क्षतिथिवारेषु यदि पुष्पं प्रदृश्यते । शान्तिं समाचरेत्तत्र तत्तद्वर्णेषु कारयेत् ॥ मण्डलस्येशदिग्भागे व्रीहिराशिं विनिक्षिपेत् । भाराचलप्रमाणं तु वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ॥ तस्योपरि न्यसेत्पद्मं तद्दलेष्वकाद्यवर्णकम् ॥ स्वरांश्च विन्यसेत्तत्र द्वे द्वे कोणे यथाक्रमम् । कर्णिकायां न्यसेद्बीजं हृल्लेखामन्त्रसंयुतम् ॥ तस्योपरि न्यसेत्कुम्भं वस्त्रेण परिवेष्टितम् । गुडूचीबिल्वापामार्गपत्रमालाः ससर्षपाः ॥ दूर्वापल्लवसंयुक्तं सर्वौषधिगणं न्यसेत् । सहदेवी विष्णुक्रान्ता हरिद्राचूर्णसंयुता ॥ पञ्चपल्लवसंयुक्तं पञ्चरत्नगणं क्षिपेत् । तस्मिन्कुम्भे समावेश्य इंद्राणीमन्त्रमेव च ॥ सवस्त्रां प्रतिमां चैव तस्मिन्नावाहयेत्सुधीः । सर्वान्देवान्समभ्यर्च्य उपचारैस्तु षोडशैः ॥ आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैरब्लिङ्गैर्मन्त्रयेत्ततः । समुद्रज्येष्ठं त्र्यम्बकं च विष्णुमन्त्रं जपेत्पुनः ॥ नमस्कारं ततः कृत्वा आचार्यं सम्यगर्चयेत् । ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात्सकुम्भेनाभिषेचयेत् ॥ सवस्त्रां प्रतिमां गां च आचार्याय निवेदयेत् ॥ **नारदः**—निन्द्यर्क्षतिथिवारेषु यस्याः पुष्पं प्रदृश्यते । तस्याः शान्तिः प्रकर्त्तव्या घृतदूर्वातिलाक्षतैः ॥ तत्प्रत्येकमष्टशतं गायत्र्या जुहुयात्ततः । स्वर्णगोभिस्तिलान्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तये ॥ भर्त्ता तत्राभिगमनं वर्जयेद्दृतुदर्शनात् ॥

इति प्रथमरजोदर्शने तिथ्यादिविचारस्तद्दोषशान्तिविधिश्च ॥

अथ प्रथमरजोदर्शनशान्तिः

चन्द्रतारानुकूले शुभे दिने भर्त्ता प्रातरभ्यङ्गपूर्व्वकं स्नात्वा शुभासन उपविश्याचम्य स्वस्तिवाचनं (पृ० १) पठित्वा गणेशपूजनं कुर्यात् पूजनसामग्रीं सम्पाद्य अर्घं संस्थाप्य सङ्कल्पं कुर्यात्—अद्ये-हेत्यादि अमुकोहं ममास्या वध्वा निन्द्यतिथिवारनक्षत्रादिष्विति यथा-योगमुल्लेखं कृत्वा प्रथमरजोदर्शनदोषशान्त्यर्थं शान्तिकर्म्मणि निर्विघ्न-ताप्राप्तये पूर्वाङ्गत्वेन भगवतो गणेश्वरस्य यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य यथाविधि संपूज्य (पृ० २) प्रधानसंकल्पं कुर्यात्—ॐअद्येहेत्यादि अमुकोऽहं ममास्या वध्वा दुर्मासर्क्षतिथिवार-योगकरणमुहूर्त्तसमयवस्त्रेषु प्रथमरजोदर्शनजनितारिष्टनिवृत्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नारदसंहितोक्तप्रकारेण शान्ति करिष्ये तत्पूर्वांगत्वेन सकलमङ्गलाभिवृद्ध्यर्थं मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये इति सङ्कल्प्य यथाविधिमातृपूजादिविधाय (पृ० ५-१४) आचार्य्यं वरयेत् अद्येहेत्यादि करिष्यमाणप्रथमरजोदर्शनशान्तिकर्म्मणि आचार्य्य-कर्म्मकर्तुं आचार्यस्य पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये इतिसंकल्प्य नमोस्त्व-नन्तायेति नमोब्रह्मण्यदेवायेत्यादिना गन्धपुष्पाक्षतादिभिः सम्पूज्य वरणसामग्रीं करे कृत्वा एभिर्गन्धाक्षतपुष्पपूगीफलद्रव्यवासोभिः प्रथमर-जोदर्शनशान्तिकर्म्मणि आचार्य्यकर्म्मकर्त्तुं आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे इतिवृत्वा आचार्य्यस्त्वित्यादि प्रार्थयेत्—तत आचार्य्यः पञ्चभूसंस्कार-पूर्वकं स्थण्डिलेऽग्निं संस्थाप्य ब्रह्मवरणं कुर्यात्—अद्येहेत्यादि संकीर्त्य प्रथमरजोदर्शनशान्तिकर्मणि ब्रह्मकर्म्मकर्त्तुं ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे इतिवृत्वा यथाचतुर्मुख इत्यादिना प्रार्थयेत्। ततो यजमानः अग्ने-रीशाने कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र उक्तरीत्या (पृ० १४) ब्रह्म वरुणसहितादित्यादिनवग्रहानावाह्य सम्पूज्य रक्षाविधानेन रक्षां चाभि-मंत्र्य सुवर्णप्रतिमायां इन्द्राणीमावाह्य पूजयेत् ॐअदित्यैरास्नासीन्द्राण्या-ऽउष्णीषः पूषासि घर्मायदीष्व ॥ इतिवेदमन्त्रेण ॐइन्द्राण्यै नम

इतिनाममंत्रेण च पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूजयेत् तत आचार्य्यो ब्रह्मोपवेशनादि पर्युक्षणान्तं कर्म्म निर्वर्त्य (पृ० २१-२२) तारणनामानमग्निमावाह्य ॐचत्वारि० (पृ० २३) ॐअग्निदूतमित्यादि मंत्राभ्यां पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूजयेत्। ततो यजमानो द्रव्यत्यागं कुर्यात्–अद्येहेत्यादि प्रथमरजोदर्शनशान्तिकर्म्मणाहं यक्ष्ये तत्र इदमाज्यं आघाराज्यभागदेवताभ्यः तथेदं घृताक्तदूर्वातिलाक्षतद्रव्यं पृथक्पृथगष्टोत्तरशतसंख्यया सवित्रे इन्द्राण्यै च शेषं स्विष्टकृते महाव्याहृतिदेवताभ्यः सर्वप्रायश्चित्तदेवताभ्यः प्रजापतये च मया परित्यक्तं यथादैवतमस्तु-ॐतत्सन्न मम। इति यजमानेन कृते द्रव्यत्यागे आचार्यः आघाराज्यभागौ हुत्वा प्रकृतहोमं कुर्यात् ॐभूर्भुवः स्वः····प्रचोदयात् इति गायत्र्या इदं सवित्रे १०८। ॐअदित्यैरास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषः पूषासि घर्माय दीष्व स्वाहा इदमिन्द्राण्यै १०८। ततः प्रकृतहोमानन्तरं ब्रह्मणान्वारब्धो भूरादिनवाहुतिहोमं सर्वप्रायश्चित्तहोमं स्विष्टकृतं च जहुयात् (पृ० २४) ततः संस्रवप्राशनं पवित्राभ्यां मुखमार्जनं पवित्रयोरग्नौ प्रतिपत्तिः प्रणिताविमोकः ब्रह्मणे **पूर्णपात्रदानम्** अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं कृतस्य प्रथमरजोदर्शनशान्तिहोमकर्म्मणः साद्गुण्यार्थमपूर्णपूर्णतार्थं च इदं पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्यं सम्प्रददे अक्रन्कर्म्मेति मन्त्रपाठः ॐतनूपाऽअग्नेसीत्यादिभिरङ्गान्यालभेत्। ततः पूर्णाहुतिं जुहुयात् त्र्यायुषं कृत्वा **दक्षिणासंकल्पः**–देशकालकीर्त्तनान्ते अमुकोऽहं ममास्याः वध्वाः दुर्मासतिथिनक्षत्रवारयोगकरणमुहूर्त्तसमयवस्त्रेषु जातप्रथमरजोदर्शनसूचितारिष्टनिवृत्यर्थं सकलसौभाग्यप्राप्तये एतद्धोमकर्म्मणः साङ्गतासिद्ध्यै इदं सुवर्णं तथा कलशे आवाहितानामादित्यादिनवग्रहाणां ब्रह्मादिदेवानां प्रतिमायामिन्द्राण्याश्च पूजाकर्मणः साद्गुण्यार्थमिमां दक्षिणां तथा नवावृत्तिचण्डीपाठकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये तथा रुद्रैकादशिन्याः साङ्गतासिद्ध्यै च इमां दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो दास्ये तथा कृतैतच्छान्तिकर्म्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां भूयसीं दक्षिणां च नानानाम-

गोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दास्ये तथा सकलकर्म्मणः साङ्गतासिद्ध्यै यथा-संख्याकान् ब्राह्मणान् भोजयिष्ये इति सङ्कल्प्य दक्षिणां दत्त्वा देवानग्निं च विसृज्य क्षमापयेत् तत आचार्यादयः कुम्भजलेन समुद्रज्येष्ठा इत्यादि वैदिकैः सुरास्त्वामभिषिञ्चन्त्वित्यादि पौराणैश्च मन्त्रैः सपत्नीकं यजमानमभिषिंचेयुः तिलकरक्षासूत्रबन्धनादिकं च कुर्युः यजमानश्च घृतच्छायादर्शनदाने विधाय ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वयं च इष्टैः सह भुञ्जीत ॥ इति प्रथमरजोदर्शनशान्तिप्रयोगः ॥

अथ गर्भाधानसंस्कारः

तत्र प्रसङ्गाद्रजस्वलाधर्म्मानाह व्यासः—रजसो दर्शनान्नारी सर्व्वमेव परित्यजेत् । सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जिता स्वगृहे वसेत् ॥ एकाम्बरधरा दीना स्नानालंकारवर्जिता । मौनिन्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्भिरचञ्चला ॥ अश्नीयात्केवलं नक्तं भक्तं मृण्मयभाजने । स्वपेद्भूमावप्रमत्ता क्षपेदेवमहस्त्रयम् ॥ स्नायादथार्त्तववती सचैलाऽभ्युदिते रवौ । विलोक्य भर्तृवदनं शुद्धा भवति धर्म्मतः ॥ शुद्धा भवेच्चतुर्थेऽह्नि स्नानेन स्त्रीरजस्वला । दैवे कर्म्मणि पित्र्ये च पञ्चमेऽह्नि शुद्ध्यति ५ अथ स्नानानन्तरं पुनरपि रजोदर्शने जाते शुद्धा एवेत्याहापस्तम्बः—रजस्वला यदा स्नाता पुनरेव रजस्वला । अष्टादशदिनादर्वाग-शुचित्वं न विद्यते इति ।

अथ गर्भाधानप्रयोगः ॥ तत्र प्रथमरजोदर्शने जाते प्रातः भर्त्ता अभ्यङ्गपूर्वकं स्नात्वा सर्वौषधिसप्तमृत्तिकापञ्चत्वक्पञ्चपल्लवसहित-कलशोदकेन वधूं स्नापयित्वा अहते धौते वाससी परिधाय स्वासने समुपविश्याचम्य अर्घं संस्थाप्य प्राणायामं कृत्वा **गणेशपूजासङ्कल्पः**—अद्येहेत्यादि अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकोहम् अमुकराशेरस्या वध्वा संस्कारातिशयद्वारा अस्यां जनिष्यमाणसर्व्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये गर्भाधानसंस्कारं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन गणेशपूजनमातृपूजननान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये इति-संकल्प्य गणेशपूजामातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि (पृ० २-१४) कृत्वा गर्भाधानं कुर्यात् ।

यस्मिन्नृक्षे भवेद्गर्भस्तस्माच्चद्दशमं भवेत् । तत्रापत्यं प्रजायेत तस्मादृक्षत्रयं त्यजेत् ॥ पित्र्यं पौष्णं च ज्येष्ठां च यत्नतो वर्जयेद्-बुधः । षोडशत्तु निशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ॥ षष्ठदिनस्य युग्मत्वेऽपि "षष्ठ्यां स्यान्मध्यमःसुतः" इति वचनात् षष्ठदिनं त्याज्यम् । तस्माद्रजोदर्शनादारम्य चतस्रो रात्रीस्त्यक्त्वा पञ्चमी-सप्तम्यौ अयुग्मत्वाद् षष्ठीनिषिद्धत्वात् सन्त्यज्य अष्टमीमारभ्य षोड-शीपर्यन्तं युग्मासु रात्रिषु चन्द्रतारानुकूलासु मघारेवतीज्येष्ठानक्षत्र-वर्जितासु अनुरागिणीं स्वलङ्कृतां स्त्रियं स्वयं च स्वलङ्कृतो द्विगुणा-नुरागः सुलग्ने रात्रौ गर्भाधानं कुर्यात् ।

तत्र मन्त्राः **ॐविष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंशतु आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि पृथुष्टुके । गर्भं तेऽश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ ॐहिरण्मयीऽअरणी याभ्यान्निर्म्मन्मथातामश्विनौ देवौ । तं ते गर्भं दधामहे दशमे मासि सूतवे ॥ ॐरूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्त्वाह्यस्य हरयः शता दश ॥** इतिपठित्वाऽभिगमनं कुर्यात् ततः शौचं विधायाचम्य बध्वा दक्षिणांसस्योपरि हस्तं नीत्वा हृदयमालभते—**ॐयत्ते सुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् । वेदाहं तन्मां तद् विद्यात्पश्येम शरदःशतं जीवेम शरदःशत ँशृणुयाम् शरदःशतम् ॥** इति पठित्वा ताम्बूल-चर्वणं कुर्वीत इति ॥ एवं यदि गर्भं न दधाति तत्रोपायमाह—सैंह्या श्वेतपुष्पिकामूलं मूलनक्षत्रे उत्पाटथ उपदेशं पिष्ट्वा चतुर्थेऽहनि स्नातायां निशायां बध्वा दक्षिणस्यां नासिकायामासिञ्चति । तत्र मन्त्रः **ॐइयमौषधीस्त्रायमाणा शरावती सहमाना अस्यां अहं बृहत्याः पुत्रः पितुरिव जाग्रभम् ॥** द्वितीयोपायमाह—पिण्डपितृयज्ञेऽनवघ्रातं मध्यमं पिण्डं पत्नीं प्राशयेत् । मन्त्रः **ॐआधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् यथेह पुरुषो सदत् ॥** तृतीयोपायमाह—नित्यहोमात्पूर्वं

अनेन मन्त्रेण स्त्री एकामाहुतिं जुहुयात् । मन्त्रश्च—ॐपुमांसौ मित्रा-वरुणौ पुमांसावश्विनावुभौ । पुमानिन्द्रश्च सूर्य्यश्च पुमांसं वर्द्धतां मयि स्वाहेति ॥ ततो योनिस्फुरणादिना गर्भाधानं जातमिति निश्चित्य व्यायामातिभोजनदिवास्वापारोहणकुक्कुटासनादीनि वर्जयेत् । ततः प्रातर्दक्षिणां दद्यात् ॥ इति गर्भाधानसंस्कारः ॥

अथ पुंसवनम्

तत्र पारस्करसूत्रम्—मासे तृतीये पुंसवनं कुर्यात् । तत्र गर्भाधान-प्रभृति तृतीये मासि पुंनक्षत्रे यस्मिन्दिने पुष्यश्रवणहस्तमृगशीर्षादिनक्ष-त्रयोगे न चन्द्रमा भवति तस्मिन् चन्द्रतारानुकूले गर्भिणीं संस्नाप्य तत्पतिः स्वयं च स्नात्वा उभावप्युपोषितौ अहते धौते वाससी परिधाय प्रथमं **गणेशं सम्पूजयेत्** (पृ० २–६) ततः **प्रधानसङ्कल्पः** अद्येह अमुकोहं ममास्यां भार्यायां उत्पत्स्यमानापत्यगर्भस्य बीजगर्भसमु-द्भवैनोनिवर्हणपुंरूपोदयप्रतिरोधिकर्म्मनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुंसवानाख्यं कर्म्म करिष्ये, पुंसवनकर्म्मणः पूर्वांगत्वेन मातृपूजानान्दी-श्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये । इतिसङ्कल्प्य मातृपूजादि (पृ० ६-१९) विधाय अस्तमये वटवृक्षस्यावरोहान्मूलाकारान् तदभावे कुशमूलं वा उदकेन पिष्ट्वा तद्रसं गर्भिण्या दक्षिणनासिकायामासिञ्चति । तत्र मन्त्रः—ॐ**हिरण्यगर्भ्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम** ॥ अथ वामनासिकायाम् ॐ**अद्भ्यः सम्भृतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्म्मणः समवर्त्तताग्रे तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देवत्वमाजानमग्रे** ॥ इतिमन्त्राभ्यां उदरप्राशिक्षममासिञ्चेत् । सा यदि वीर्य्यवानयं पुत्रः स्यादिति कामयेत तदा उदकपूर्णं शरावं उपस्थे अंके वा धृत्वा गर्भाभिमन्त्रणं कुर्य्यात् । मन्त्रः—ॐ**सुपर्ण्णोसि गरुत्माँस्त्रिवृत्ते शिरो गायत्रं चक्षुर्बृहद्रथन्तरे पक्षौ** ॥ **स्तोमऽआत्मा छन्दाᳬंस्यङ्गानि**

यजूँषि नाम ॥ साम ते तनूर्वामदेव्यं यज्ञायज्ञियं पुच्छं धिष्ण्याः शफाः सुपर्णोसि गरुत्मान् दिवं गच्छ स्वः पत ॥ इतिमन्त्रेण गर्भाभिमन्त्रणं कृत्वा दक्षिणासङ्कल्पः—अद्येहामुकोहं कृतस्यास्य पुंसवनकर्मणः साद्गुण्यार्थम् इमां दक्षिणां भोजनं च ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् । ततोऽभिषेकमन्त्रपाठादि कारयेद् ॥ इतिपुंसवनकर्म्म ॥

अथ सीमन्तोन्नयनम्

पंचममासे चन्द्रतारानुकूले दिवसे पूर्वं गणेशपूजनं (पृ० २-६) कृत्वा प्रधानसकल्पं कुर्यात्—अद्येहामुकोहम् अस्यां भार्यायां गर्भाभिवृद्धिपरिपन्थिपिशितप्रियाऽलक्ष्मीभूतराक्षसगणनिरसनक्षमसकलसौभाग्यनिदानभूतलक्ष्मीसमावेशनद्वारा प्रतिगर्भं बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणाय श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स्त्रीसंस्काररूपं सीमन्तोन्नयनाख्यं कर्म्म करिष्ये इति सङ्कल्प्य मातृपूजनादि (पृ० ६-१४) विधाय तत्र बहिःशालायां स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्नि संस्थाप्य तदीशाने कलशविधिना कलशं संस्थाप्य (पृ० १४-१९) तत्र नवग्रहादीनावाह्य संपूज्य रक्षासूत्रमभिमंत्र्य कलशे संस्थाप्य अग्नेः पश्चात्स्वदक्षिणतो गर्भिणीं स्त्रियमुपवेश्य आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कृत्वा ब्रह्मोपवेशनादि आसादनान्ते (पृ० २१-२३) विशेषोपकल्पनीयानि वस्तून्यासादयेत् आज्यस्थाली चरुस्थाली आज्यं मुद्गाः तिलाः पृथक्पृथक् मृदुपीठः क्षुमं शलाटुग्रप्सम् औदुम्बरफलयुग्ममपक्वमित्यर्थः एकस्तवकाविबद्धं च पवित्रलक्षणास्तिस्रो दर्भपिञ्जल्यश्च त्रेणी शलली वीरतरशंकुः शरैषिका अश्वत्थशकुर्वा पूर्णपात्रं सूत्रपूर्णी लोहकीलकं सूत्रकर्त्तनसाधनमित्यर्थः वीणागाथिनौ चेति । ततः पवित्रच्छेदनादिपर्य्युक्षणान्तं कर्म्म (पृ. २२) कृत्वा चरुमधिश्रयेत् अर्द्धश्रितेषु तिलमिश्रिततण्डुलान् क्षिपेत् एवं चरु श्रपयित्वा चरुम् आज्यं चोद्वास्य ततो द्रव्यत्यागं कुर्यात् अद्येहास्मिन् सीमन्तहोमकर्म्मणि आज्येन आघाराज्यभागदेवताभ्यः तिलमिश्रितमुद्गस्थालीपाकेन

प्रजापतिं स्विष्टकृतं तथाज्येन भूरादिनवाहुतीर्यक्ष्ये । अग्निप्रतिष्ठा-**एतन्ते०** इति मङ्गलनामाग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भव मङ्गलनामाग्नये नम इति पाद्यादिभिः सम्पूज्य आधारावाज्यभागौ हुत्वा स्थालीपाके-नाज्यमिश्रितेन जुहोति ॐ **प्रजापतये स्वाहा** इदं प्रजापतये ततः ॐ-**अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा** इदमग्नये स्विष्टकृते । तत आज्येन भूरादि-होमं कृत्वा संश्रवप्राशनादि पूर्णपात्रदानं होमदक्षिणां च विधाय ततोग्नेःपश्चाद्भर्त्तुर्वामतो भद्रपीठोपरि मृद्वासने स्थितायाः स्त्रियाः सीमन्तकेशे अपक्वोदुम्बरफलयुग्मेन एकगुच्छेन त्रिभिर्दर्भपिञ्जूलिभि-स्त्रेण्या शलल्या शरैषिकया पूर्णलोहकीलेन ललाटान्तरमारभ्य द्विधा करोति तत्र मन्त्रः ॐ**भूर्विनयामि** ॐ**भुवर्विनयामि** ॐ**स्वर्विनयामि** इति-त्रिर्विनयनं कृत्वा अथ उदुम्बरादिपंचकं पुञ्जीकृतं तस्या वेण्यामा-बध्नाति–ॐ**अयमूर्ज्जावतोवृक्षऽऊर्ज्जीव फलिनी भव** । इति मंत्रेण बध्नीयात् वेण्यां त्रिवृत्कुर्य्यात् अथवीणागाथिनौ प्रेषयति ॐ**सोमं राजानं गायेथां यो वाप्यन्यो वीरतर** इति तौ प्रेषितौ वीणामादाय स्वदेशीयराज्ञोऽथवा कस्यचिदन्यस्य वीरनृपस्य चरितं गायतः सोमं राजानमन्यं युधिष्ठिरार्जुनादिकं वा गायतः ॐ**सोम एव नो राजेमा मानुषीः प्रजाः । अविमुक्तचक्र आसीरंस्तीरे तुभ्यमसौ** इति पठेत् । ततो गर्भिणीसमीपे गङ्गादिनदीनां नाम गृह्णीयात् ततो **दक्षिणासङ्कल्पः**– अद्येहामुकोहं अस्या भार्यायाः सीमन्तोन्नयनकर्म्मणःसाद्गुण्यार्थं इमां दक्षिणां भोजनं च ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् इति संकल्प्य दक्षिणां दत्वा अभिषेकतिलकरक्षाघृतच्छायात्र्यायुषमन्त्रपाठादिकं कारयेत् ॥ इतिसीमन्तोन्नयनकर्म्म ॥

अथ जातकर्म

तत्र तावत्सुखप्रसवार्थं सोष्यन्तीकर्म्म। सोष्यन्तीं (प्रसवशूलवतीं) प्रसवोन्मुखीं स्त्रियमद्भिरभ्युक्ष्यति। तत्र मन्त्रः (एजत्विति प्रजापति-

ऋषिः पंक्तिश्छन्दः गर्भो देवता अभ्युक्षणे विनियोगः) ॐएजतु दशमास्यो गर्भो जरायुणा सह यथायं वायुरेजति यथा समुद्र एजति एवमेवायं दशमास्योऽअस्रज्जरायुणा सह ॥ इत्यभ्युक्ष्य मन्त्रं पठेत् (अवैत्विति प्रजापतिर्ऋषिः पंक्तिश्छन्दः उल्वं देवता जपे विनियोगः) ॐअवैतु पृश्नि शेवलंᳬशुने जरायवत्तवे नैवमाᳬसेन पीवर। न कस्मिंश्चनायतमव जरायु पद्यताम् ॥ इति पठेत् एतच्च गर्भमात्रविमोक्षणे कार्य्यम् ॥

अथ जातकर्म्मविधिः। अथ पुत्रे जाते पिता शीघ्रं सचैलं स्नायात् **स्नानसङ्कल्पः**—अद्येहामुकोहं पुत्रजननिमित्तकं सचैलं स्नानं करिष्ये। इतिसङ्कल्प्य स्नात्वा शुभे नवे धौते वाससी परिधायाचम्य प्राङ्मुख उपविश्याचम्य नालच्छेदनात्पूर्वं **गणेशपूजनं कुर्यात्**—पूजासामग्रीं संपाद्य अद्येहामुकोहं जातस्य पुत्रस्य दीर्घायुरारोग्यावाप्तये करिष्यमाणजातकर्म्मणि निर्विघ्नताकार्य्यसिद्धये पूर्वाङ्गत्वेन गणेशपूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य उक्तप्रकारेण (पृ० २-६) गणेशं सम्पूज्य दक्षिणां दत्त्वा **प्रधानसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादिसंकीर्त्य अमुकोहमस्य कुमारस्य गर्भाम्बुपानजनितसकलदोषनिबर्हणायायुर्मेधाविवृद्धये वीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्माख्यं संस्कारं करिष्ये। ततो मातृपूजासंकल्पः—अद्येहामुकोहं पुत्रजननिमित्तकं गौर्यादिषोडशमातृणां पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य तासां पूजनं पूर्वोक्तप्रकारेण (पृ० ६-८) विधाय वसोर्धाराः पातयित्वा **आभ्युदयिकश्राद्धं हेम्ना विदध्यात्** तत्र प्रतिज्ञायाम् अद्येहेत्यादि अमुकगोत्राणामस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकीदेवीनां नान्दीमुखीनां तथामुकगोत्राणामस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम् अमुकामुकदेवानां नान्दीमुखानां तथा अमुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम् अमुकामुकदेवानां सपत्नीकानां नान्दीमुखानां सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवपूर्वकं संक्षिप्तसङ्कल्पविधानेन पुत्रजननिमित्तं नान्दीमुखश्राद्धं करिष्ये नमोवृद्धिवृद्धिश्रियै इतिसंकल्प्य पूर्वोक्तविधानेन (पृ० ८,१२) नान्दी-

श्राद्धं विधाय **पुण्याहं वाचयेत्** यथा अमुकोऽहं जातस्य पुत्रस्य करिष्यमाणजातकर्म्मकर्म्मणि सकलमङ्गलाभिवृद्ध्यर्थं ब्राह्मणद्वारा पुण्याहं वाच्ये तदङ्गत्वेन चतुर्णां ब्राह्मणानां पूजनं वरणं च करिष्ये इति संकल्प्य वृत्वा स्वस्ति वाचयित्वा (पृ० १२-१४) कलशे नवग्रहानावाह्य संपूज्य (पृ० १४-१९) पुत्रस्य **मेधाजननाख्यं कर्म्म कुर्यात्**— तत्रसुवर्णादितैजसे पात्रे मधुघृते केवलं घृतं वा सुवर्णान्तर्हितयाऽनामिकयाऽऽदाय जातं कुमारं सकृत्प्राशयति मेलयित्वा जातस्य जिह्वामनुमार्ष्टीत्यर्थः। तत्र मन्त्रः **ॐभूस्त्वयि दधामि ॐभुवस्त्वयि दधामि ॐस्वस्त्वयि दधामि ॐभूर्भुवःस्वःसर्वं त्वयि** दधामि इति सकृत्प्राशयेत् इतिमेधाजननम्। **अथास्यायुष्यकरणम्**—यथा जातस्य नाभिसमीपे दक्षिणकर्णसमीपे वा जपति **ॐअग्निरायुष्मान्स वनस्पतिभिरायुष्मान् तेन त्वायुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि** १ **ॐसोम आयुष्मान्स ओषधीभिरायुष्मान् तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि** २ **ॐब्रह्मायुष्मत्तद्ब्राह्मणैरायुष्मत् तेन त्वाऽऽयुषायुष्मन्तं करोमि** ३ **ॐदेवा आयुष्मन्तस्तेऽमृतेनायुष्मन्तः तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि** ४ **ॐऋषय आयुष्मन्तस्ते व्रतैरायुष्मन्तः तेन त्वायुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि** ५ **ॐपितर आयुष्मन्तस्ते स्वधाभिरायुष्मन्तः तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि** ६ **ॐयज्ञ आयुष्मान् स दक्षिणाभिरायुष्मान् तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि** ७ **ॐसमुद्र आयुष्मान्स स्रवन्तीभिरायुष्मान् तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि** ८ ॐइति त्रिर्वा सकृद्वा जपेत् एतदायुष्यकरणम्॥ **ॐत्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषं यद्देवेषु त्र्यायुषं तन्नो ऽअस्तु त्र्यायुषम्**॥ इति च त्रिर्वा सकृद्वा जपेत् इति॥ अथ यदि पितुःकुमारस्य सर्वायुःप्राप्तिकामना स्यात्तदा दिवस्परीत्येकादशभिर्मन्त्रैः कुमारं सर्वाङ्गेष्वभिमृशति मन्त्राश्च (दिवस्परीत्येतस्यानुवाकस्य वत्सप्रीतिर्भालंदनऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोऽग्निर्देवता जाताभिमन्त्रणे विनियोगः) **ॐदिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद्द्वितीयं परि जातवेदाः तृतीयमप्सु नृमणाऽअजस्रमिन्धानऽएनं जरते स्वाधीः** १ **विद्मा तेऽअग्ने**

त्रेधा त्रयाणि विद्मा ते धाम विभृता पुरुत्रा विद्मा ते नाम परमं गुहा यद्विद्मा तमुत्सं यत ऽआजगन्थ २ समुद्रे त्वा नृमणाअप्स्वन्तर्नृ चक्षसा ईधे दिवोऽग्न ऊधन् । तृतीये त्वा रजसि तस्थिवाᳬंसमपामुपस्थे महिषाऽअवर्द्धन् ३ अक्रन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौः क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जन् ।। सद्यो जज्ञानो व्वि हीमिद्धोऽअख्यदा रोदसी भानुना भात्यन्तः ४ श्रीणामुदारो धरुणो रयीणां मनीषाणां प्रार्पणः सोम गोपाः । व्वसुः सूनुः सहसोऽप्सु राजा विभात्यग्रऽउषसामिधानः ५ विश्वस्य केतुर्भुवनस्य गर्ब्भऽआ रोदसीऽअपृणाज्जायमानः व्वीडुञ्चिदद्रिमभिनत्परायञ्जना यदग्निमयजन्त पञ्च ६ उशिक्पावकोऽअरतिः सुमेधा मर्त्येष्वग्निरमृतो निधायि । इयर्ति धूममरुषं भरिभ्रदुच्छुक्रेण शोचिषा द्यामिनक्षन् ७ दृशानो रुक्मऽउर्व्या व्यद्यौद् दुर्म्मर्षमायुः श्रिये रुचानः । अग्निरमृतोऽभवद्वयोभिर्यदेनं द्यौरजनयत्सुरेताः ८ यस्तेऽ अद्य कृणवद्भद्रशोचेऽपूप देव घृतवन्तमग्ने । प्र तन्नय प्रतरं व्वस्योऽअच्छाभि सुम्नं देवभक्तं यविष्ठ ९ आ तं भज सौश्रवसेष्वग्नऽउक्थऽउक्थऽआभज शस्यमाने । प्रियः सूर्ये प्रियोऽ अग्ना भवात्युज्जातेन भिनददुज्जनित्वैः १० त्वामग्ने यजमानाऽअनुद्यून्विश्वा व्वसु दधिरे वार्य्याणि त्वया सह द्रविणमिच्छमाना व्व्रजं गोमन्तमुशिजो विवव्रुः ११ इति एकादशर्चः पठित्वा (अस्ताव्यग्निरितिद्वादशीमृचं न पठेत । दिवस्परीत्येतस्यानुवाकस्योत्तमामृचं परिशिनष्टीति पारस्करः ।) अथ कुमारस्य पूर्वादिचतुर्दिक्षु मध्ये च ब्राह्मणान्संस्थापयेत् चत्वारश्चतुर्दिक्षु पञ्चमो मध्ये नैर्ऋत्यां वा स्थाप्यः **"इममनुप्राणित"** इति प्रैषं तान्पिता ब्रूयात् ततःपूर्वदिक्स्थितो विप्रः कुमारसम्मुखं तिष्ठन् तं लक्षीकृत्य **"प्राण"** इति तारस्वरं ब्रूयात् दक्षिणदिक्स्थतोपि तथा तिष्ठन् **"व्यान"** इति ब्रूयात् पश्चिमदिक्स्थतोपि तथैव **"अपान"** इति ब्रूयात् उदक्संस्थित **"उदान"** इति ब्रूयात् मध्यमस्तूपरिष्टादवेक्ष्यमाणः **"समान"** इति ब्रूयात् पञ्चब्राह्मणाभावे स्वयमेव तत्र तत्र गत्वा

कुमाराभिमुखो प्राण इत्यादि ब्रूयात् अस्मिन्पक्षे प्रैषो न भवति। अथ यस्मिन्देशे कुमारो जातो भवति तं देशमनामिकया स्पृशन् एतं मन्त्रं पठन्परामृशति मन्त्रः (ॐवेदते भूमिर्हृदयमित्यस्य पंक्तिश्छन्दः पृथिवी देवता जन्मभूम्यभिमन्त्रणे विनियोगः) **ॐवेद ते भूमिर्हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम्। वेदाहं तन्मां तद् विद्यात्पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदःशतꣳशृणुयाम शरदः शतम्॥** इति भूमिमभिमंत्र्य कुमारं दृष्ट्वा जपति **ॐअश्मा भव परशुर्भवहिरण्यमस्तुतं भव। आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम्।** अथास्य मातरं दृष्ट्वा जपति—**ॐइडासि मैत्रावरुणी वीरे वीरमजीजनथाः सा त्वं वीरवती भव यास्मान् वीरवतोऽकरत् इति।** अथ मातुर्दक्षिणं स्तनं प्रक्षाल्य कुमाराय प्रयच्छति (ॐइमꣳस्तनमूर्जस्वन्तमिति परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अग्निर्देवता स्तनप्रदाने विनियोगः) **ॐइमꣳस्तनमूर्ज-स्वंतं धयापां प्रपीनमग्ने सारिरस्य मध्ये उत्सञ्जुषस्व मधुमन्त-मर्व्वन्त्समुद्रियꣳसदनमा विशस्व इति॥** ततो वामं स्तनं प्रक्षाल्य प्रयच्छति (यस्ते स्तन इति दीर्घतमा ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः गौर्देवता स्तनप्रदाने विनियोगः) **ॐयस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः। येन विश्वा पुष्यसि वार्य्याणि सरस्वति तमिह धातवेऽकः उर्व्वन्तरिक्षमन्वेमि इति॥** अथ कुमारस्य शिरः-प्रदेशे जलपूर्णं कुम्भं दशदिनपर्यन्तं निदधाति (आपोदेवेष्वित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्द आपो देवताः सूतिकायाः शिरःप्रदेशे रक्षार्थोदककुम्भस्थापने विनियोगः) **ॐआपो देवेषु जाग्रथ यथा देवेषु जाग्रथ एवमस्यां सूतिकायां सपुत्रिकायां जाग्रथ इति॥** ततः सूतिका-द्वारदेशे वेदीं कृत्वा सूतिकाग्निमुपसमाधाय पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य (अत्र प्रणीताप्रणयनादयो न भवन्ति पञ्चभूसंस्कारास्तु भवन्त्येव) स्थापितमग्निं एतन्त इति प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवःस्वरिति प्रगल्भनामाग्निमावाह्य ॐअग्नये नम इति पाद्यादिभिः सम्पूज्य होमं

कुर्यात् तण्डुलफलिकाकणतुषमिश्रान्सर्षपान्गृहीत्वा (शण्डामर्केति प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दोग्निर्देवता सूतिकाद्वाराग्नौ तण्डुलफलिका-कणतुषमिश्रसर्षपहोमे विनियोगः) ॐ**शण्डा मर्का उपवीरः शौण्डिकेय-ऽउलूखलःमलिम्लुचो द्रोणासश्च्यवनो नश्यतादितः स्वाहा** इदमग्नये (आलिखन्निति प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दोग्निर्देवता सूतिकाग्नौ तण्डुलफलिकाकणतुषमिश्रसर्षपहोमे विनियोगः) ॐ**आलिखन्ननि-मिषः किं वदन्तऽउपश्रुतिः हर्य्यक्षः कुम्भी शत्रुः पात्रपाणिर्नृमणिः। हन्त्रीमुखः सर्षपारुणश्च्यवनो नश्यतादितः स्वाहा।** इदमग्नये इदं शण्डामर्कोपवीरशौण्डिकेयोलूखलमलिम्लुचद्रोणासश्च्यवनेभ्यः। इति-प्रथमाहुतौ त्यागः। **इदमालिखन्न निमिषकिंवदन्तऽउपश्रुतिहर्यक्ष-कुम्भीशत्रुपात्रपाणिनृमणिहन्त्रीमुखसर्षपारुणच्यवनेभ्यः इति द्वितीयाहुतौ** त्याग इत्यपि केचित्। अस्मिन्होमे कुशकण्डिका न भवति सचाग्निरुत्थानपर्यन्तं दशदिनावधि यथा निर्वापितो न भवति तथा कार्य्यम्। उत्थापनं च दशमदिन एव। एता आहुतयो दशदिन-पर्यन्तं प्रत्यहं सायंप्रातराहुतिद्वयेन चत्वारिंशत्संख्याका भवति अथ यदि कुमारनामा बालग्रहो रोदनादिना कुमारमुपद्रुतं कुर्यात्तदा तदु-पद्रवनिवृत्तये तं बालं मत्स्यजालेनोत्तरीयेण वा प्रच्छाद्याङ्के निधायेमं जपेत् ॐ**कूर्क्कुरः सुकूर्क्कुरः कूर्क्कुरो बालबन्धनः। चेच्चेच्छुनक सृज नमस्तेऽअस्तु सीसरो लपेतापह्वर १ तत्सत्यम् यत्ते देवा वरमददुः स त्वं कुमारमेव वा वृणीथाः। चेच्चेच्छुनक सृज नमस्तेऽअस्तु सीसरो लपेतापह्वर २ तत्सत्यम् यत्ते सरमा माता सीसरः पिता श्यामशबलौ भ्रातरौ। चेच्चेच्छुनक सृज नमस्तेऽअस्तु सीसरो लपेतापह्वर ३ न नामयति न रुदति न हृष्यति न ग्लायति। यत्र वयं वदामो यत्र चाभिमृशामसि॥** इतिमन्त्रेणाभिमृश्य दक्षिणासङ्कल्पं कुर्यात् अद्येहामुकोहं जातस्य पुत्रस्य कृतैज्जातकर्मणः साङ्गताप्त्यै साद्गुण्यार्थं च इमां दक्षिणां नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सन्न

मम ततो भूयसीं सङ्कल्प्य ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् । "प्रथमेह्नि तथा षष्ठे दाता नाप्नोति सूतकम्" इतिवचनात्तत्र दानप्रतिग्रहो न दोषायेति । ततोष्टाङ्गुलं परित्यज्य नालच्छेदनं कुर्यात् अभिषेकतिलकमन्त्र-पाठादि च कारयेत् ।।

।। इतिजातकर्म्मविधिः ।।

अथ षष्ठीमहोत्सवः

जन्मदिनतः षष्ठदिने पिता प्रातरुत्थाय शुचिं शान्तं श्रौतस्मार्त्त-क्रियापरं सपत्नीकं ब्राह्मणं विनयेनोपसृत्य अद्य षष्ठीमहोत्सवार्थं युवामहं निमन्त्रये इति तावुक्त्वा तथास्त्विति ताभ्यामुक्तः स्वगृहमागच्छेत् तौ चोपोषितौ तिष्ठेताम् । तयोस्तेन षष्ठीमहोत्सवं कारयेत् दक्षिणाशक्तौ स्वयं कार्य्यः । ततोपराह्णसमये ब्राह्मणो गोमयमृत्तिकाभिः काष्ठपीठे स्कन्दप्रद्युम्नयोः मध्ये षष्ठीदेव्याः प्रतिमाः विधाय शुक्लतण्डुलैर्यवैर्वा पूरयित्वा षष्ठ्याः कर्णप्रदेशे दूर्वापल्लवैः कुण्डले सर्वाङ्गेषु षोडशकपर्दिका दद्यात् ततःप्रदोषसमये पुत्रपिता स्नात्वा सन्ध्यादि विधाय पूजासामग्रीं सम्पाद्य द्वारसमीपमागत्य द्वारमातृपूजनं कुर्य्यात् । आचम्य अर्घं संस्थाप्य **पूजासंकल्पः–**अद्येहामुकराशिरमुकोहं अमुकराशेर्बालकस्य करिष्यमा-णषष्ठीमहोत्सवकर्मणि पूर्वाङ्गत्वेन द्वारमातृणां पूजनं करिष्ये एतन्त इति प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवःस्वःद्वारमातरः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । **ध्यानम्-** कुमारी धनदा नन्दा विपुला मङ्गलाऽचला । पद्मा चैव तु नाम्नोक्ता सप्तैता द्वारमातरः ।। इतिध्यात्वा ॐकुमार्यै नमः ॐधनदायै नमःॐनन्दायै नमः ॐविपुलायै नमः ॐमङ्गलायै नमः ॐअचलायै नमःॐपद्मायै नमः इतिनाममंत्रैः आवाहनासनपाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य दक्षिणां दत्त्वा स्वस्तिवाचनं पठेत् अभ्यन्तरे गच्छेत् तत्र प्रथमं गव्यघृतसर्षपसैन्धवनिं-वपत्राहित्वग्भिः सूतिकासमीपे धूपो देयः तयो **गणेशं पूजयेत्** आचम्य अर्घं संस्थाप्य **पूजासङ्कल्पः**:–अद्येहेत्यादिदेशकालौ स्मृत्वा अमुकरा-

शिरमुकशर्माहं जातस्य पुत्रस्य करिष्यमाणषष्ठीमहोत्सवकर्म्मणि पूर्वाङ्गत्वेन निर्विघ्नतासिद्धये भगवतो गणेशस्य पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य पूर्वोक्तप्रकारेण (पृ.२-६) गणेशं सम्पूज्य दक्षिणां दत्त्वा **प्रार्थयेत्**-लम्बोदर महाभाग सर्वोपद्रवनाशन । त्वत्प्रसादादविघ्नेन चिरं जीवतु मे सुतः ॥

अथ प्रधानसंकल्पः—अद्येहेत्यादिदेशकालौ स्मृत्वा अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं अमुकराशेः बालकस्य दीर्घायुरारोग्यावाप्तये सर्वोपद्रवशान्तये श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं षष्ठीमहोत्सवकर्म्म करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन सर्वाभ्युदयप्राप्तये गौर्य्यादिषोडशमातृणां पूजनं करिष्ये इतिसङ्कल्प्य पूर्वोक्तप्रकारेण (पृ० ६-७) मातृः पूजयित्वा वसोर्धाराः पातयित्वा दक्षिणां दद्यात् ततः **पुण्याहवाचनसङ्कल्पः**—अद्येहामुकोहं जातस्य पुत्रस्य षष्ठीमहोत्सवकर्म्मणि सर्वाभ्युदयप्राप्तये ब्राह्मणद्वारा पुण्याहं वाचयिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन चतुर्णां ब्राह्मणानां पूजनं वरणं च करिष्ये इतिसंकल्प्य वरणं कृत्वा उक्तप्रकारेण (पृ० १२-१४) पुण्याहं वाचयित्वा कलशं संस्थाप्य तत्र नवग्रहादीनावाह्य सम्पूज्य (पृ० १४-१९) दक्षिणां दत्त्वा **स्कन्दप्रद्युम्नपूजनं** कुर्य्यात्—अर्घं संस्थाप्य **पूजासंकल्पः**—अद्येहामुकोहं जातस्य पुत्रस्यायुरारोग्यावाप्तये सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं गोमयप्रतिमासु स्कन्दप्रद्युम्नषष्ठीनां जले जन्मदानां च षोडशोपचारैः पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य एतन्त इति प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवः स्वः गोमयप्रतिमासु स्कन्ददेव प्रद्युम्नदेव षष्ठिदेवि जले जन्मदादेव्यः इहागच्छत इहतिष्ठत सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत। अथ **स्कन्दध्यानम्**-मयूरवरमारूढो द्विभुजो बालरूपधृक् । मुद्गरं वामहस्ते तु शक्तिं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ वराभयकरः साक्षाद्द्विभुजः शिखिलाञ्छनः । किरीटी कुण्डली देवो दिव्याभरणभूषितः ॥ अथ **प्रद्युम्नध्यानम्**—प्रद्युम्नस्तु महाबाहुः शङ्खचक्रगदाधरः । चक्रं दक्षिणहस्ते स्याद्वामहस्ते धनुस्तथा ॥ शंखं च दक्षिणे दद्याद्गदां वामे प्रदापयेत् । प्रद्युम्नं कारयेद्देवं सर्वभूषणसंयुतम् ॥ स्त्रियौ चैवास्य कर्त्तव्ये सर्वलक्षणसंयुते ॥ इतिध्यात्वा ॐस्कन्दाय नमः इतिनाममन्त्रेण

ॐद्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनुयश्च पूर्व्वः समानं योनिमनुसञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्तहोत्राः ॥ इतिवेदमन्त्रेण च स्कन्दमावाह्य ॐप्रद्युम्नाय नमः इतिप्रद्युम्नं चावाह्य वक्ष्यमाणमन्त्रैर्नाममंत्रैश्च पूजयेत् **आसनम्**–षण्मुखाय नमस्तुभ्यं सेनाधिपतये नमः। पुष्पासनेन देवेश प्रसीद परमेश्वर। **पाद्यम्**–गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितम्। पाद्यार्थं ते मया दत्तं गृह्यतां परमेश्वर। **अर्घ्यम्**–पञ्चरत्नसमोपेतं सर्षपैः परिपूरितम्। पञ्चपल्लवसंयुक्तमर्घ्यं मे प्रतिगृह्यताम् ॥ अर्घ्याङ्गमाचमनीयं नाममन्त्रेण। **स्नानम्**–नर्मदाचन्द्रभागादिगङ्गासङ्गमजैर्जलैः। स्नापितोसि मया देव प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्। **आचमनीयम्**–गङ्गाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितम्। आचमनं स्कन्ददेव प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्। **वस्त्रम्**–वेदसूत्रसमायुक्ते यज्ञतानसमन्विते। सर्ववर्णप्रभे देव वाससी प्रतिगृह्यताम्। वस्त्राङ्गमाचमनीयं नाममन्त्रेण। **गन्धम्**–मलयाद्रिसमुद्भूतं नानागन्धसमन्वितम्। सुरासुरनरानन्द गन्धं मे प्रतिगृह्यताम्। **अक्षताः**–शुक्लांश्चातीव हृद्यांश्च सुगन्धींश्च विशेषतः। अक्षतांश्च प्रयच्छामि गृहाण परमेश्वर ॥ **पुष्पाणि**–जलजं स्थलजं वापि पुष्पं कालर्तुसम्भवम्। भक्त्या निवेदितं देव पुष्पं मे प्रतिगृह्यताम्। **धूपः**–गुग्गुलं घृतसंयुक्तं दशाङ्गेन समन्वितम्। धूपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यानन्ददायकम् ॥ **दीपम्**–सद्वर्त्ति घृतसंयुक्तमन्धकारविनाशनम्। मया निवेदितं देव गृहाण परमेश्वर ॥ **नैवेद्यम्**–सत्पात्रसिद्धं सुहविर्विविधानन्दलक्षणम्। भोजनार्थं मया दत्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम्। **भूषणार्थं** द्रव्यं च समर्प्य। नाममन्त्रेण जपं कृत्वा समर्प्य। **ताम्बूलम्**–मण्डनं सर्वभूतानां द्रव्यैः-सौगन्धिकादिभिः। तांबूलं गृह्यतां देव प्रीतोऽस्माकं भव प्रभो ॥ **नीराजनं** कृत्वा **पुष्पाञ्जलिं** समर्प्य **प्रार्थयेत्**। तत्र प्रथमं स्कन्दप्रार्थना–

नमः कुमाराय महाप्रभाय स्कन्दाय ते स्कन्दितदानवाय। नवार्कबिम्बद्युतये नमोस्तु नमोस्त्वमोघोद्यतशक्तिपाणये १ नमो विशालाय

विचारिणेस्तु नमोस्तु ते षण्मुखकामरूपिणे । गुहाय गूढाभरणाय धर्त्रे नमोस्तु ते दानवदारणाय २ नमोस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोस्तु गुह्याय गुहाय तुभ्यम् । नमोस्तु ते लोकभयापहाय नमोस्तु ते बालपराक्रमाय ३ नमो विशालायतलोचनाय नमो विशालाय महाव्रताय । नमो नमस्तेऽस्तु मनोरमाय नमो नमस्तेस्तु करोत्कटाय ४ नमो मयूरोज्ज्वलवाहनाय नमो धृतोदग्रपताकिनेस्तु । नमोस्तु केयूरधराय तुभ्यं नमः प्रभावप्रणताय तुभ्यम् ५ सेनानये पावकिने नमोस्तु कृपापरीतामलदिव्यमूर्त्तये । कृपामयो यज्ञ इवामलस्त्वं नमोस्तु षष्ठीश नमो नमस्ते ६ एवं द्वात्रिंशन्नामभिः स्कन्दं सम्प्रार्थ्य–ॐ**काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ।** इतिमन्त्रेण स्कन्दोपरि दूर्वां समर्प्य **प्रद्युम्नं प्रार्थयेत्**–भो प्रद्युम्न महाबाहो लक्ष्मीहृदयनन्दन । कुमारं रक्ष मे भीतेः प्रद्युम्नाय नमो नमः १ त्रैलोक्यपूजितः श्रीमान्सदा विजयवर्द्धनः । शांति कुरु गदापाणे प्रद्युम्नाय नमो नमः २ इति प्रद्युम्नं सम्प्रार्थ्य **षट्कृत्तिकाः पूजयेत्** तत्र **पूजासङ्कल्पः**–अद्येहेत्यादि जातस्य पुत्रस्य षष्ठीमहोत्सवे सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं दध्यक्षतपुञ्जेषु षट्कृत्तिकानां पूजनं करिष्ये एतन्त इतिप्रतिष्ठा ॐभूर्भुवःस्वः शिवे इहागच्छेहतिष्ठ सुप्रतिष्ठिता वरदा भव ॐसम्भूते इ० ॐसन्नते इ० ॐप्रीते इ० ॐअनुसूये इ० ॐक्षमे इ० नाममन्त्रैर्गन्धादिभिःपूजनम् ॐशिवायै नमः ॐसम्भूत्यै नमः ॐसन्नत्यै नमः ॐप्रीत्यै नमः ॐअनुसूयायै नमः ॐक्षमायै नमः ॥ इति सम्पूज्य **प्रार्थयेत्**—जगन्मातर्जगद्धात्रि जगदानन्दकारिणि । नमस्ते देवि कल्याणि प्रसीद मम कृत्तिके ॥ ॐकार्त्तिकेयाय नमः ॐकार्त्तिकेय महाबाहो गौरीहृदयनन्दन । कुमारं रक्ष मे भीतेःकार्त्तिकेय नमोस्तुते ॥ ततो **विष्णुं प्रार्थयेत्**— त्रैलोक्यपूजितः श्रीमान्सदा विजयवर्द्धनः । शान्ति कुरु गदापाणे नारायण नमोस्तु ते ॥ ॐखड्गाय नमः ॐशङ्खाय नमः ॐमन्थानाय नमः ॐवंशाय नमः इतिसम्पूज्य **दक्षिणां** दद्यात् अद्येहामुकोहं अमुकराशे-

जातस्य पुत्रस्य दीर्घायुरारोग्यावाप्तये कृतायाः स्कन्दप्रद्युम्नजन्मदानां पूजायाः साद्गुण्यार्थं श्रीस्कन्दप्रद्युम्नप्रीतये इमां सुवर्णनिष्कयिणीं दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो दास्ये ॐतत्सत् इति ॥ **अथ षष्ठीपूजनम्** अर्घसंस्थाप्य प्राणानायम्य **पूजासङ्कल्पः**––अद्येहामुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुकराशेर्जातस्य पुत्रस्य दीर्घायुरारोग्यावाप्तये सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं गोमयनिर्म्मितप्रतिमायां षष्ठीदेव्याः पूजनं करिष्ये एतन्न इति प्रतिष्ठा-ॐभूर्भुवःस्वः गोमयप्रतिमायां षष्ठीदेवि इहागच्छेहतिष्ठ सुप्रतिष्ठिता वरदा भव ॐआँह्रींक्रोंयँरँलँवँशँषँसँहँक्षँ हंसः सोहं षष्ठीदेव्याः प्राणा इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु जीव इह तिष्ठतु सर्वेन्द्रियाणीह तिष्ठन्तु इति प्राणप्रतिष्ठां च विधाय आत्मनि **देवे च न्यासं कुर्य्यात्** ॐषां हृदयाय नमः ॐषीं शिरसे स्वाहा ॐषूँ शिखायै वषट् ॐषैं कवचाय-हुम् ॐषौं नेत्रत्रयाय वौषट् ॐषः अस्त्राय फट् इति **न्यासं विधाय ध्यायेत्**–चतुर्भुजां महादेवीं तुङ्गपीनस्तनीं शिवाम् । मयूरवरमारूढां रक्तवस्त्रधरां शुभाम् । शूलशक्तिवराभीतिहस्तां ध्यायेन्महेश्वरीम् । प्रफुल्लपद्मवदनामर्द्धपद्मासनस्थिताम् ॥ सर्वाङ्गभूषितां देवीं पीनोल्लतपयोधराम् । स्रवत्पीयूषवदनां पीतकौशेयवाससाम् ॥ चतुर्भुजां दक्षिणेन धृतमन्थानवंशकाम् । नीलोत्पलं तु वामेन स्कन्दं तु दधतीं तथा ॥ अधः स्थितकराभ्यां तु महाषष्ठीं विचिन्तयेत् ॥ **आवाहनम्**—आयाहि पूज्यसे देवि महाषष्ठीतिविश्रुते । शक्तिरूपेण मे बालं रक्ष जागर वासरे ॐ**अम्बेऽअम्बिकेऽम्बालिके न मा नयति कश्चन । ससस्त्यश्वकःसुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम्** ॐषष्ठीदेव्यै नमः इति नाममन्त्रेण च आसनं पाद्यं समर्प्य अर्घं दद्यात् **अर्घमन्त्रः**–पत्रपुष्पफलाम्भोभी रत्नैश्च वहुभिर्युतम् । षष्ठीदेवि मया दत्तमर्घं गृह्ण नमोऽस्तुते ॥ ततो वैदिकमन्त्रेण नाममन्त्रेण, च स्नानं स्नानाङ्गमाचनीयं च समर्प्य **वस्त्रम्**–तन्तुसन्तानसंयुक्तं कलाकौशेयकल्पितम् । सर्वाङ्गाभरणं श्रेष्ठं वसनं परिधीयताम् ॥ **वस्त्राङ्गमाचमनीयं गन्धम्**–कुङ्कुमं चन्दनं चैव

सुगन्धं सुमनोहरम् । षष्ठिदेवि मया दत्तं गन्धं गृह्ण नमोस्तु ते ॥ **अक्षताः**—सुगन्धा अतिशुभ्राश्च तण्डुलाः सुमनोहराः । अक्षतार्थं मया दत्ताः षष्ठिदेवि नमोस्तु ते । **पुष्पाणि**—चतुर्वर्णानि पुष्पाणि सुगन्धीनि विशेषतः । मया नीतानि पूजार्थं गृहाण परमेश्वरि ॥ **ॐसमख्ये देव्या धिया सन्दक्षिणयोरुचक्षसा मा मऽआयुः प्रमोषीर्मोऽअहं तव वीरं विदेय तव देवि संदृशि ॥ ॐश्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् इष्णन्निषाणामुम्मऽइषाण ॥ सर्व्वलोकम्मऽइषाण ॥ ॐकाण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥** इतिमन्त्रेण दूर्वां समर्प्य धूपं **समर्पयेत्**—गुग्गुलं घृतसंयुक्तं दशाङ्गेन समन्वितम् । षष्ठिदेवि नमस्तुभ्यं धूपं मे प्रतिगृह्यताम् ॥ **अष्टौ दीपान्**प्रज्वलय्य गव्येनाज्येन संयुक्तान् वर्त्त्या कर्पूरगर्भया । दीपान्देवि मया दत्तानिमान् गृह्ण नमोस्तुते ॥ ततो द्वारदेशे बटकापूपाष्टकमालायुतं अजासुतं कर्णताडनादिना भूतादिविद्रावणाय पुनः पुनः **शब्दं कारयेत्** ततो **नैवेद्यम्** मोदकानि विचित्राणि शुक्लतण्डुलकं दधि । विचित्रपक्वान्नयुतं तथापूपसमन्वितम् । फेणिकाघृतपूराढ्यं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ॐषष्ठीदेव्यैः नम इति नाममन्त्रेण जपं विधाय गुह्यातीति समर्प्य नैवेद्याङ्गमाचमनीयं करोद्वर्त्तनार्थे गन्धं च समर्प्य **नीराजनम्**—अन्तस्तेजो बहिस्तेज एकीकृत्यामितप्रभम् । आरार्त्तिकमिदं देवि गृहाण परमेश्वरि ॥ **नमस्कारः**—जयदेवि जगन्मातर्जगदानन्दकारिणि । प्रसीद मम कल्याणि महाषष्ठि नमोस्तु ते ॥ ततः पुष्पाणि सङ्गृह्य **प्रार्थयेत्**—देवानां च ऋषीणां च मनुष्याणां च वत्सले । अमुं मम सुतं रक्ष षष्ठि देवि नमोस्तु ते ॥ पुरा देवैः पूजितासि ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः । आवाभ्यामपि देवि त्वं पूज्यसे भक्तिपूर्व्वकम् । देह्यस्य बालकस्यायुर्दीर्घं तुभ्य नमोस्तु ते ॥ ततः पिता बालकस्य षष्ठीदेव्याःपुरःस्थितः । बद्धाञ्जलिर्भक्तिनम्रो वाक्यमुच्चारयेदिदम् ॥ त्वं देवमाता दितिरश्चिजा

त्वं गौरी त्वमेवासि धृतिः क्षमा त्वम् । कीर्तिः समृद्धिर्भुवनस्य धात्री त्वमेव देवि प्रणतोस्मि तुभ्यम् ।। यथा सर्व्वाणि भूतानि त्वयि स्यूतानि रत्नवत् । चराचराणि भूतानि त्वत्तो जातान्यनेकशः ।। पुमान्साक्षी भवत्येव तेन सत्येन बुद्धिमान् । त्वं सृष्टिराद्या सृजसि प्रजास्त्वां स्थितिस्तथैताः सकला बिभर्षि । त्वामेव वाचा मनसा च कर्म्मणा समर्चयाम्यस्तु शिशुश्चिरायुः ।। स्वस्ति मेऽस्तु गृहे नित्यं त्वत्प्रसादात्सुरेश्वरि । पुत्रोत्सवमहं नित्यं पश्येयं त्वदनुग्रहात् ।। ततोऽर्भकस्य जननी प्रार्थयेत्तामतन्द्रिता । तव प्रसादात्तनयस्य वक्त्रं दृष्टं मया देवि नमोस्तु तुभ्यम् । सौभाग्यमारोग्यमभीष्टसिद्धि देहि प्रजायाश्चिरजीवितं च ।। गौर्य्याः पुत्रो यथा स्कन्दः शिशुः संरक्षितस्त्वया । तथा ममाप्ययं बालो रक्षतां षष्ठिके नमः ।। षष्ठिदेवि नमस्तुभ्यं सूतिकागृहवासिनि । पूजितासि मया भक्त्या सबालां रक्ष सूतिकाम् ।। अथ तद्वान्धवाः सर्व्वे स्वस्तिवाक्यपुरःसरम् । कामयन्तोर्भकस्यायुः प्रार्थयेयुः सयोषितः ।। ॐस्वस्ति ३ जननी सर्वसौख्यानां वद्धिनी कुलसम्पदाम् । साधनी सर्वसिद्धीनां जन्मदे त्वां नता वयम् ।। पिता पुनःप्रार्थयेत् । जननी सर्वभूतानां बालानां च विशेषतः । नारायणीस्वरूपेण बालं मे रक्ष सर्व्वतः ।। शक्तिस्त्वं सर्व्वदेवानां लोकानां हितकारिणी । मातृवद्रक्ष मे बालं महाषष्ठि नमोस्तु ते ।। रुद्राणी रुद्ररूपेण महाविघ्नविनाशिनी । प्राणदे वरदे देवि रक्ष बालं स्वपुत्रवत् ।। अमुं मम कुलोत्पन्नं रक्ष त्वं देवि बालकम् । पूजितासि मन्नाभागे चिरं जीवतु बालकः ।। रक्षोभूतपिशाचेषु डाकिनीशाकिनीषु च ।। मातेव रक्ष मे बालं पन्नगश्वापदेषु च ।। त्वमेव वैष्णवी देवी ब्रह्माणी च व्यवस्थिता । रुद्रशक्तिस्समाख्याता महाषष्ठि नमोस्तुते ।। धात्री त्वं कार्तिकेयस्य स्त्रीरूपं मदनस्य च । त्वत्प्रसादादविघ्नेन चिरं जीवतु मे सुतः ।।

ततो बालकं मातुः सकाशादानाय्य भूमौ गोमूत्रेणाभ्युक्ष्य स्थाप-

यित्वा हस्तेन स्पृष्ट्वा **रक्षां पठेत्** ॐयद्बलं वासुदेवस्य विष्णोरमिततेजसः । भीमस्य ब्रह्मणश्चैव सर्वं भवतु मे सुते ।। ततोऽञ्जलिं बद्ध्वा **प्रार्थयेत्** चन्द्रार्कयोर्दिगीशानां दिशां च गगनस्य च । निक्षेपार्थं मया दत्तं ते मे रक्षन्तु बालकम् ।। अप्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवारात्रमथापि वा । रक्षन्तु सर्व्वदा सर्व्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ।। रक्ष त्वं वसुधे देवि सन्ध्ये च जगतः प्रिये । आयुः प्रमाणं सकलं देहि देवि नमोस्तु ते ।। अन्तराह्यायुषस्तस्य ये केचित्परिपन्थिनः । विद्यारोग्यस्य वित्तानां निर्द्दहस्वाचिरेण तान् ।। **अथाथर्व्ववेदोक्तां रक्षां बालकसमीपे पठेत्**—कृत्यानां परिरक्षार्थं तथा रक्षोभयस्य च । रक्षाकार्म्मं करिष्यामि ब्रह्मा तदनुमन्यताम् ।। नागाः पिशाचा गन्धर्वाः पितरो यक्षराक्षसाः । अभिभवन्ति ये ये त्वां ब्रह्माद्या घ्नन्तु तान्सदा ।। पृथिव्यामन्तरिक्षे च ये चरन्ति निशाचराः । विदिक्षु दिक्षु ये चान्ये पान्तु त्वां ते नमस्कृताः ।। पान्तु त्वामृषयो ब्रह्मा दिव्या राजर्षयस्तथा । पर्वताश्चैव नद्यश्च तथा सर्वे च सागराः ।। अग्नी रक्षतु ते जिह्वां प्राणान् रक्षन्तु वायवः । सोमो व्यानमपानन्तु पर्जन्यः परिरक्षतु ।। उदानं विद्युतः पान्तु समानं स्तनयित्नवः । बलभित्ते बलं पातु वाचं वाचस्पतिस्तथा ।। कामं ते पान्तु गन्धर्वाः सत्यमिन्द्रोऽभिरक्षतु । प्रज्ञां च वरुणो राजा समुद्रो नाभिमण्डलम् ।। चक्षुः सूर्य्यो दिशः श्रोत्रं चन्द्रमाः पातु ते मनः । रेतस्ते पान्त्विमा आपो रोमाण्योषधयस्तथा ।। आकाशं ते निशा पातु देहं तव वसुन्धरा वैश्वानरस्तवशिरः पातु विष्णुः पराक्रमम् ।। पौरुषं पुरुषश्रेष्ठो ब्रह्मा पातु भ्रुवौ तव । देवं देहविशेषेण तव पातु वसुन्धरा ।। एतैर्वेदात्मकैर्मन्त्रैः कृताः व्याधिविनाशिभिः । मथेन्नं कृतरक्षस्त्वं दीर्घमायुरवाप्नुहि ।। ब्रवीतु स्वस्ति ते ब्रह्मा विष्णुरुद्रो तथैव च । स्वस्ति वायुस्तथा सूर्य्यः स्वस्ति देवा महोरगाः ।। नारदश्च तथा स्वस्ति कुर्वन्त्वायुः सदैव ते ।। इति रक्षां पठित्वा बालकं कङ्कणादिभिर्विभूष्य स्वाङ्के निधाय सपत्नीकमाचार्य्यं वस्त्रालंकारादिभिः सम्पूज्य **दक्षिणासङ्कल्पं** कुर्यात्—

अद्येहेत्यादिसंकीर्त्तनान्ते अमुकोहं अमुकराशेर्जातस्य पुत्रस्य दीर्घायुरारोग्यावाप्तये कृतायाः षष्ठीदेव्याः पूजायाः साद्गुण्यार्थं षष्ठीदेव्याः प्रीतये इमां दक्षिणां ब्राह्मणाय दास्ये ॐतत्सत् दक्षिणां दत्वा **भूयसीं संकल्पयेत्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तये अमुकराशेर्जातस्य पुत्रस्य दीर्घायुरारोग्याभ्युदयप्राप्तये षष्ठीमहोत्सवकर्म्मणि कृतायाः स्कन्दप्रद्युम्नयोः जन्मदानां षट्कृत्तिकानां षष्ठीदेव्याश्च पूजायाः साद्गुण्यार्थं स्कन्दादीनां नवग्रहाणां च प्रीतये इमां भूयसीं दक्षिणां नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः तथान्येभ्यो दीनानाथेभ्यो नटनर्त्तकगायकेभ्यश्च विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॐतत्सत् न मम इति भूयसीं विभज्य सिद्धान्नेन ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा अभिषेकतिलकमन्त्रपाठादि कारयेत् ॥ अथ कुलाचाराद्देशाचाराद्वा सुलग्ने समागते अर्द्धरात्रे वा **राहोर्वेधनं कुर्य्यात्** आचम्यार्घं संस्थाप्य पूजासङ्कल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्य षष्ठीमहोत्सवकर्म्मण उत्तराङ्गत्वेन एतस्य परिरक्षार्थं आयुर्वृद्धये सर्व्वोपद्रवशान्त्यर्थं राहोर्वेधनं करिष्ये तदङ्गत्वेन धनुर्वाणयोः पूजनं करिष्ये इतिसङ्कल्प्य हरिद्राद्रव्यपूगीफलगौरसर्षपादिभिर्मङ्गलद्रव्यैर्दृढां पोटलिकां विधाय गृहाधारदारुणि बध्वा वेधयेत् एतन्त० इतिपोटलिकां प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवः-स्वर्धनुर्वाणौ सुप्रतिष्ठितौ वरदौ भवेताम् इतिधनुर्वाणौ प्रतिष्ठाप्य **धनुःपूजामन्त्रः**—धृतं कृष्णेन रक्षार्थं संहारार्थं हरेण च । त्रयीमूर्तिगतं देवं धनुःशस्त्रं नमाम्यहम् ॥ धनुषे नमः । अथ बाणपूजामन्त्रः । कामदेवस्य ये वाणाः सफलाश्चार्जुनस्य च ॥ रामस्य च यथा वाणास्तथास्माकं भवन्त्विह ॥ वाणाय नमः इतिमन्त्राभ्यां धनुर्वाणौ सम्पूज्य बालकमङ्के गृहीत्वा स्वस्तिवाचनं पठन् धनुर्गृहीत्वा वाणेन संयोज्य घण्टाशंखवाद्यपुरस्सरं पोटलिकां वाणेन वेधयेत् ततो **दक्षिणासङ्कल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकराशेः पुत्रस्य सर्वोपद्रवशान्तये कृतस्य राहुवेधनकर्म्मणः साद्गुण्यार्थं इमां दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो दास्ये ॐतत्सत् इति-

दक्षिणां दत्त्वा तिलकमन्त्रपाठादि कारयेत् ततो गव्यघृतसर्षपैः सैन्धवनिम्बपत्रैश्च सूतिकागृहे धूपो देयः । मुराऽहिङ्कतिनिर्गुण्डीवचाः कुष्टं च सर्षपाः । विल्वपत्रमयो धूपः कुमारायुःप्रपोषकृत् ।। ततो यवप्ररोहणं सुवासिनीनां पूजनं यजमानस्य बालकस्य च महानीराजनं च विधाय बालकं मातृहस्ते समर्प्पयेत् । ततो गृहद्वारि रक्षकान् अपूपमालायुक्तच्छागमुशलादिशस्त्रपाणीन् स्थापयेत् ।। इतिषष्ठीमहोत्सवपूजा ।।

अथ कथा ।। ॐनारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ।। युधिष्ठिर उवाच । पुत्रजन्मनि कन्याया उत्सवः को विधीयते । किदानं कस्य पूजा च तन्मे ब्रूहि जनार्द्दन ।। श्रीकृष्ण उवाच। श्रृणु पाण्डव यत्नेन सुतोत्पत्तिमहोत्सवम्। जन्मषष्ठदिने कार्या षष्ठीनाम्ना त्रिशूलिनी ।। पीठेऽपराह्णसमये गोमयी प्रतिमां लिखेत् । कर्पादिकाः प्रदातव्याश्चाङ्गे चांगे विशेषतः ४ कर्णे कुण्डलकौ देयौ दूर्वापल्लवशोभितौ । दिव्यवस्त्रपरीधानां तां देवीं पूजयेत्ततः ५ अग्रे दीपाष्टकं देयं नैवेद्यैर्विविधैः शुभैः । नालिकेरादिकं तद्वद्देशकालोद्भवैः फलैः ६ कलशं स्थापयेत्तत्र अग्रतः पल्लवान्वितम् । द्विजन्मानं सपत्नीकं सदाचारसमन्वितम् ७ आहूय कारयेत्तस्यास्तयोर्हस्तेन पूजनम् । शुक्लतण्डुलवेद्यां तु तस्योपरि समाहिताम् ८ नृत्यगीतविनोदेन वाद्येन च युधिष्ठिर । रात्रौ जागरणं कार्य्यं दैवज्ञेन द्विजैः सह ९ वटकाष्टकमालाभिर्बद्धग्रीवमजासुतम् । पुनः पुनर्महाशब्दं कारयेत्कर्णताडनात् १० डाकिन्यो यातुधानाश्च भूतप्रेतपिशाचकाः । बालग्रहाश्च नश्यन्ति तच्छब्दाकर्णनाद्ध्रुवम् ११ तत्र दानानि देयानि ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः । प्रथमेऽहनि षष्ठे वा दाता नाप्नोति सूतकम् १२ दानं प्रतिग्रहं तत्र श्राद्धं च क्रियते यतः । प्रभाते दीयते दानं नटनर्त्तकगायकान् १३ स्त्रियः सभर्तृकाः पूज्या वस्त्रालङ्करणादिभिः । अनेन विधिना यस्तु षष्ठीदेवीं प्रपूजयेत् । आयुर्वृद्धिर्भवेत्तस्त संततेरपि पाण्डव १४ ।। इतिषष्ठीमहोत्सवपूजा कथा च ।।

अथ नामकरणम्

तत्र पारस्करसूत्रम् । दशम्यां सूतिकामुत्थाप्य त्रीन्ब्राह्मणान्भोजयित्वा पिता नाम करोति । दशम्यामिति सूतकान्तोपलक्षणम् एकादशे दिवस इत्यर्थः । सूतकान्ते नामकुर्य्यादिति शङ्खः । तच्च सूतकं ब्राह्मणस्य दशाहं क्षत्रियस्य द्वादशाहं वैश्यस्य पञ्चदशाहं शूद्रस्य मासम् इतिवर्णक्रमः । सर्व्ववर्णानां दशाहमेव वा देशाचारात् वर्णक्रमपक्षे आनुपूर्व्येण एकादशे त्रयोदशे षोडशे एकत्रिंशत्तमे दिवसे नामकरणम् । सर्ववर्णानां दशाहपक्षे सर्वेषामेकादशे एव । प्रचेताः—सूतिका सर्व्ववर्णानां दशाहेन विशुद्ध्यति । ऋतौ च न पृथक्धर्माः सर्व्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ मनुः—नामधेयं दशम्यां च द्वादश्यां वास्य कारयेत् । पुण्ये तिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥ दशमे दिवसे स्नायाच्छुद्ध्यर्थं सा सबालिकेति सर्ववर्णसाधारणम् । असम्भवेऽष्टादशेवा एकोनविंशे दिने शतरात्रे व्युष्टे अयने संवत्सरे गते वा नामकरणं भवति । पूर्वपूर्वासम्भवे सति एते व्यवस्थितविकल्पाः । तच्च नाम द्व्यक्षरं चतुरक्षरं कवर्गादिपञ्चवर्गाद्यक्षरत्रयहकाराद्यन्तर्गतान्तस्थं कृत्प्रत्ययान्तमदीर्घसमाप्तिकं पुरुषस्य नाम विषमाक्षरं तद्धितप्रत्ययान्तककारादिपञ्चवर्गाद्यक्षरत्रयहकाराद्यन्तर्गतान्तःस्थं स्त्रीनामकुर्य्यात् । कुलसंबद्धं वा नाम कर्त्तव्यमिति शंखोक्तिः । केचित्तु मासनामकुर्य्यादिति वदन्ति सम्भवे समुच्चयं कुर्य्यादसम्भवेऽन्यतरत्स्वेच्छया कुर्यादिति ।

अथ नामकर्म्मप्रयोगः

तत्र नामकर्म्मदिवसे प्रातः सबालां सूतिकां संस्नाप्य कर्त्ता पिता पूर्व्वं गणेशपूजनं कुर्य्यात् दीपं प्रज्वलय्य शुभासन उपविश्याचम्य अर्घं संस्थाप्य प्राणानायम्य **पूजासङ्कल्पः**—अद्येहेत्यादिदेशकालौ संकीर्त्य अमुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुकराशेः पुत्रस्य कन्याया वा करिष्यमाणनामकर्म्मणि निष्क्रमणादिकर्म्मणि च निर्विघ्नतया कार्य्यसिद्धये पूर्वाङ्गत्वेन भगवतो गणेशस्य पूजनं करिष्ये । इतिसङ्कल्प्य उक्तविधिना (पृ. २-६) गणेशं सम्पूज्य **प्रधानसङ्कल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादिदेशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुकराशेरस्य बालकस्य आयुर्वृद्धये व्यवहारसिद्धये बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये नामकर्म्म करिष्ये तथास्य पुत्रस्य श्रीवृद्धये बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणाय निष्क्रमणकर्म्म करिष्ये तथास्य बालकस्यायुर्वृद्धये धन-

प्राप्तये सूर्य्यावलोकनं भूम्युपवेशनं च करिष्ये करिष्यमाणनामकर्म्मनिष्क्रमणसूर्य्यावलोकनभूम्युपवेशनकर्म्मणां पूर्वाङ्गत्वेन मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि तन्त्रेण करिष्ये इति संकल्प्य पूर्वोक्तविधिना (पृ. ६-१४) मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि विधाय वेदीं कृत्वा तत्र पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निसंस्थाप्य वेद्या ईशानदिग्भागे कलशविधिना (पृ. १४-१९) कलशं संस्थाप्य तत्र ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहानावाह्य सम्पूज्य रक्षासूत्रं च प्रतिष्ठाप्य **आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कुर्य्यात्** तत्र **संकल्पः**—अद्येहेत्यादि अमुकराशेः पुत्रस्य करिष्यमाणनामकर्म्माङ्गहोमकर्म्मणि आचार्य्यब्रह्मणोः पूजनं वरणं च करिष्ये तथा नामकर्म्माधिकारसिद्धये त्रीन् ब्राह्मणान्भोजयिष्ये इतिसंकल्प्य आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कृत्वा त्रीन्ब्राह्मणान् भोजयित्वा ब्रह्मासनादि पर्य्युक्षणान्तं कर्म्म (पृ. २१-२२) समाप्य पञ्चगव्यहोमार्थं पानार्थं च पञ्चगव्यं कुर्य्यात् ।

अथ पञ्चगव्यविधिः—अथातः संप्रवक्ष्यामि पञ्चगव्यं यथाविधि । पावनार्थे द्विजातीनामिह लोके परत्र च १ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्प्पिः कुशोदकम् । निर्दिष्टं पञ्चगव्यं च पवित्रं कायशोधनम् २ गोमूत्रे वरुणो देवो हव्यवाहस्तु गोमये । क्षीरे चन्द्रश्च भगवान्वायुर्दध्नि समाश्रितः ३ भानुराज्ये स्थितस्तद्वज्जले हरिरुदाहृतः । दर्भे देवाः स्थिताः सर्व्वे पवित्रं तेन नित्यशः ४ मूत्रं तु नीलवर्णायाः कृष्णाया गोमयं स्मृतम् । पयश्च ताम्रवर्णायाः श्वेताया दधि उच्यते ५ कपिलाया घृतं ग्राह्यं महापातकनाशनम् । अलाभे सर्व्ववर्णानां कपिलैका प्रशस्यते ६ मूत्रस्यैकपलं दद्यात्तदर्द्धं गोमयं स्मृतम् । क्षीरं सप्तपलं दद्याद्दधित्रिपलमुच्यते ७ आज्यस्यैकपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम् । सर्पिः कुशोदकं चैव पृथङ्मन्त्रैर्विधीयते ८ सर्व्वेषामलाभे सर्पिः कुशोदकं पय इतिनिर्णयः । गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् । आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ॥ तेजोसि शुक्रमित्याज्यं

देवस्यत्वा कुशोदकम् । सप्तपत्राश्च ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुकत्विषः । एतैर्गृहीत्वा होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।। इरावती इदंविष्णुर्मानस्तोके च शंवती । गायत्री प्रजापतेनत्वैता आहुतयः स्मृताः ।। आलोड्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु । उद्धृत्य प्रणवेनैव त्रिःपिबेत्प्रणवेन तु ।। यद्यदस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् । ब्रह्मकूर्चो दहेत्सर्व्वं तत्तदग्निरिवेन्धनम् ।। पालाशेनाथ पर्णेन स्वर्णपात्रेण वा पुनः । रौप्यपात्रेण ताम्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा पिबेत् ।। अथमन्त्राः । ॐतत्सवितुरित्यादिकया गायत्र्या गोमूत्रं गृह्य वरुणं ध्यायन् ताम्रपात्रे स्थापयेत् **ॐगन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्व्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्** ।। इति गोमय संगृह्य अग्निं ध्यायन् तत्रैव स्थापयेत् **ॐआप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् । भवा व्वाजस्य सङ्गथे** ।। इति दुग्धं संगृह्य सोमं ध्यायन् तत्रैव स्थापयेत् **ॐदधिक्राव्णोऽअकारिषं जिष्णोरश्वस्य व्वाजिनः सुरभि णो मुखा करत्प्रण आयूंषि तारिषत्** ।। इति दधि गृह्य वायुं ध्यायँस्तत्रैव स्थापयेत् **ॐतेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धाम नामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि** ।। इति घृतं संगृह्य रविं ध्यायँस्तत्रैव स्थापयेत् **ॐदेवस्य त्वा सवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम्** ।। इति कुशोदकं संगृह्य हरिं ध्यायँस्तत्रैव स्थापयेत् **ॐआपोहिष्ठेति तिसृभिरालोड्य** ॐकारेण कुशत्रयं साग्रं समूलं गृहीत्वा पुनरोङ्कारेण तद्गृहीत्वा जुहुयात् पञ्चगव्यहोमं तु केचिच्छुद्ध्यर्थं पूर्वमामनन्ति पश्चाच्चतुर्दशाहुतिहोमं तद्यथावधारितं कर्त्तव्यम् इतिपञ्चगव्यविधिः ।। **अथ द्रव्यत्यागसंकल्पः**—अद्येह नामकर्माङ्गहोमकर्म्मणाहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतिम्, इन्द्रं, अग्निं, सोमं चाज्येन विष्णुं, विष्णुं, रुद्रं, अपः, सवितारं, प्रजापतिं पञ्चगव्येन—अग्निं वायुं, सूर्यं, अग्नीवरुणौ, अग्नीवरुणौ, अग्निं, वरुणं, सवितारं, विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतःस्वर्कान् प्रजापतिमग्निं स्विष्टकृतं चाज्येनाहं यक्ष्ये आघाराज्यभागदेवताभ्य इदमाज्यं अग्नये विष्णवे विष्णवे रुद्राय:

अद्भ्यः सवित्रे प्रजापतये च इदं पञ्चगव्यं महाव्याहृतिदेवताभ्यः सर्व-प्रायश्चित्तदेवताभ्यः प्रजापतये अग्नयेस्विष्टकृते च इदमाज्यं मया परित्य-क्तं यथादैवतमस्तु । ततः विधिनामाग्निमावाह्य एतन्त इनि प्रतिष्ठाय ॐभूर्भुवःस्वः विधिनामाग्ने सुप्रतिष्ठितो भव ॐतदेवाग्निरितिध्यात्वा ॐविधिनामाग्नये नमः इति नाममन्त्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य दक्षिणं जान्वाच्य मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा ब्रह्मणान्वारब्धो जुहुयात् **ॐप्रजापतये स्वाहा** इदं प्रजापतये **ॐइन्द्राय स्वाहा** इदमिन्द्राय **ॐअग्नये स्वाहा** इदमग्नये **ॐसोमाय स्वाहा** इदं सोमाय इत्याघारा-वाज्यभागौ हुत्वा पञ्चगव्यहोमं कुर्य्यात् तत्र मन्त्राः सर्वमन्त्राणा-मादिभूतत्वात्प्रथमं **गायत्र्या होमः** (तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिर्गायत्रीछन्दः सविता देवता पञ्चगव्यहोमे विनियोगः) **तत्सवितुः॰ स्वाहा** इदं सवित्रे (इरावती धेनुमती इत्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः विष्णुर्देवता पञ्चगव्यहोमे विनियोगः) **ॐइरावती धेनुमती हि भूतꣳसूयवसिनी मनवे दशस्या व्यस्कभ्ना रोदसी विष्णवे ते दाधर्त्थ पृथिवीमभितो मयूखैः स्वाहा ।** इदं विष्णवे । (इदंविष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः विष्णुर्देवता पञ्च-गव्यहोमे विनियोगः) **ॐइदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पाꣳसुरे स्वाहा ।** इदं विष्णवे । (मानस्तोके इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिर्जगतीछन्दः रुद्रो देवता पञ्चगव्यहोमे विनियोगः) **ॐमा नस्तोके तनये मा नऽआयुषि मा नो गोषु मा नोऽश्वेषु रीरिषः । मा नो व्वीरान् रुद्र भामिनो व्वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ।** इदं रुद्राय । शन्नोदेवीति दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिर्गायत्रीछन्दः आपोदेवता पञ्चगव्यहोमे विनियोगः) **ॐशन्नोदेवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये शंय्योरभि स्रवन्तु नः स्वाहा ।** इदमद्भ्यः । (प्रजापते नत्वेत्यस्य हिरण्यगर्भऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः पञ्चगव्यहोमे विनियोगः) **ॐप्रजापतये न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परि**

ता बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽअस्तु वयᳪस्याम पतयो रयीणां स्वाहा । इदं प्रजापतये । **ॐअग्नये स्विष्टकृते स्वाहा** इदमग्नये स्विष्टकृते । इति पञ्चगव्यहोमं विधाय हुतशेषं पञ्चगव्यं सूतिकायै दद्यात् । सा च ब्रह्मतीर्थेन त्रिःप्राश्नाति अत्राचारात् स्रुवं गन्धाक्षतपुष्पद्रव्यादिभिः सम्पूज्य ब्रह्मा स्रुवेणान्वारम्भं कारयित्वा सूतिकां भर्त्तुः समीपमानयति सा च बालकमङ्के गृहीत्वाऽग्निं प्रदक्षिणीकृत्य भर्त्तुर्वामत उपविशेत् गणेशाय नवग्रहेभ्यश्च पुष्पाञ्जलिं समर्पयेत् ततो दैवज्ञबोधिते सुलग्ने समागते नव्यवस्त्रे कुङ्कुमपिष्टातकेन बालकनाम लिखित्वा एतन्ते० ॐभूर्भुवः स्वः बालकनाम सुप्रतिष्ठितो भवेति प्रतिष्ठाप्य **लग्नदानसंकल्पं कुर्यात्**—अद्येहेत्यादि अमुकराशेर्बालकस्य नामकर्म्मलग्नाद्यत्रकुत्रस्थानस्थितानाम् आदित्यादिनवग्रहाणां शुभानां शुभफलाधिक्यप्राप्तये दुष्टानां दुष्टफलोपशान्त्यर्थं इमां सुवर्णनिष्क्रयिणीं दक्षिणां दैवज्ञाय तुभ्यमहं संप्रददे, इतिदक्षिणां **दत्त्वा** ततः सुनवांशे समागते लिखितनामकं तन्नव्यवस्त्रं शंखे वेष्टयित्वा तेन बालकस्य दक्षिणे कर्णे पञ्चघोषपुरःसरं अमुकशर्म्मासि दीर्घायुर्भवेति **नाम श्रावयेत्** । शर्म्मान्तं ब्राह्मणस्य वर्मान्तं क्षत्रियस्य गुप्तान्तं वैश्यस्य दासान्तं शूद्रस्य नाम कुर्य्यात् । ततो **होमदक्षिणासङ्कल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकराशेर्बालकस्य नामकर्माङ्गहोमकर्म्मणः साद्गुण्यार्थमिमां सुवर्णदक्षिणां आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे इतिहोमदक्षिणां दत्त्वा **नामकर्म्मदक्षिणां** दद्यात् अद्येहेत्यादि अमुकराशेर्बालकस्य बैजिकगार्भिकदुरितोपशान्तये दीर्घायुरारोग्यावाप्तये कृतस्य नामकरणकर्म्मणः साद्गुण्यार्थम् इमां दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो दास्ये ॐतत्सत् ॥

ततो **निष्क्रमणं कुर्यात्** । तत्र विशेषः अद्येहेत्यादि अमुकराशेरस्य बालकस्य करिष्यमाणनिष्क्रमणकर्म्मणि सर्वारिष्टनिवृत्तिपूर्वकदीर्घायुरारोग्यावाप्तये जले दिगीशानां दिशां चन्द्रस्य अर्कस्य वासुदेवस्य गगनस्य च पूजनं करिष्ये एतन्ते० ॐभूर्भुवःस्वः जले

दिगीशादिदेवा गगनपर्य्यन्ताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु एवं प्रतिष्ठाप्य नाममन्त्रेण ध्यानादि ॐदिगीशेभ्यो नमः ॐदिग्भ्यो नमः ॐचन्द्राय नमः ॐवासुदेवाय नमः ॐगगनाय नमः इतिनाममन्त्रैः पाद्यादिभिः सम्पूज्य **प्रार्थयेत्**—चन्द्रार्कयोर्दिगीशानां दिशां च गगनस्य च। निक्षेपार्थमिमं दद्मि ते मे रक्षन्तु बालकम् ॥ अप्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवारात्रमथापि वा। रक्षन्तु सर्व्वदा सर्व्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ इति सम्प्रार्थ्य दक्षिणां दत्त्वा शाकुनसूक्तमपि तत्र पठेत् ॥ इतिनिष्क्रमणम् ॥

अथसूर्य्यावलोकनम् । तत्र स्वस्तिवाचनपूर्वकं मातुरङ्कस्थितं बालकं बहिरानीय आदित्यं पूजयेत् यथा आचम्य अर्घं सस्थाप्य भूमौ रक्तचन्दनेन सूर्य्यं लिखित्वा **पूजासङ्कल्पः** अद्येहेत्यादि देशकालौ संकीर्त्य अमुकराशेः बालकस्य वैजिकगार्भिकदुरितोपशान्त्यै आदित्यस्य पूजनं करिष्ये **ध्यानम्** ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः। केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटी हारी हिरण्मयवपुर्धृतशङ्खचक्रः। इतिध्यात्वा ॐ**आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतम्मर्त्त्यं च हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन्** ॥ इतिवेदमन्त्रेण ॐआदित्याय नमः इति नाममन्त्रेण च आवाहनादिनीराजनान्तं सम्पूज्य बालकाय **सूर्य्यं प्रदर्शयेत्** [ॐ तच्चक्षुरिति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिरनुष्टुप्छन्दः सूर्य्यो देवता सूर्योदीक्षणे विनियोगः] ॐ**तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतꣳशृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात्** ॥ इति मन्त्रेण बालकाय सूर्य्यं प्रदर्श्य दक्षिणां दद्यात्। इतिसूर्य्यावलोकनम् ॥

अथभूम्युपवेशनम् । तत्र गोमयेन सुलिप्तायां भूमौ ॐपृथिव्यै नमः ॐवाराहाय नमः ॐकुलदेवतायै नमः इतिनाममन्त्रैर्भूमौ पृथिवीं वाराहं कुलदेवतां च प्रतिष्ठाप्यावाह्य उपचारैः सम्पूज्य **भूमिं प्रार्थयेत्**—रक्षैनं वसुधे देवि सदा सर्वगते शुभे। आयुष्प्रमाणं निखिलं निक्षिपस्व

हरिप्रिये ॥ अचिरादायुषस्तस्य ये केचित्परिपन्थिनः। जीवितारोग्य-वित्तेषु निर्दहस्वाचिरेण तान् ॥ धारिण्यशेषभूतानां मातस्त्वमधिका ह्यसि। अजरा चाप्रमेया च सर्वभूतनमस्कृते ॥ त्वमेवाशेषजगतां प्रतिष्ठा चाश्रयो ह्यसि। कुमारं पाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यताम् ॥ इतिसम्प्रार्थ्य शंखघण्टानादपूर्वकं बालकं **भूमावुपवेशयेत् आचारादृद्रव्ये पादस्थापनम्** ततस्तं बालं देवब्राह्मणेभ्यः प्रणमय्य तैराशीर्वादादि-भिरभिनन्दितं प्रदक्षिणमार्गेण गृहाभ्यन्तरंनयेत् ॥ अथ तत्र **जीवमातॄणां पूजनं कुर्य्यात्**–आचम्य अर्घं संस्थाप्य पूजासंकल्पं कुर्यात् अद्येहेत्यादि-संकीर्त्य अमुकराशेरमुकनाम्नः पुत्रस्य नामकर्मादिकर्म्मणामुत्त-राङ्गत्वेन भित्तिलिखितानां कल्याण्यादिजीवमातॄणां पूजनं करिष्ये एतंते० ॐभूर्भुवःस्वः कल्याण्यादिसप्तजीवमातरः इहागच्छन्तु इह-तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु इतिप्रतिष्ठाप्य **ध्यायेत्**–कल्याणी मङ्गला भद्रा पुण्या पुण्यमुखी तथा। जया च विजया चैव सप्तैता जीवमातरः ॥ इतिध्यात्वा ॐकल्याण्यै नमः ॐभद्रायै नमः ॐपुण्यायै नमः ॐपुण्यमुख्यै नमः ॐजयायै नमः ॐविजयायै नमः इतिनाम-मन्त्रैरावाहनादिनीराजनान्तं सम्पूज्य गुडसर्प्पिभ्यां **वसोर्धाराः पातयेत्**–अद्येहामुकोहं जीवमातॄणां प्रीतये गुडसर्पिभ्यां वसोर्धाराः पातयिष्ये **ॐवसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वा कामधुक्षः** ॥ इतिमन्त्रेण भित्तौ मातॄणामुपरि वसोर्धाराः पातयित्वा **प्रार्थयेत्**–ब्रह्माणी कमलेन्दु-सौम्यवदना माहेश्वरी लीलया। कौमारी रिपुदर्पनाशनकरा चक्रायुधा वैष्णवी ॥ वाराही घनघोरघर्घरमुखी चैन्द्री च वज्रायुधा। चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु नो मातरः ॥ **दक्षिणासङ्कल्पः**–अद्येहामुकोहं अमुकराशेर्बालकस्य नामकर्माङ्गजीवमातृकापूजनकर्म्मणः साद्गुण्यार्थम् इमां दक्षिणां ब्राह्मणाय दास्ये ॥ अथ **भूयसीदक्षिणा** अद्येहेत्याद्यु-च्चार्य्य अमुकोहं अमुकराशेरमुकनाम्नोऽस्य बालकस्य दीर्घायुरारोग्या-

वासरे बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कृतानां नामकरणनिष्क्रमणसूर्य्यावलोकनभूम्युपवेशनजीवमातृकापूजनकर्म्मणां साद्गुण्यार्थं कलशे आवाहितानां ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां प्रीतये इमां भूयसीं दक्षिणां नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तथान्येभ्यो नटनर्त्तकगायकेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् दक्षिणां दत्त्वा तत्राचारा-न्महानीराजनादि कारयित्वा अभिषेकतिलकमन्त्रपाठादिकारयेत् ब्राह्मणान् स्वेष्टबन्धुवर्गादीन्भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीतेति ॥ इतिनाम-करणनिष्क्रमण-सूर्य्यावलोकन भूम्युपवेशन-जीवमातृपूजनविधानम् ॥

अथान्नप्राशनविधिः

षष्ठेऽष्टमे वा मासि संवत्सरे पूर्णे वा पुरुषस्यान्नप्राशनं कुर्यात् । स्त्रीणां तु पञ्चमे वा मासि । तत्र ज्योतिःशास्त्रोक्ते चन्द्रतारानुकूले दिवसे कर्ता कृतनित्यक्रियः शुचिः शुक्लवासाः प्रथमं **गणेशं पूजयेत्** । स्वासन उपविश्याचम्यार्घं संस्थाप्य **पूजासंकल्प**—अद्येहेत्यादिसंकीर्त्य अमुकराशिरमुकशर्माहं अमुकराशेरमुकस्य पुत्रस्य करिष्यमाणान्नप्राशन-कर्म्मणि निर्विघ्नतया कार्यसिद्धये पूर्वाङ्गत्वेन भगवतो गणेशस्य पूजनं करिष्ये । पूर्वोक्तप्रकारेण (पृ० २–६) गणेशं सम्पूज्य **प्रधानसंकल्पः** अद्येहेत्याद्युच्चार्य अमुकोहं अमुकराशेरस्य बालकस्य मलप्राशनशुद्ध्य-न्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइन्द्रियायुर्लक्षणफलसिद्धये बीजगर्भसमुद्भवैनो-निबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये अन्नप्राशनकर्म्मकरिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन गौर्य्यादिषोडशमातृणां पूजनं नान्दीश्राद्धं पुण्याहवाचनं च करिष्ये । इतिसङ्कल्प्य पूर्वोक्तविधिना (पृ. ६–१४) मातृपूजननान्दीश्राद्धपुण्या-हवाचनानि विधाय होमार्थं वेदीं कृत्वा तत्र पञ्चभूसंस्कारपूर्व्वकमग्निं संस्थाप्य (पृ. २१) आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कुर्य्यात् अद्येहामुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्य अन्नप्राशनाङ्गहोमकर्म्मणि आचार्य्यब्रह्मणोः पूजन-पूर्व्वकं वरणं करिष्ये इतिसंकल्प्य आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कृत्वा कलशं

संस्थाप्य तत्र ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहानावाह्य सम्पूज्य तत्र ब्रह्मोपवेशनादि आसादनान्ते (पृ. २१-२२) **विशेषोपकल्पनीयान्यासादयेत् अन्नं** सव्यञ्जनं रसाश्च उद्धरणपात्रं मधुसक्तुघृतानि पुस्तकशस्त्रादिस्ववृत्तिचिह्नानि इति स्थापयित्वा ततः पर्युक्षणान्तं (पृ.२२) कर्म्म कृत्वा **द्रव्यत्यागसंकल्पः** अद्येहामुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्यान्नप्राशनहोमकर्म्मणा यक्ष्ये तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोमं देवीं वाचं वाचं वाजं आज्येन प्राणमपानं चक्षुःश्रोत्रं च चरुणा शेषेणाज्यचरुणा स्विष्टकृतम् आज्येन महाव्याहृतिदेवताः सर्वप्रायश्चित्तदेवताः प्रजापतिं च यक्ष्ये इदं चर्वाज्यं मया परित्यक्तं ॐतत्सत् तत्तद्देवताभ्यो यथादैवतमस्तु इतित्यागं विधाय शुचिनामानमग्निं संस्थाप्य एतन्ते० ॐभूर्भुवः स्वः शुचिनामाग्ने इहागच्छेहतिष्ठ सुप्रतिष्ठितो वरदो भवेति प्रतिष्ठाप्य ततः तदेवाग्निरित्यादिना ध्यात्वा ॐशुचिनामाग्नये नम इति नाममन्त्रेणावाहनादिनीराजनान्तं सम्पूज्य दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मणाऽन्वारब्धो मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा जुहुयात् ॐ**प्रजापतये स्वाहा** इदं प्रजापतये ॐ**इन्द्राय स्वाहा** इदमिन्द्राय ॐ**अग्नये स्वाहा** इदमग्नये ॐ**सोमाय स्वाहा** इदं सोमाय ततो द्वे आज्याहुती जुहोति (देवींवाचमिति भार्गवऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो देवीवाग्देवता आज्याहुतिहोमे विनियोगः) ॐ**देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति सा नो मन्द्रेषमूर्ज्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु स्वाहा**। इदं वाचे। ॐदेवीं वाचमिति पुनः पठित्वा (वाजोन इति देवा ऋषयस्त्रिष्टुप्छन्दःअन्नं देवता आज्याहुतिहोमे विनियोगः) ॐ**वाजो नोऽअद्य प्रसुवाति दानं वाजो देवाँ २॥ ऋतुभिः कल्पयाति व्वाजो हि मा सर्व्ववीरं जजान विश्वाऽआशा व्वाजपतिर्जयेयꣳस्वाहा**। इदं वाचे वाजाय। ततः स्रुवेण चरुमभिघार्य्य आज्यप्लुतेन स्थालीपाकेन जुहोति (प्राणेत्यादीनां चतुर्णां प्रजापतिर्ऋषिर्यजुश्छन्दोऽन्नं देवता होमे विनियोगः) ॐ**प्राणेनान्नमशीय स्वाहा**। इदं प्राणाय। ॐ**अपानेन गन्धानशीय स्वाहा**।

इदमपानाय। ॐ**चक्षुषा रूपाण्यशीय स्वाहा**। इदं चक्षुषे। ॐ**श्रोत्रेण यशोऽशीय स्वाहा**। इदं श्रोत्राय। तत आज्यचरुभ्यां ब्रह्मणान्वारब्धो जुहुयात् ॐ**अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा**। इदमग्नये स्विष्टकृते। तत आज्येन भूराद्या नवाहुतीर्जुहुयात् (पृ. २४) ॐ**भूःस्वाहा इदमग्नये**। ॐ**भुवः स्वाहा** इदं वायवे। ॐ**स्वः स्वाहा** इदंꣳसूर्य्याय। ॐ**त्वन्नोऽग्ने०** इदमग्नीवरुणाभ्याम् ॐ**सत्वन्नोऽअग्ने०** इदमग्नीवरुणाभ्याम् ॐ**अयाश्चाग्ने०** इदमग्नये ॐ **ये ते शतं०** इदं वरुणाय। ॐ**उदुत्तमं** इदं वरुणायादित्यै ॐ**अग्नये प्रजापतये स्वाहा** इदमग्नये प्रजापतये. ततः संश्रवप्राशनम् पवित्रप्रतिपत्तिः प्रणीताविमोकः ब्रह्मणे **पूर्णपात्रदानं तत्र संकल्पः**–अद्येहेत्यादि अमुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्यान्नप्राशनाङ्गहोमकर्म्मणः साद्गुण्यार्थम् अपूर्णपूर्णार्थं च इदं पूर्णपात्रं सद्रव्यं ब्रह्मन् तुभ्यं सम्प्रददे। ब्रह्मा गृहीत्वा अक्रन्कर्म्मेति मन्त्राशिषं दद्यात्॥ ततः सुलग्ने समागते **लग्नदानसंकल्पः** अद्येहामुच्चार्य अमुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्यान्नप्राशनलग्नाद्यत्रकुत्रस्थितानाम् आदित्यादिनवग्रहाणां दुष्टानां दुष्टफलोपशान्त्यर्थं शुभानां शुभफलाधिक्यप्राप्तये इदं सुवर्णम् इमां दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् दक्षिणां दत्त्वा सर्व्वान् रसान् सर्व्वमन्नं मध्वाज्यसक्तुसहितं एकस्मिन्पात्रे कृत्वा सुवर्णान्तर्हितया मुद्रिकया मातुरुत्सङ्गे स्थितं बालकं स्वाङ्के स्थितं वा देवतापुरतोऽनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां हन्तहन्तेतिमन्त्रेण पञ्चवारं प्राशयेत् **"हन्तकारं मनुष्या"** इतिश्रुतेः। ततो मत्स्यजलेन त्रिवारं मुखं शोधयेत् ततो माता बालकं स्वाङ्कादुत्सृजेत् तदा स बालको वस्त्रशस्त्रलेखनीपुस्तकादि यत् प्रथमं गृह्णाति तेन तस्य जीविका भवेदिति ज्ञातव्यम्। **अथ काम्यं प्राशनम्**। भारद्वाज्या मांꣳसेन वाक्प्रसारकामस्य कपिञ्जलमांꣳसेनान्नाद्यकामस्य मत्स्यैर्जवनकामस्य कृकषायाऽऽयुःकामस्य आठ्या ब्रह्मवर्चसकामस्य सर्व्वैः सर्व्वकामस्यान्नपर्य्यायं वा॥ भारद्वाजी लाटेति

प्रसिद्धा पक्षिणी। वाक्प्रसारो वाग्मित्वम्। कपिञ्जलः कृष्णतित्तिरिः मयूरो वेति केचित्। अन्नाद्यत्वं बहुभोक्तृत्वम्। जवनो वेगः। कृकषा गृहगोधिका। कलौ गोधांविवर्जयेदितिवचनात्सा कलौ त्याज्या। आठ्या स्वनाम्नैव प्रसिद्धा अन्नपर्य्यायं वा अन्नवदेकीकृत्य प्राशनमिति वा। अन्नपर्य्यायेत्यविभक्तिकश्छान्दसो निर्देशः। ततो **दक्षिणासङ्कल्पः**—अद्येहामुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्यान्नप्राशनाङ्गहोमकर्म्मणः तथान्नप्राशनकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्त्यर्थं साद्गुण्यार्थं चेमां दक्षिणां आचार्य्याय अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च विभज्य दास्ये तथेमां भूयसीदक्षिणां नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः तथान्येभ्यो नटनर्त्तकगायकादिदीनानाथेभ्यश्च विभज्य दास्ये तथा यथोपपन्नेनान्नेन यथासंख्याकान् ब्राह्मणानन्यांश्च भोजयिष्ये ॐतत्सत् इतिसंकल्प्य दक्षिणां दत्त्वा रक्षाबन्धनघृतच्छायात्र्यायुषकरणाभिषेकतिलकमन्त्रपाठादि कारयित्वा जीवमातृपूजनं महानीराजनं च कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा इष्टबन्धुसहितः स्वयं भुञ्जीत॥ इत्यन्नप्राशनविधिः॥

अथ जन्मोत्सवविधिः

ब्राह्मे मुहूर्त्त उत्थाय तिलकल्कोदकेन स्नायात्। **स्नानसङ्कल्पः**—अद्येहेत्याद्युच्चार्य्य अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्म्माहं आयुरभिवृद्धये संव्वत्सरावच्छिन्नसुखप्राप्तिकामस्तिलकल्कमिश्रितशीतलोदकेन स्नानं करिष्ये इति स्नात्वा सन्ध्यादिनित्यकर्म विधाय जन्मदिने शनिभौमवासरसत्त्वे तत्सूचितदोषपरिहाराय किञ्चित ब्राह्मणाय दत्वा (अष्टमुष्टिभवेत्किञ्चिदिति किञ्चिद्धान्यम्।) **ततो नवीनवस्त्रधारणं कुर्य्यात्** (परिधास्यै इत्याथर्वणऋषिः पंक्तिश्छन्दो वासोदेवता वस्त्रपरिधाने विनियोगः) **ॐपरिधास्यै यशोधास्यै दीर्घायुष्ट्वाय जरदष्टिरस्मि शतं च जीवामि शरदः पुरूची रायस्पोषमभिसंव्ययिष्ये॥** इति नवं धौतं वस्त्रं परिधाय उत्तरीयधारणं कुर्य्यात् (यशसामेत्याथर्वणऋषिः पंक्तिश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता उत्तरीयपरिधाने विनियोगः) **ॐयशसा**

मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्राबृहस्पती यशो भगश्च मा विन्दद्यशो मा प्रतिपद्यताम् । असति वस्त्रान्तरे यदश्वेतिपरिधाय निम्बगुग्गुलुसिद्धार्थदूर्वागोरोचनादिभिः पोटलिकां कृत्वा एतन्त इति प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवः स्वः पोटलिके सुप्रतिष्ठिता वरदा भवेति च प्रतिष्ठाप्य दक्षिणहस्ते बध्नीयात् तत उक्तविधिना गणेशं सम्पूज्य (पृ. २-६) सति संभवे कलशं संस्थाप्य तत्र ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहानावाह्य अर्घं संस्थाप्य **प्रधानसङ्कल्पं कुर्यात्**—अद्येहेत्यादि अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्माहं ममायुष्याभिवृद्धये वर्षवृद्धिकर्म करिष्ये तदङ्गत्वेन दध्यक्षतपुञ्जेषु आवाहितानां कुलदेवतादिषष्ठीदेवीपर्य्यन्तानां कलशे आवाहितानां ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां च पूजनं करिष्ये तत्र स्थाल्यां नूतनं श्वेतवस्त्रं प्रसार्य्य दध्यक्षतान् गृहीत्वा उत्तरवृद्ध्या स्थापयेत् ॐभूर्भुवःस्वः कुलदेवते इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि १ ॐभूर्भुवःस्वः स्वनक्षत्रेश अमुक इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि २ ॐभूर्भुवःस्वः प्रकृतिपुरुषात्मकमातापितरौ इहागच्छतं इहतिष्ठतं पूजार्थं युवामावाहयामि ३ ॐभू० ब्रह्मन् इहागच्छेहतिष्ठ पू० ४ ॐभूः भानो इहा० ५ ॐभूः० विघ्नेश इहा० ६ ॐभूः० मार्कण्डेय इहा० ७ ॐभूः० बले इहा० ७ ॐभूः० व्यास इहा० ९ ॐभूः० जामदग्न्य राम इहा० १० ॐभूः० अश्वत्थामन् इहा० ११ ॐभूः० कृपाचार्य्य इहा० १२ ॐभूः० प्रह्लाद इहा० १३ ॐभूः० हनुमन् इहा० १४ ॐभूः० विभीषण इहा० १५ ॐभूर्भुवःस्वः षष्ठीदेवि इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि १६ इत्यावाह्य एतन्त इति ॐभूर्भुवःस्वः कुलदेवतादिदेवताः षष्ठीदेवीपर्य्यन्ताः इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु ॐवरदाभयपाणय इति सर्वेषां **ध्यानं मार्कण्डेयध्याने विशेषः**—ॐद्विभुजं जटिलं सौम्यं सुवृद्धं चिरजीविनम् । मार्कण्डेयं नरो भक्त्या पूजयेत्प्रयतः शुचिः ॥ इति ध्यात्वा **नाममंत्रेण पूजनम्** ॐकुलदेवतायै नमः ॐजन्मनक्षत्रेशाय अमु-

काय नमः ॐप्रकृतिपुरुषात्मकमातापितृभ्यां नमः ॐब्रह्मणे नमः ॐ भानवे नमः ॐविघ्नेशाय नमः ॐमार्कण्डेयाय नमः ॐबलये नमः ॐ व्यासाय नमः ॐअश्वत्थाम्ने नमः ॐकृपाचार्याय नमः ॐप्रह्लादाय नमः ॐहनुमते नमः ॐविभीषणाय नमः ॐषष्ठीदेव्यै नमः ॐइतिनाममन्त्रैः आवाहनासनपाद्यार्घस्नानाचमनीयवस्त्रगन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्य-भूषणादिभिः सम्पूज्य नाममन्त्रेण जपं विधाय नीराजनं कृत्वा ब्रह्मा-मुरारिरिति नवग्रहेभ्यः पुष्पाञ्जलिं समर्प्य **मार्कण्डेयं प्रार्थयेत्—** मार्कण्डेय महाभाग सप्तकल्पान्तजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकं वरदो भव १ चिरजीवी यथा त्वं भो भविष्यामि तथा मुने । रूप-वान्वित्तवांश्चैव श्रिया युक्तश्च सर्वदा २ मार्कण्डेय नमस्तेस्तु सप्त-कल्पान्तजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं प्रसीद भगवन्मुने ३ चिरजीवी यथा त्वं तु मुनीनां प्रवर द्विज । कुरुष्व मुनिशार्दूल तथा मां चिर-जीविनम् ४ **ततःषष्ठीं प्रार्थयेत्**—जय देवि जगन्मातर्जगदानन्दकारिणि। प्रसीद मम कल्याणि महाषष्ठि नमोस्तुते १ रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे । पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे २ त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ३ इतिसम्प्रार्थ्य ततोऽञ्जलिना मार्कण्डे-याय निवेदितं **पयः पञ्चवारं पिबेत्** तत्रमन्त्रः—सतिलं गुडसम्मिश्र-मञ्जल्यर्द्धमितं पयः । मार्कण्डेयाद्वरं लब्ध्वा पिबाम्यायुःप्रवृद्धये ॥ इति पीत्वा मुखं प्रक्षाल्य **दक्षिणासंकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकराशिर-मुकशर्म्माहं आयुरभिवृद्धये कृतायाः कुलदेवतादीनाम् आदित्यादि-नवग्रहाणां च पूजायाः साद्‌गुण्यार्थमिमां दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् तथा यथोपपन्नेनान्नेन ब्राह्मणांश्च भोजयिष्ये इति-संकल्प्य दक्षिणां दत्त्वा अभिषेकतिलकमन्त्रपाठादिकं कारयित्वा घृतच्छायां विधाय ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत । खण्डनं नख-केशानां मैथुनाध्वगमौ तथा । आमिषं कलहं हिंसां वर्षवृद्धौ विवर्ज्ज-येत् ॥ जन्मतिथिरौदयिकी ग्राह्या । इतिजन्मोत्सवविधिः ॥

अथ कर्णवेधः

तत्र व्यासः—कृतचूडेऽव्रते बाले कर्णवेधो विधीयते । तद्देशाचारकुलाचारतोऽवगन्तव्यम् । वर्षे तृतीये पञ्चमे वेति अयुग्मवर्षे कर्णवेधः तत्र चन्द्रतारानुकूले शुभदिने कर्णवेधोक्तनक्षत्रे पिता प्रातरुत्थाय स्वकीयं प्रातःकृत्यं निर्वर्त्य **गणेशपूजनं कुर्यात्** आचम्य अर्घं संस्थाप्य **पूजासङ्कल्पः**—अद्येहेत्यादि अमुकोऽहममुकराशेः पुत्रस्य करिष्यमाणकर्णवेधकर्मणि निर्विघ्नताप्राप्तये पूर्वाङ्गत्वेन गणेशस्य पूजनं करिष्ये उक्तविधिना (पृ. २-६) गणेशं सम्पूज्य **प्रधानसङ्कल्पं** कुर्यात्—अद्येहेत्याद्युच्चार्य्य अमुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुकराशेः पुत्रस्य वीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वारापुष्ट्यायुःश्रीवृद्धये श्रीपरमेश्वरप्रीतये कर्णवेधकर्म्म करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन गणपतिगौर्य्यादिषोडशमातृणां पूजनं नान्दीश्राद्धं पुण्याहवाचनं करिष्ये इतिसङ्कल्प उक्तविधिना (पृ. ६-१४) मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि कृत्वा कलशं संस्थाप्य तत्र नवग्रहानावाह्य जले केशवादिदेवानां पूजनं कुर्यात् **तत्रसङ्कल्पः**—अद्येहेत्यादि अमुकराशेः पुत्रस्य कर्णवेधकर्म्मणि कलशे आदित्यादिनवग्रहाणां जले केशवादिदेवानां च पूजनं करिष्ये इति सङ्कल्प्य एतन्ते० इति ॐभूर्भुवःस्वः कलशे आदित्यादिनवग्रहाः जले केशवादिदेवाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु नाममन्त्रेण पाद्यादिभिःपूजयेत् ॐकेशवाय नमः ॐहरायनमः ॐब्रह्मणेनमः ॐचन्द्राय नमः ॐसूर्य्याय नमः ॐदिगीशेभ्यो नमः ॐनासत्याभ्यां नमः ॐसरस्वत्यै नमः ॐगवे नमः ॐगुरुभ्यो नमः इतिनाममन्त्रैर्ध्यानावाहनासनपाद्यार्घस्नानाचमनवस्त्रगन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यभूषणादिभिः संपूज्य जपं विधाय समर्प्य नीराज्य पुष्पाञ्जलिं समर्प्य ततः स्वेष्टदेवं भिषग्वरं ब्राह्मणान् सौचिकं च नमस्कृत्य मातुरुत्सङ्गस्थितं भूषणवस्त्रादिभिरलंकृतं बालकं प्राङ्मुखं गुडमोदकादि भोजनार्थं दत्त्वा **लग्नदानसङ्कल्पः**—अद्येहेत्यादि अमुकराशेरस्य बालकस्य कर्णवेधलग्नादमुकस्थानस्थितेनामुकग्रहेण सूचितारिष्टनिवृत्यर्थं ग्रहाणां प्रीतये इमां दक्षिणां ब्राह्म-

णाय दास्ये, इतिलग्नदानं ततो दैवज्ञबोधिते शुभे लग्ने पिता सौचिकोऽन्यो वा सुवर्णसूच्या रजतसूच्या वा अष्टाङ्गुलया बालकस्य दक्षिणं कर्णं वेधयेत् तत्रमन्त्रः–(भद्रं कर्णेभिरिति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता दक्षिणकर्णाभिमंत्रणे विनियोगः) ॐभद्रं कर्णेभिःशृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्य्यजत्राः स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः ॥ अथ वामकर्णाभिमन्त्रणम् (वक्ष्यन्तीवेति देवा ऋषयस्त्रिष्टुप्छन्दो लिङ्गोक्ता देवता वामकर्णाभिमन्त्रणे विनियोगः) ॐवक्ष्यन्ती वेदागनीगन्ति कर्णं प्रियꣳसखायं परिषस्वजानाः योषेव शिङ्क्ते वितताधिधन्वन् ज्याऽइयꣳसमने पारयन्ती ॥ इत्यभिमन्त्र्य कर्णौ वेधयित्वा दक्षिणा संकल्पं कुर्यात्–अद्येहामुकोऽहं अमुकराशेरस्य बालकस्य कर्णवेधकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये साद्गुण्यार्थं चेमां दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् तथा यथोपपन्नेनान्नेन ब्राह्मणांश्च भोजयिष्ये इति संकल्प्य दक्षिणां दत्वा अभिषेकतिलकरक्षाबन्धनघृतच्छायामन्त्रपाठादि कारयित्वा जीवमातृपूजनं महानीराजनं च कुर्यात् । इति कर्णवेधविधिः ॥

अथाक्षरस्वीकारविद्यारम्भौ

बालकस्य पञ्चमवर्षे कुम्भादित्यविवर्जिते उदगयने चन्द्रतारानुकूले शुभदिने अक्षरस्वीकारं विद्यारम्भं च कारयेत् । मार्कण्डेयः–अभ्यङ्गस्नानपूर्वन्तु गन्धाद्यैश्च विभूषितः । शुक्लवस्त्रं समास्तीर्य्य तण्डुलोपरि पूजयेत् ॥ एवं सुनिश्चिते काले विद्यारम्भं तु कारयेत् । पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं देवीं चैव सरस्वतीम् । स्वविद्यासूत्रकारं च स्वविद्यां च विशेषतः । एतेषामेव देवानां नाम्ना च जुहुयाद्घृतम् ॥ दक्षिणाभिर्द्विजाग्र्याणां कर्त्तव्यं चात्र पूजनम् । प्राङ्मुखो गुरुरासीनो वरुणाशामुखं शिशुम् । अध्यापयीत प्रथमं द्विजाशीर्भिः प्रपूजितम् ॥

अथप्रयोगः ॥ स्वस्तिवाचनं पठित्वा अर्घं सस्थाप्य प्राणानायम्य

उक्तविधिना गणेशं सम्पूज्य (पृ. २-६) **प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात्**—अद्येहेत्यादि अमुकोहम् अमुकराशेः पुत्रस्य सर्वविद्याप्राप्तये व्यवहारसिद्धये च *अक्षरारम्भं विद्यारम्भं च करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन गणपतिसहित-*गौर्य्यादिषोडशमातृणां पूजनं नान्दीश्राद्धं पुण्याहवाचनं च करिष्ये। इतिसंकल्प्य मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाहवाचनानि विधाय (पृ. ६-१४) कलशं संस्थाप्य तत्र ग्रहानावाह्य सम्पूज्य रक्षासूत्रं च कल्पयित्वा वेदिकायां ताम्रपीठे वा नवं शुक्लं धौतं वस्त्रं समास्तीर्य्य दध्यक्षतपुञ्जेषु गणेशहर्य्यादीन्पञ्चाशद्देवानावाहयेत् **तत्रसंकल्पः**—अद्येहामुकोहं अमुकराशेरस्य बालकस्य अक्षरस्वीकारविद्यारम्भकर्म्मणि पूर्वाङ्गत्वेन दध्यक्षतपुञ्जेषु गणेशहर्य्यादिदेवानां तथा यजुर्विद्यादीनां च आवाहनपूर्वकं पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य ॐभूर्भुवःस्वःगणेश इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि इत्युक्त्वा स्वदक्षिणतः स्वाभिमुखं स्थापयेत् १ ॐभूर्भुवःस्वः विष्णो इहा० २ ॐभूः० लक्ष्मि इहा० ३ ॐभूः० देवि इहा० ४ ॐभूः० सरस्वति इहा० ५ ॐभू० स्वविद्ये यजुर्विद्ये इहा० ६ ॐभूः स्वविद्यासूत्रकार कात्यायन इहा० ६ ॐभूः० ब्रह्मन् इहा० ८ ॐभूः० व्यास इहा० ९ ॐभूः० गौतम इ० १० ॐभूः० जैमिने इ० ११ ॐभूः० मनो इ० १२ ॐभूः० पाणिने इ० १३ ॐभूः० कात्यायन इ० १४ ॐभूः० पतञ्जले इ० १५ ॐभूः० यास्कं इहागच्छेह० १६ ॐभूः० पिङ्गल इ० १७ ॐभूः० गर्ग इ० १८ ॐभूः० कणाद इ० १९ ॐभूः० कपिल इ० २० ॐभूः० वाल्मीके इ० २१ ॐभूः० वामन इ० २२ ॐभूः० धन्वन्तरे इ० २३ ॐभूः० कृशाश्व इ० २४ ॐभूः० भरत इ० २५ ॐ भूः० विश्वकर्म्मन् इ० २६ ॐभूः० वेदाः इहागच्छन्तु इहन्तिष्ठन्तु पूजार्थं युष्मानावाहयामि २७ ॐभूः० पुराणानि इहा० २७ ॐभूः न्याय इ० २९ ॐभूः० मीमांसे इ० ३० ॐभूः० धर्म्मशास्त्र इहा० ३१ ॐभूः० शिक्षे इ० ३२ ॐभूः० कल्प इ० ३३ ॐभूः० निरुक्त इ० ३५ ॐभूः० छन्दांसि इहागच्छन्तु० ३६ ॐभूः० ज्योतिष इ० ३७ ॐभूः० वैशेषिक

इ० ३८ ॐभू:० वेदान्त इ० ३९ ॐभू:० सांख्य इ० ४० ॐभू:० पातञ्जल इ० ४१ ॐभू:० काव्य इ० ४२ ॐभू:० अलङ्कार इ० ४३ ॐभू:० वैद्यशास्त्र इ० ४४ ॐभू:० धनुर्व्वेद इ० ४५ ॐभू:० गान्धर्ववेद इ० ४६ ॐभू:० शिल्पशास्त्र इ० ४७ ॐभू: पालकाचार्य्यं इ० ४८ ॐभू:० शालिहोत्राचार्य्यं इ० ४९ ॐभू: शैनिकाचार्य्यं इ० ५० इति-सम्बुद्धयन्तनाममन्त्रैः क्रमेणावाह्य एतन्त इति प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवः स्वः गणेशादिशैनिकान्तदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । अथ सरस्वत्यावाहने विशेषः—भूमौ गोचर्ममात्रं विलिप्य पालाशदण्डोद्धृतां मृदमानीय सैकतं स्थण्डिलं निर्माय तस्योपरि तया मृदा पञ्चकोणं षट्कोणं वा सरस्वतीयन्त्रं विलिख्य तस्मिन्सरस्वतीमावाहयेत् ॐभूर्भुवःस्वः भुवनमातः सर्ववाङ्मयरूपे सरस्वति इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि इत्यावाह्य ॐएतन्ते० ॐभूर्भुवःस्वः अस्यां मृण्मयमूर्तौ सरस्वति सुप्रतिष्ठिता वरदा भव इति प्रतिष्ठापयेत् । अथ **ध्यानम्**—तत्र पूर्वं **गणेशध्यानम्**—धृतपाशाङ्कुशकल्पलता-सुरदश्च बीजपूरयुतः । शशिशकलकलितमौलिस्त्रिलोचनोऽरुणपुत्रश्च गजवदनः ॥ भास्वरभूषणदीप्तो बृहदुदरः पद्मविष्टरोल्लसितः । ध्येयोऽ-नायतदोः पदसरसिरुहः सदा मनुजैः १ **अथ विष्णोर्ध्यानम्** । उद्यत्को-टिदिवाकराभमनिशं शंखं गदां पद्मजं । चक्रं बिभ्रतमिन्दिरावसुमतीसं-शोभिपार्श्वद्वयम् ॥ कोटीराङ्गदहारकुण्डलधरं पीताम्बरं कौस्तुभोद्दीप्तं विश्वधरं स्ववक्षसि लसच्छ्रीवत्सचिह्नं भजेत् ॥ २ **अथ लक्ष्मीध्यानम्** । कान्त्या काञ्चनसन्निभां हिमगिरिप्रख्यैश्चतुर्भिर्गजैर्हस्तोत्क्षिप्तहि-रण्मयामृतघटैरासिञ्चयमानां श्रियम् ॥ बिभ्राणां वरमब्जयुग्ममभयं हस्तैः किरीटोज्ज्वलाम् । क्षौमाबद्धनितम्बबिम्बललितां वन्देऽरविन्द-स्थिताम् ३ **अथदेवीध्यानम्**—अध्यारूढां मृगेन्द्रे सजलजलधरश्यामलां हस्त पद्मैः, शूलं बाणं कृपाणं त्वरिजलजगदाचापबाणान्वहन्तीम् ॥ चन्द्रोत्तंसां त्रिनेत्रां चतसृभिरभितः खेटकं बिभ्रतीभिः, कन्याभिः

सेव्यमानां प्रतिभटभयदां शूलिनीं भावयामि ४ अथ सरस्वतीध्यानम् —अङ्कोन्मुक्तशशाङ्ककोटिसदृशीमापीनतुङ्गस्तनीम् । चन्द्रार्द्धाङ्कित-शेखरां मधुमदामालोलनेत्रत्रयाम् ॥ बिभ्राणामनिशं वरं जपवटीं विद्यां कपालं करैराद्यां यौवनगर्विता लिपितनुं वागीश्वरीमाश्रये ५ इतिध्यात्वा ॐवरदाभयपाणय इति सर्वेषां ध्यानम् ततश्चतुर्थ्यन्तैर्नाम-मन्त्रैः सर्वेषां पूजनम् ॐगणेशाय नमः ॐविष्णवे नमः ॐलक्ष्म्यै० ॐदेव्यै० ॐसरस्वत्यै० ॐस्वविद्यायै यजुर्विद्यायै० ॐस्वविद्यासूत्रकाराय कात्यायनाय० ॐब्रह्मणे० ॐव्यासाय० ॐगौतमाय० ॐगर्गाय० ॐकणादाय ॐकपिलाय० ॐवाल्मीकये० ॐवामनाय० ॐधन्वन्तरये ॐकृपाश्वाय० ॐभरताय० ॐविश्वकर्म्मणे० ॐवेदेभ्यः० ॐपुराणेभ्यः० ॐन्यायाय० ॐमीमांसायै० ॐधर्मशास्त्राय० ॐशिक्षायै ॐकल्पाय० ॐव्याकरणाय० ॐनिरुक्ताय० ॐछन्दोभ्यो नमः ॐज्योतिषाय नमः ॐवैशेषिकाय नमः ॐवेदान्ताय० ॐसांख्याय० ॐपातञ्जलाय० ॐकाव्याय० ॐअलङ्काराय० ॐवैद्यशास्त्राय० ॐधनुर्वेदाय० ॐगान्ध-र्ववेदाय० ॐशिल्पशास्त्राय० ॐपालकाचार्याय० ॐशालिहोत्राचार्याय० ॐशौनिकाचार्याय नमः इतिनाममंत्रैः ॐ**गणानान्त्वा०**, ॐ**तद्विष्णो०**:, ॐ**श्रीश्चते०**, ॐ**समख्ये०**, ॐ**सरस्वती योन्यां गर्ब्भमन्तरश्विभ्याम्पत्नी सुकृतं बिभर्ति अपाᳫं रसेन वरुणो न साम्नेन्द्रᳫं श्रियै जनयन्नप्सु राजा** । इति वैदिकमन्त्रैश्च सर्वेषामासनपाद्यार्घस्नानाचमनवस्त्रयज्ञोप-वीतगन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलभूषणनीराजनान्तं पूजनं विधाय नाममन्त्रैः पुष्पाञ्जलिं समर्प्य ॐसर्ववाङ्मयरूपिण्यै श्रीसरस्वत्यै नमः इति सरस्वत्यै पुष्पाञ्जलिं समर्प्य नमस्कारप्रदक्षिणाः कुर्यात् । ततो वेद्यां पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य आचार्यब्रह्मणोर्वरणं कृत्वा ब्रह्मोपवेशनादिपर्युक्षणान्तं कर्म्म समाप्य **द्रव्यत्यागं कुर्यात्** अद्येहामुक-राशेरस्य बालकस्याक्षरारम्भविद्यारम्भहोमकर्म्मणाहं यक्ष्ये तत्रेदमाज्यं आघाराज्यभागदेवताभ्यो गणेशादिदेवताभ्यो महाव्याहृतिदेवताभ्यः

सर्वंप्रायश्चित्तदेवताभ्यः अग्नये स्विष्टकृते च मया परित्यक्तं यथादेवतमस्तु ॐएतन्ते० ॐभूर्भुवः स्वः पुष्टिवर्द्धननामाग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भवेति अग्निं प्रतिष्ठाप्य ॐ**तदेवाग्निरिति०** ध्यात्वा ॐ**पुष्टिवर्द्धननामाग्नये** नमः इतिमन्त्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य ॐ**प्रजापतये स्वाहा** इदं प्रजापतये इत्याद्याघारावाज्यभागौ हुत्वा **प्रधानहोमं कुर्यात्** ॐगणेशाय स्वाहा इत्यादिश्यैनिकान्तं चतुर्थ्यन्तस्वाहान्तमन्त्रैरेकैकामाज्याहुतिं हुत्वा ततो भूरादिनवाहुतिहोमं स्विष्टकृतं च हुत्वा संश्रवप्राशनादिपूर्णपात्रदानान्तं (पृ० २१-२२) विधाय **होमदक्षिणा** अद्येहाहामुकराशेः पुत्रस्य अक्षरारम्भविद्यारम्भकर्म्मणि एतद्धोमकर्म्मणसाद्गुण्यार्थम् इमां दक्षिणां आचार्य्याय दास्ये दत्त्वा धात्रीं वस्त्रभूषणादिभिः सन्तोष्य आचार्य्यं वस्त्रालंकारादिभिःसम्पूज्य **लग्नदानं कुर्य्यात्**—अद्येहामुकराशेः पुत्रस्याक्षरस्वीकारविद्यारम्भलग्नाद्यत्रकुत्रस्थानस्थितानां ग्रहाणां शुभानां शुभफलाधिक्यप्राप्तये दुष्टानां दुष्टफलनिवारणार्थम् इमां दक्षिणां ब्राह्मणाय दास्ये इति लग्नदानं विधाय ब्राह्मणान् सन्तोष्य अभ्यङ्गस्नानपूर्वकवस्त्रसुगन्धालंकारादिभिर्भूषितं बालकं गणेशादिदेवेभ्यः प्रणमय्य प्राङ्मुखो गुरुः पश्चिमाभिमुखं बालकं प्रणवपूर्वकम् अक्षरस्वीकारं कारयेत् तत्र प्रथमं **गुरुनमस्कारः** ॐअज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया । चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः । ततः पालाशदण्डोद्धृतशुभधूलिसंयुते शुभपीठे पञ्चकोणं षट्कोणं वा सरस्वतीयन्त्रं विलिख्य तत्र **सरस्वतीं प्रणमेत्** ॐसरस्वति नमस्तुभ्यं वरदे कामरूपिणि । विश्ववन्द्ये विशालाक्षि विद्यान्देहि नमोस्तु ते ।। इति प्रणम्य गन्धाक्षतपुष्पपूगीफलादिभिःसम्पूज्य सुवर्णशलाकया रौप्यशलाकया वा अकारादिक्षकारान्तान्वर्णान् लिखित्वा वाचयेत् यथा ॐनमः सिद्धम् अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ ए ऐ ओ औ अं अः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र ल व श ष स ह क्ष इत्यक्षराणि त्रिवारं वाचयित्वा विद्या-

रम्भं कारयेत् । यस्य ज्ञानदयासिन्धोरिति वागर्थाविवेति च पाठयित्वा गुरुं दक्षिणादिभिः सन्तोष्य प्रणम्य **भूयसीं कल्पयेत्**—अद्येहामुकराशेर्बालकस्य अक्षरस्वीकारविद्यारम्भकर्म्मणोरङ्गत्वेन अक्षतपुञ्जेषु गणेशादिदेवानां पूजनस्य होमकर्म्मणश्च साद्गुण्यार्थं सांगफलप्राप्त्यर्थं चेमां दक्षिणां नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् तथा यथोपपन्नेनान्नेन ब्राह्मणांश्च भोजयिष्ये इति संकल्प्य दक्षिणां दत्त्वा रक्षाबन्धनत्र्यायुषकरणाभिषेकतिलकमन्त्रपाठादिकारयित्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वयं भुक्त्वा यथासुखं विहरेत् ॥

इत्यक्षरस्वीकारविद्यारम्भौ ॥

अथोपनयनाङ्गत्वेन ग्रहयागपद्धतिर्लिख्यते

तत्रावश्यकं भूमिसंशोधनं शालानिर्माणप्रकारः शालासंस्कारः तत्प्रतिष्ठापूजाविधिश्च ।

तत्र शालायां मण्डपे वा हस्तखातविस्तारं समचतुरस्रं योन्यादियुतं कुण्डं कुर्यात् तदशक्तौ स्थण्डिलं निर्माय तदीशानदिग्भागे नवग्रहस्थापनाय हस्तविस्तृतां वितस्त्युच्छ्रितां वप्रद्वयावृतां समचतुरस्रां उदक्प्रवणां ग्रहवेदिं कुर्य्यात् तस्याः प्रथमो वप्रो द्व्यङ्गुलोच्छ्रायो द्वितीयस्त्र्यङ्गुलोच्छ्रायो द्वावपि द्व्यङ्गुलविस्तारौ कर्त्तव्यौ तत्र वेदिमध्येऽष्टदलकमलं निर्माय तत्तद्वर्णचूर्णेन पूरयित्वा कर्णिकायां पत्रेषु यथोक्तमण्डलेषु प्रतिमासु दध्यक्षतपुञ्जेषु वा तदाकारेण ग्रहाणामावाहनं कुर्य्यात् ॥

शालानिर्माणविधिः

शाला विंशतिहस्ता स्यादुत्तमा कथिता बुधैः ॥ षोडशद्वादशाहस्ता दशहस्ताधमाधमा ॥१॥ सा तु पूर्वापरा कार्या चतुर्द्वारा सुतोरणा। मेखला हस्तमात्रा स्यादाभूष्यपुष्पपल्लवैः ॥२॥ पीतवस्त्रेण **संवेष्ट्य** वितानादि ध्वजैर्वृता ॥ अनेन विधिना शाला कृता सर्वार्थसाधिका ।३।

शालासंस्कारः प्रतिष्ठा च

यथोक्तां शालां निर्माय मंगलघोषपुरःसरं कर्त्ता शालापूर्वद्वारमागत्याचम्य **सुमुखश्चेति** गणेशं नत्वार्घं संस्थाप्य ॥ **संकल्पः विष्णुः** ३ अद्येहेत्याद्यमुकोहममुकराशेर्बालकस्य करिष्यमाण चूडाकर्मकर्णवेधाक्षरस्वीकारोपनयनवेदारम्भसमावर्त्तनकर्मसु तत्पूर्वाङ्गत्वेन ग्रहमखकर्मणि च निर्मितायाः शालायाः संस्कारं करिष्ये तदंगत्वेन शालादिकस्तम्भेष्विन्द्रादिदशदिक्पालानां चावाहनपूर्वकं पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य शालां स्पृशेत्—**भूमिर्भूमिर्जगन्माता मातरस्त्वरमभ्यगात् । भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि समिद्यताम् ॥** ततो यथाविधिसम्पादितपञ्चगव्येन कुशैर्देवस्य त्वेति **मन्त्रेणाभिषिंचेत्—देवस्य त्वा सवितुः प्प्रसवेश्विनोर्ब्बाहुब्भ्याम्पूष्णो हस्ताभ्याम् । सरस्वत्यै व्वाचो जन्तुर्य्यन्त्रेणाग्नेः साम्राज्ज्येनाभिषिंचामि ॥ आपोहिष्ठेत्यादिना** च सर्वत्र प्रोक्षणं कृत्वा दध्यक्षतान्गृहीत्वा पूर्वस्तम्भसमीपं गत्वा ॐभूर्भुवःस्वः इन्द्र सहैरावत सवज्र सशक्तिक सांगोपांग मम यज्ञरक्षार्थमिहागच्छ पूजार्थं त्वामावाहयामीहतिष्ठ ॥ **आवाहनम्** ॥ एह्येहि वृत्रघ्न गजाधिरूढ सहस्रनेत्र त्रिदशैकवन्द्य ॥ शचीपते शक्र सुरेश नित्यं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥१॥ शचीपते महाबाहो सर्वाभरणभूषित ॥ आगच्छ भगवन्निन्द्र स्तम्भेस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ २ ॥ इत्यावाह्य ॥ **ध्यानम्**—शक्रश्चैरावतारूढो दिव्यसिंहासने स्थितः । श्वेतवर्णो वज्रधरोऽभयपाणिर्महाभुजः ॥३॥ चतुर्दन्तगजारूढो वज्रपाणिः पुरन्दरः । शचीपतिश्च ध्यातव्यो नानाभरणभूषितः ॥४॥ **त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रंᳯ हवे हवे सुहवᳯ शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि शक्रम्पुरुहूतमिन्द्रᳯ स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः** ॥ इति नामन्त्रेण च पाद्यादि नीराजनान्तं सम्पूज्य प्रार्थयेत् ॥ पुरन्दर नमस्तेस्तु वज्रहस्त नमोस्तुते । शचीसख नमस्तुभ्यं नमस्ते मेघवाहन ॥५॥ देवराज गजारूढ पुरन्दर शतक्रतो । वज्रहस्त महाबाहो

वांछितार्थप्रदो भव ।। ६ ।। **इति प्रार्थ्य ।। आग्नेयस्तम्भसमीपे गत्वा दध्यक्षतान्** गृहीत्वा ॐभूर्भुवःस्वः अग्ने सपुण्डरीक सशक्तिक सायुध साङ्गोपांगेहागच्छ पूजार्थं त्वामावाहयामीहतिष्ठ ।। **ध्यानम्**—अग्निस्तु देवता तत्र रक्तवर्णोऽजवाहनः । चतुर्भुजो धृतामत्रस्त्रशुस्नुग्वरदाभयः । **इति ध्यात्वावाहनम्** एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवर्य्यैरभितोभि-जुष्टम् । तेजोवतां लोकगणेन युक्तो ममाध्वरं पाहि कवे नमस्ते ।। इत्यावाह्य ।। **अग्निन्दूतम्पुरोदधे हव्यवाहमुपब्रुवे देवाँ २।।ऽ आसादया-दिह** ।। इति पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य ।। **प्रार्थयेत्** ।। आग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽव्ययः । धूम्रकेतुरजोध्यक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ।। **ततो दक्षिणस्तम्भसमीपे गत्वा** दध्यक्षतान्गृहीत्वा ॐभूर्भुवः स्वः यम सवाहन सदण्ड सशक्तिक सांगोपांगेहागच्छ पूजार्थं० ।। **ध्यानम्** यमस्तु देवता तत्र कृष्णवर्णो द्विबाहुकः । लुलायवाहनः श्रीमान्पाश-दण्डधरः प्रभुः ।। एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित धर्ममूर्ते । शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय नः पाहि मखन्नमस्ते ।। **इत्यावाह्य** । **असियमोऽअस्स्यादित्त्योऽअर्व्वन्नसित्त्रितो गुह्येन व्व्रतेन । असि सोमेन समया व्विपृक्तऽआहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि** ।। इति नाममंत्रेण च पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य **पुष्पांजलिं समर्प्य** । महान्तं महिषारूढं दण्डहस्तं महाबलम् । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ।। **ततो नैर्ऋत्यस्तम्भे दध्यक्षतान्गृ०** ॐभूर्भुवः स्वः निर्ऋते सकुमुद सखड्ग सशक्तिक सपरिवार साङ्गोपांगेहागच्छ पूजार्थं० ।। **ध्यानम्** रक्तबाहुश्चर्मधरो नाला निर्ऋतिवाहन ।। ऊर्ध्वकेशो विरूपाक्षः करालः कालिकाप्रियः ।। इति ध्यात्वा **आवाहनम्**—एह्येहि रक्षोगणनायक त्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः । ममाध्वरम्पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ।। इत्यावाह्य **एष ते निर्ऋते भागस्तंज्जुषस्व स्वाहा** ।। इति नाममन्त्रेण च पाद्यादिनीराजनान्त सम्पूज्य **पुष्पांजलि :**—नैर्ऋतिं खड्गहस्तञ्च सर्वलोकैकपावनम् । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं

प्रतिगृह्यताम् ॥ इति नत्वा **पश्चिमस्तम्भसमीपे गत्वा** दध्यक्षतान्गृ० ॥ ॐभूर्भुवः स्वः वरुण सांजन सपाश सशक्तिक सवाहन सांगोपाङ्गे-हागच्छपूजार्थं त्वामावाहयामीहतिष्ठ ॥ **ध्यानम्**–वरुणो देवता तत्र मकरोपरि संस्थितः । अष्टिपाशधरः श्रीमान् गदापद्मधरस्तथा ॥ इति ध्यात्वा **आवाहनम्**–एह्येहि यादोगणवारिपानां गणेन पर्जन्य-सहाप्सरोभिः । विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहित्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ॥ इत्यावाह्य **तत्त्वायामि ब्रह्मणा व्वन्दमानस्तदशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेडमानो व्वरुणेह बोध्युरुशᳫंसमानऽआयुः प्रमोषीः ॥ १ ॥ इम्मम्मे व्वरुणश्श्रुधी हवमद्या च मृडय त्वामवस्युराचके** इति नाममन्त्रेण च पाद्यादि नीराजनान्तं संपूज्य **प्रार्थयेत्**–पाशहस्तं च वरुणं यादसांपति-मीश्वरम् । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्वरुणाय नमोनमः ॥ इति नत्वा । **वायव्यस्तम्भे गत्वा** दध्यक्षतान्गृ० ॥ ॐभूर्भुवः स्वः वायो सपुष्पदन्त सांग सवाहन सशक्तिक सपरिवारेहागच्छ पूजार्थं त्वामावाहयामी-हतिष्ठ ॥ **ध्यानम्**–वायुश्च देवता तत्र मृगारूढश्च मेचकः ॥ अजा-चर्मधरः श्रीमान्द्विभुजः परिकीर्तितः ॥ **आवाहनम्**–एह्येहि यज्ञं मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सहसिद्धसंघैः । प्राणाधिपः कालकवेः सहायो गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ इत्यावाह्य । **व्वातो वा मनो वा गन्धर्वाः सप्तविᳫंशतिः ॥ तेऽअग्नेऽश्वमयुञ्जँस्तेऽअस्मिञ्जवमादधुः ॥** इतिनाममन्त्रेण च पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य **प्रार्थयेत्**–वायुमाकाशगं चैव पवनं वेगवद्गतिम् । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ अनाकारो महौजाश्च पश्चाद्दृष्टिर्गतिर्दिव । तस्मै पूज्याय जगतां वायवेऽहं नमामि ते ॥ इति नत्वा ॥ **उत्तरस्तम्भे गत्वा दध्यक्षतान्गृ०** ॥ ॐभूर्भुवः स्वः कुबेर ससार्वभौम सगदायुध सवाहन सशक्तिक सपरि-वार सांगोपाङ्गेहागच्छ पूजार्थं त्वा० ॥ **ध्यानम्**–कुबेरदेवता तत्र द्विभुजो नरवाहनः । गदापाणिश्च ध्यातव्यो धनदो धननायकः ॥ **आवाहनम्**–एह्येहि यक्षेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ।

सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ।। **इत्यावाह्य ॥ ॐव्वयꣳसोमव्व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः प्रजावन्तः सचेमहि** ।। इतिनाममन्त्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य कुबेराय नमः इति पुष्पांजलिं समर्प्य **ईशानस्तम्भे दध्यक्षतबलिं स्थापयेत्** ॐभूर्भुवः स्वः ईश्वर ससुप्रतीक सत्रिशूल सशक्तिक सांग सवाहन सपरिवारेहागच्छ पूजार्थं त्वामावा० ॥ **ध्यानम्**–ईश्वरः सर्वभूतानां वृषारूढश्चतुर्भुजः । त्रिशूलखट्वाङ्गवराभयहस्तः प्रकीर्तितः ।। **आवाहनम्**–एह्येहि विश्वेश्वर नस्त्रिशूलकपालखट्वांगगणेन सार्द्धम् ।। लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ।। इत्यावाह्य **तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियं जिन्वमवसे हूमहे व्वयम् । पूषा नो यथा व्वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये** ।। इति नामन्त्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य **प्रार्थयेत्** वृषस्कन्धसमारूढः शूलहस्तस्त्रिलोचनः । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ।। सर्वाधिपो महादेव ईशानः शुक्ल ईश्वरः । शूलपाणिर्विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ।। **पूर्वेशानयोर्मध्ये दध्यक्षतान्गृ०** ।। ॐभूर्भुवः स्वः ब्रह्मन् सांग सपरिवार सायुध सवाहन सशक्तिकेहागच्छपूजार्थं त्वामा० ।। ध्यानम्–रक्तवर्णश्चतुर्बाहुर्हंसारूढश्चतुर्मुखः ।। पद्माक्षसूत्रवरदाभयहस्तो निरामयः ।। **आवाहनम्** एह्येहि सर्वाधिपते सुरेन्द्र लोकेन सार्धं पितृदेवताभिः । सर्वस्य धाताह्यमितप्रभावो निशाध्वरं तं सततं शिवाय । **ॐब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो व्वेनऽआव स बुद्ध्न्याऽ उपमाऽअस्य व्विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च व्विवः** ।। इति नाममन्त्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं **सम्पूज्य प्रार्थयेत्** पद्मयोनिश्चतुर्मूर्ति र्वेदव्यासपितामहः ।। यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमोनमः ।। इतिनत्वा **नैर्ऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये दध्यक्षतान्गृ०** ।। ॐभूर्भुवःस्वः अनन्त सांग सायुध सवाहन सशक्तिक सपरिवारेहागच्छ पूजार्थं त्वामा० ।। **ध्यानम्** अनन्तदेवतास्तत्र सहस्रफणमंडितः । महामंडलरूपो हि मधु-

पिंगललोचनः ॥ **आवाहनम्** एह्येहि पातालधरामरेन्द्र नागांगना-किन्नरगीयमानः ॥ यक्षोरगेन्द्रामरलोकसंघैरनन्त रक्षाध्वरमस्म-दीयम् ॥ अनन्ताय नमः इति पाद्यादिनीराजनान्तं संपूज्य **प्रार्थयेत्**—योसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् । पुष्पवद्धारयेन्मूर्द्धिन तस्मै नित्यं नमोनमः ॥ इति प्रार्थ्य दिक्पालान्सम्पूज्य पुष्पाण्यवकीर्य पञ्च-पल्लवादीन् संशोभ्य वस्त्रेणाच्छाद्यशालाप्रतिष्ठां **कुर्यात्** ॥ **ॐएतन्ते देवसवितर्य्यज्ञम्प्राहुर्ब्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिन्तेन मामव ॥ मनोजूतिर्ज्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमन्तनोत्त्वरिष्टं यज्ञꣳसमिमं दधातु ॥ विश्वेदेवा सऽइह मादयन्तामोम्प्रतिष्ठ ॥ ॐभूर्भुवः स्वः यज्ञशाले सुप्रतिष्ठिता भव** । इति प्रतिष्ठाप्य ॥ गौरसर्षपाँल्ला-जाँश्च गृहीत्वा पूर्वाभिमुखः समस्त्रेणाभिमन्त्र्य सर्षपाक्षतादिकान्वि-किरन् वक्ष्यमाणमंन्त्रांश्च पठन् त्रिः **प्रदक्षिणाः कुर्यात्** ॥ भूतानि राक्षसा वापि येऽत्र तिष्ठन्ति केचन । सर्वे ते ह्यपगच्छन्तु देवयागं करोम्यहम् ॥ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् । सर्वेषाम-विरोधेन पूजाकर्म समारभे ॥ पाखण्डकारिणो भूता भूमौ ये चान्त-रिक्षगाः दिवि लोके स्थिता ये च ते नश्यन्तु शिवाज्ञया । **ॐअयं पुरो हरिकेशःसूर्य्यरश्मिस्तस्य रथगृत्सश्च रथौजाश्च सेनानीग्रामण्यौ । पुञ्जीकस्थला च ऋतुस्थला चाप्सरसौ दङ्क्ष्णवः पशवो हेतिः प्प्रहेति-स्तेभ्यो नमोऽअस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दध्मः । नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषवः तेभ्यो० ॥२॥ नमोस्तु रुद्रेभ्यो येन्तरिक्षे येषाम्वातऽइषवः ॥ तेभ्यो दश प्प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमोऽअस्तुते० । ३ । नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्व्यां येषामन्नमिषवः । तेभ्य इतिपूर्ववत्० ॥४॥ आयङ्गौः प्पृश्निरक्रमीदसदन्न्मातरम्पुरः पित-रञ्चप्प्रयन्त्स्वः ॥५॥ रक्षोहणं व्वलगहनं व्वैष्णवीमिदमहन्तं व्वलग-मुत्किरामि ॥ यम्मे निष्ठ्यो यममात्यो निचखानेदमहन्तं व्वलग-**

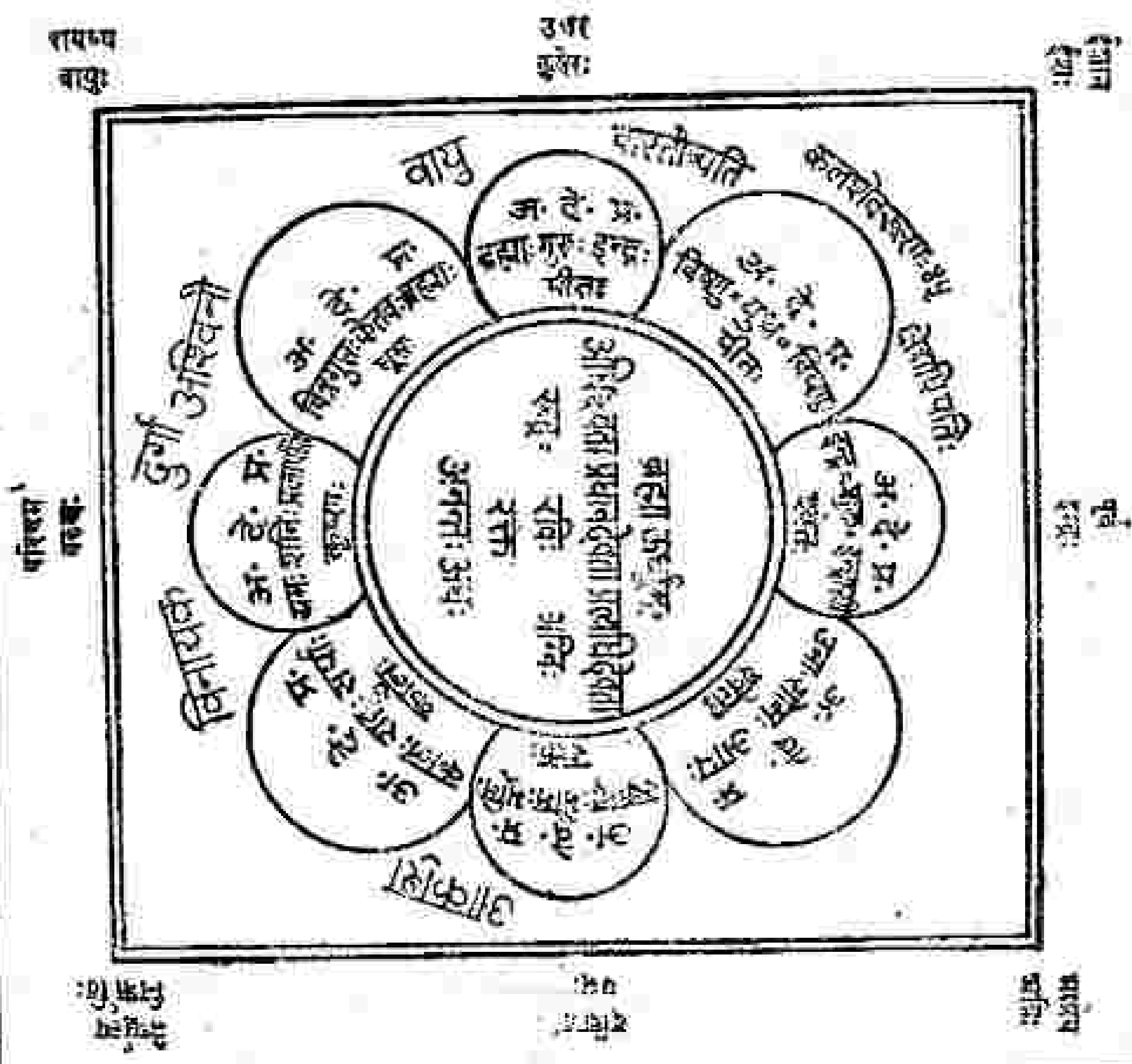
मुत्किरामि यम्मे सजातो यमसजातो निचपानोत्कृत्याङ्किरामि ॥६॥ स्वराडसि सपत्नहा सत्त्रराडस्यभिमातिहा जनराडसि रक्षोहा सर्व्वरा-डस्यमित्रहा ॥७॥ रक्षोहणो वो व्वलगहनः प्रोक्षामि व्वैष्णवान्रक्षोहणो वो व्वलगहनोऽवस्तृणामि व्वैष्णवान्रक्षोहणो व्वां वलगहनाऽउपदधामि व्वैष्णवी रक्षोहणौ व्वां वलगहनौ पर्य्यूहामि व्वैष्णवा व्वैष्णवमसि व्वैष्णवास्थः ॥८॥ देवस्य त्वा सवितुः प्प्रसवेऽश्विनोर्ब्बाहुब्भ्यांम्पूष्णो हस्ताभ्याम् ॥ आददे नार्यसीदमहं रक्ष मां ग्रीवाऽअपि कृन्तामि यवोसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीर्द्दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्व्यै त्वा शुन्धतांल्लोकाः पितृषदनाः पितृसदनमसि ॥ इतिप्रदक्षिणीकृत्य ॥

पश्चिमद्वारमागत्यैतानि पठेत्—यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमावृत्य तिष्ठति । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थस्तत्र गच्छतु ॥१॥ त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुशिवैस्सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥ २ ॥ देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ मुनयो ऋषयो गावो देवमातर एव च ॥ ३ ॥ सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदान्विता ॥ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च क्षेत्रपालगणैः सह ॥४॥ शालां रक्षन्तु मे सर्वे घ्नन्तु रक्षांसि सर्वतः इति ॥पठित्वा॥ **पश्चिमद्वारेण शालां प्रविशेत्** ॥ (मत्स्य पुराणे—यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ पश्चिमद्वारमागत्य प्रविशेद्यागमण्डपम् ॥ सामान्यदीपं प्रज्वाल्याचम्य हवनवेदीसमीपे पुरोहितः । प्राङ्मुखस्थितयजमानललाटे तिलकं कृत्वा । पुष्पांजलिं गृहीत्वा । शालाया ईशानकोणे ग्रहवेदीं पश्चिमे हवनवेदीं च विधाय स्वस्तिवाचयेत् । इतिशालासंस्कारः प्रतिष्ठा च ॥

अथ ग्रहयागः

तत्र कर्त्ता कर्म्मदिवसे प्रातरुत्थाय स्नानसन्ध्यादिनित्यकर्म्म समाप्य सर्वां नवग्रहपूजासामग्रीं सम्पाद्य दीपं प्रज्वलय्य प्राङ्मुख

तत्र सर्वे शुक्रादय आदित्याभिमुखाः [illegible] इतिक्रमः ॥

उपविश्याचम्य स्वस्तिवाचनं (शान्तिपाठं) पठित्वा प्रथमं **गणेश-पूजनं कुर्य्यात्** । अर्घं संस्थाप्य सूर्य्यायार्घं दत्वा पुनरर्घं संस्थाप्य प्राणायामत्रयं विधाय **पूजासंकल्पं कुर्य्यात्** ॐविष्णुः ३ अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकमहिं अमुकराशेरस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणायुर्वर्चोऽभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये अद्य श्वो वा करिष्यमाणचूडाकरणोपनयनवेदारम्भसमावर्त्तनकर्म्मनिमित्तक ग्रहयागकर्मणः पूर्वाङ्गत्वेन निर्विघ्नतया कार्य्यसिद्धये श्रीभगवतो गणेश्वरस्य यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य उक्तविधिना गणेशं सम्पूज्य (पृ० २–६) प्रधानदीपं प्रज्वलयेत् ततः **प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात्**

अद्येहेत्यादिसंकीर्त्तनान्ते अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुकराशेरमुकशर्म्मणोऽस्य बालकस्य बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वारा आयुर्वर्चोमेधाभिवृद्धये श्रीपरमेश्वरप्रीतये च अद्य श्वः परश्वो वा उपनयनात्प्राक् चौलसंस्कारं करिष्ये (कर्णवेधाक्षरस्वीकारयोरप्यत्रैव कर्तव्यत्वे तु—तथास्य बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणपुष्ट्यायुः—श्रीवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये कर्णवेधं करिष्ये तथास्य सकलविद्याविशारदत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये अक्षरारम्भं विद्यारम्भं च करिष्ये) तथास्य द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्ययनाधिकारसिद्ध्यर्थमुपनयनं करिष्ये तथास्य श्रौतस्मार्त्तकर्म्मानुष्ठानाधिकारसिद्धये वेदारम्भं करिष्ये तथास्य गृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये समावर्त्तनाख्यं कर्म्म करिष्ये (सति संभवे विवाहेऽपि ग्रहयागः करणीयः तत्र तु कन्याविवाहे ममास्याः कन्यायाः बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणपूर्वकं भर्त्रा सह धर्म्यप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहेषु अधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये विवाहसंस्कारं करिष्ये इति, पुत्रविवाहे ममास्य पुत्रस्य देवर्षिपित्रणापाकरणहेतुधर्म्यप्रजोत्पादनसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये विवाहसंस्कारं करिष्ये इति च संकल्पः ।) तत्पूर्वाङ्गत्वेन तत्कर्मनिमित्तककरिष्यमाणग्रहयागकर्मणश्च पूर्वाङ्गत्वेन सकलमङ्गला-

भिवृद्धये गौर्य्यादिषोडशमातृणां पूजनमाभ्युदयिकश्राद्धं पुण्याहवाचनं च सकृत् करिष्ये इति संकल्प्य मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि विधाय (पृ० ६-१४) आचार्य्यब्रह्मर्त्विक्सदस्यद्वारपालानां **वरणं कुर्यात् संकल्पः** अद्येहेत्यादिसंकीर्त्तनान्ते अमुकराशिरमुकशर्म्माहं मम तथास्य कुमारस्य दशाविदशान्तर्दशास्थितादित्यादिग्रहजनित-दुष्टदोषशान्तिपूर्वकशुभफलप्राप्तये सर्वोपद्रवशान्तिपूर्वकदीर्घायुरारोग्यहर्षविजयप्राप्तये श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौलोपनयनादिकर्म्मपूर्वाङ्गीभूतं ग्रहयागं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन आचार्य्यब्रह्मणोः ऋत्विक्सदस्यद्वार-पालादीनां च पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये इतिसंकल्प्य आचार्य्याय भूमि-देवाग्रजन्मासि त्वं विष्णुः पुरुषोत्तमः । प्रत्यक्षो यज्ञपुरुष अर्घोऽयं प्रतिगृह्यताम् ।। इति अर्घं निवेद्य गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियमिति नमोस्त्वनन्तायेति च गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य वरणसामग्रीं करे गृहीत्वा एभिर्गन्धा-क्षतपुष्पपूगीफलद्रव्यधौतवस्त्रोत्तरीययज्ञोपवीतपुष्पमालाभिः अस्मिन् ग्रहयागकर्म्मणि आचार्यकर्म्म कर्त्तुं आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे इति वरणसामग्रीं आचार्यहस्ते दद्यात् । वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः । प्रार्थना——आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः । तथा त्वं *मम यज्ञेऽस्मिन् आचार्यो भव सुव्रत ।। अस्य यज्ञस्य निष्पत्त्यै भवन्तोऽ*भ्यर्थिता मया । सुप्रसन्नेन कर्तव्यं शान्तिकं विधिपूर्वकम् ।। इति पठित्वा अस्य ग्रहयज्ञकर्म्मणः प्रतिष्ठापनार्थं त्वं मे आचार्यो भव अहं भवानीति प्रत्युक्तिः । तथैव ब्रह्माणं सम्पूज्य एभिर्गन्धा-क्षतादिभिः अस्मिन्नवग्रहयागे कृताकृतावेक्षणाय ब्रह्मकर्म्म कर्तुं ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः प्रार्थनायां यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्ववेदधरो विभुः । तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन् ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ।। अस्य यज्ञस्य० इति तु पूर्ववत् पठित्वा अस्य ग्रहयाग-कर्म्मणः प्रतिष्ठापनार्थं त्वं मे ब्रह्मा भव अहं भवानीति प्रत्युक्तिः

यथाभिहितं कर्म कुरु करवाणि । ततश्चतुर्णाम् ऋत्विजां वरणम् तान् सम्पूज्य एभिर्गन्धाक्षतादिभिः अस्मिन्ग्रहयज्ञकर्म्मणि ऋत्विक्कर्म्म कर्तुं ऋत्विक्त्वेन युष्मानहं वृणे वृताःस्मः इति प्रत्युक्तिः । ततः सदस्यं वृणुयात् एभिर्गन्धाक्षतादिभिः अस्मिन्ग्रहयागकर्म्मणि सदस्यकर्म्मकर्तुं सदस्यत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः । अथ द्वारपालानां वरणं तत्र प्रथमं पूर्वदिग्द्वारपालं गन्धाक्षतैः सम्पूज्य एभिर्गन्धाक्षतादिभिः अस्मिन्ग्रहयागकर्म्मणि द्वारपालत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्र० ॐऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायत्रः सोमदैवतः । अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव ॥ ममास्मिन्यज्ञे त्वम् ऋग्वेदी भव अहं भवानीति प्र० मन्त्रपाठः **ॐअग्निमीले०** ॥ कातराक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्टुभो विष्णुदैवतः । काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ ममास्मिन्यज्ञे त्वं यजुर्वेदी भव अहं भ० मन्त्रपाठः **ॐइषेत्वा०** ॥ सामवेदस्तु पिङ्गाक्षो जागतः सूर्य्यदैवतः । भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ ममास्मिन्यज्ञे त्वं सामवेदी भव अहं भ० मन्त्रपाठः **ॐअग्नऽआयाहि०** ॥ बृहन्नेत्रोऽथर्व्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदैवतः वैखानसस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ ममास्मिन्यज्ञे त्वमथर्ववेदी भव अहं भ० मन्त्रपाठः **ॐशन्नोदेवी रभिष्टयऽआपो०** ॥ ऋग्वेदं स्थापयेत्पूर्वे यजुर्वेदं तु दक्षिणे । पश्चिमे सामवेदं तु उत्तरे च ह्यथर्वणम् इति ॥ ततः गायत्रीजपार्थं गणेशमन्त्रजपार्थं ग्रहमन्त्रजपार्थं वेदपारणार्थं च अन्यान्ब्राह्मणांश्च वृणुयादिति वरणविधिः ॥ ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः सपत्नीकः साचार्य्यो यजमानः ऋत्विक्सदस्यसहितः पूर्णकलशहस्तो मङ्गलघोषपुरःसरं भद्रंकर्णेभिरितिमन्त्रेण मण्डपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविशेत् । तत्र स्वासने प्राङ्मुख उपविश्याचम्य अर्घं संस्थाप्य प्राणानायम्य अपक्रामन्त्विति गौरसर्षपान् सर्वतो विकीर्य ततः पञ्चगव्येन आपोहिष्ठेतित्रिभिर्मन्त्रैः कुशैः सर्व्वत्र प्रोक्षणम् ततो ग्रहवेद्या नैर्ऋत्यकोणे पश्चिमे वा होमवेदी

आचार्य्यहस्तेन हस्तमात्रां चतुरङ्गुलोच्छ्रितां निर्माय शालामध्ये शिशु-हस्तेन हस्तपरिमाणं स्थण्डिलचतुष्टयं विधाय होमवेद्यां पञ्चभूसंस्कार-पूर्वकमग्निं संस्थाप्य आचार्य्यः प्राङ्मुख उपविश्याचम्य गणेशं विष्णुं स्मृत्वा वेद्या ईशानभागे अव्रणं वह्रिर्दध्यक्षतचन्दनोपशोभितं कलशस्था-पनविधिना कलशं संस्थाप्य प्रधानदीपं पूर्वस्यां दिशि पूर्वाभिमुखं संस्थाप्य ततो वेद्युपरि यथोक्तलक्षणासु सुवर्णादिप्रतिमासु दध्यक्षत-पुञ्जेषु वा आदित्यादिनवग्रहाणां साधिप्रत्यधिदेवतानां स्थापनं कुर्य्यात्* **तत्र संकल्पः** ॐअद्येहामुकोऽहं ग्रहयागकर्मणि यथोक्तफलावाप्तये सुवर्णप्रतिमासु आदित्यादिनवग्रहाणां दध्यक्षतपुञ्जेषु अधिदेवता-प्रत्यधिदेवतादीनां स्थापनं करिष्ये इति (ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषि-र्गायत्रीछन्दः परमात्मा देवता व्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजा ऋषयः गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि अग्निवायुसूर्य्या देवताः सूर्य्यादि-

*प्रतिमालक्षणम्—ताम्रकात्स्फाटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णकादुभौ। रजतादयसः सीसात्कांस्यात्कार्य्या ग्रहाः क्रमात् इति ॥ स्थापनप्रकारश्च—मध्ये स्थाप्यो रवी रक्तः सोमः श्वेतोऽग्निकोणके। दक्षिणेऽङ्गारको रक्तः पीत ईशानके बुधः॥ बृहस्पति-रुदक्पीतः शुक्रः श्वेतस्तु पूर्वके। पश्चिमे तु शनिः कृष्णो राहुः कालश्च नैर्ऋते। वायव्ये केतवो धूम्रा एतच्च ग्रहवर्णकम्॥ सर्वे आदित्याभिमुखा आदित्यश्च प्राङ्मुखः स्थाप्यः। तत्र प्रतिमानामग्न्युत्तारणं कुर्य्यात् मन्त्रः ॐहिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परिव्ययामसि। पावकोऽअस्मभ्य ँ शिवो भव। इति प्रतिमानामग्न्युत्तारणं विधाय पञ्चामृतेन क्षालयेत् ॐपयःपृथिव्यां पयऽओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयोधाः पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् इति पयसा स्नापयेत् ॐदधिक्राव्णोऽअकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः सुरभि नो मुखा करत्प्र णऽआयू ँ षि तारिषत्। इति दध्ना। ॐघृतवती भुवनानामभिश्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभितेऽअजरे भूरिरेतसा। इति घृतेन। ॐमधु व्वाताऽ-ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः इति मधुना। ॐआप्या-यस्व समेतु ते विश्वतः सोमवृष्ण्यम्‌ भवा वाजस्य सङ्गथे। इति शर्करया। ॐआपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता नऽऊर्ज्जे दधातन महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः उशतीरिव मातरः। तस्माऽअरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा च नः॥ इति शीतलोदकेन च प्रतिमाः संस्नाप्य अष्टदलनिहितेषु पीठेषु स्थापयेत्।

नवग्रहादिस्थापने विनियोगः) तत्रायंक्रमः रक्तपुष्पाक्षतैः ॐभूर्भुवःस्वः कलिङ्गदेशोद्भव काश्यपगोत्र रक्तवर्ण सूर्य्यं इहागच्छ ॐआकृष्णनेति- मन्त्रेणेह तिष्ठेति मध्ये वर्तुले द्वादशाङ्गुले रक्तमंडले प्राङ्मुखं सूर्य्यं स्थापयेत् ॥१॥ तत आग्नेये चतुरस्रे श्वेतमंडले चतुरङ्गुले प्रत्यङ्मुखं सोमं श्वेतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐभूर्भुवःस्वः यमुनातीरोद्भव आत्रेयगोत्र शुक्लवर्ण सोम इहागच्छ ॐइमंदेवाऽअसपत्नꣳ इतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥२॥ ततो दक्षिणे त्रिकोणे त्र्यंगुले रक्तमंडले रक्तं भौमं रक्तगन्धाक्षतैः ॐभूर्भुवःस्वः अवन्तिदेशोद्भव भारद्वाजगोत्र रक्तवर्ण भौम इहागच्छ ॐअग्निर्मूर्द्धेतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥३॥ ईशाने बाणा- कारे चतुरंगुले पीतमंडले पीतं बुधं उदङ्मुखं पीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः मगधदेशोद्भव आत्रेयगोत्र पीतवर्ण बुध इहागच्छ ॥ ॐ उद्बुध्यस्वाग्नेइतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥४॥ उत्तरे दीर्घचतुरस्रे षडंगुले पीतमंडले पीतं गुरुं पीतपुष्पाक्षतैः ॐभूर्भुवःस्वः सिंधुदेशो- द्भव आंगिरसगोत्र पीतवर्ण गुरो इहागच्छ ॐबृहस्पतेतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥५॥ ततः पूर्व्वे पंचकोणे नवांगुले श्वेतमंडले श्वेतं शुक्रं श्वेतपुष्पगन्धाक्षतैः ॐभूर्भुवःस्वर्भोजकटदेशोद्भव भार्गवगोत्र शुक्लवर्ण शुक्र इहागच्छ ॐअन्नात्परिस्रुतऽइतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥६॥ ततः पश्चिमे धनुराकारे द्व्यंगुले कृष्णमण्डले प्राङ्मुखं कृष्णं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैः ॥ ॐभूर्भुवःस्वः सौराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपगोत्र कृष्णवर्ण शनैश्चर इहागच्छ ॐशन्नोदेवीरितिमंत्रेणहतिष्ठेतिस्थापयेत् ॥७॥ ततो नैर्ऋत्ये शूर्पाकारे द्वादशांगुले कृष्णमंडले दक्षिणाभिमुखं राहुं कृष्णगन्धाक्षतपुष्पैः ॐभूर्भुवःस्वः वैराटिनपुरोद्भव पैठीनसिगोत्र कृष्णवर्ण राहो इहागच्छ ॐकयानश्चित्रेतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥८॥ वायव्ये ध्वजाकारे धूम्रे षडंगुले मंडले दक्षिणाभिमुखं धूम्रं केतुं धूम्रगंधाक्षतपुष्पैः ॥ ॐभूर्भुवःस्वः अंतर्वेदीसमुद्भव जैमिनिगोत्र धूम्र- वर्ण केतो इहागच्छ ॐकेतुं कृण्वन्नकेतव इतिमंत्रेणेहतिष्ठेति स्थापयेत्

॥९॥ अथाधिदेवतावाहनम् ॥ दध्यक्षतपुञ्जेषु सूर्यदक्षिणपार्श्वे ॐ-भूर्भुवःस्वः ईश्वर इहागच्छ ॥१॥ ॐभूर्भुवःस्वः इति सर्वत्रोच्चार्य्यम् ॥ सोमस्य दक्षिणपार्श्वे ॐभू० उमे इहागच्छ० ॥२॥ भौमदक्षिणपार्श्वे ॐभू० स्कन्द इहागच्छ० ॥३॥ बुधस्य दक्षिणपार्श्वे ॐभू० विष्णो इहागच्छ० ॥४॥ गुरुदक्षिणे ॐभू० ब्रह्मन् इहागच्छ० ॥५॥ शुक्र-दक्षिणे ॐभू० इंद्र इहागच्छ० ॥६॥ शनिदक्षिणे ॐभू० यम इहा-गच्छ० ॥७॥ राहुदक्षिणे ॐभू० काल इहागच्छ० ॥८॥ केतोर्दक्षिणे ॐभू० चित्रगुप्त इहागच्छ इहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥९॥ अथप्रत्यधि-देवतावाहनम् ॥ सूर्यवामपार्श्वे ॐभूर्भुवःस्वः अग्ने इहागच्छ० ॥१॥ सोमवामे ॐभू० आपः इहागच्छत इह तिष्ठत ॥२॥ भौमवामे ॐभू० भूमे इहागच्छ० ॥३॥ बुधवामे ॐभू० विष्णो इहागच्छ० ॥४॥ गुरुवामे भू० इन्द्र इहा० ॥५॥ शुक्रवामे ॐभू० इन्द्राणि इहागच्छ० ॥६॥ शनेर्वामे ॐभू० प्रजापते इहागच्छ० ॥७॥ राहोर्वामे ॐभू० सर्पा०ः इहागच्छत ॥८॥ केतोर्वामे ॐभू० ब्रह्मन् इहा० ॥९॥ ततो विनायकादीन्पञ्च-लोकपालानावाहयेत् ॥ राहोरुत्तरे भू० विनायक इहा० ॥१॥ शनेरुत्तरे ॐभू० दुर्गे इहा० ॥२॥ रवेरुत्तरे ॐभू० वायो इहागच्छेह० ॥३॥ राहोर्दक्षिणे ॐभू० आकाश इहागच्छ० ॥४॥ केतोर्दक्षिणे ॐभू० अश्विनौ इहागच्छतम् इहतिष्ठतम् ॥५॥ सर्वेषामुत्तरे ॐभू० क्षेत्राधि-पते इहागच्छेहतिष्ठ १ वास्तोष्पति चावाहयेदित्येके ॥ पूर्वे ॐभूर्भुवः स्वः इन्द्र इहागच्छेहतिष्ठ० ॥१॥ एवं सर्वत्र ॥ आग्नेये ॐभू० अग्ने इहा-गच्छेहतिष्ठ ॥२॥ दक्षिणे ॐभू० यम इहागच्छे० ॥३॥ नैर्ऋत्ये ॐभू० निर्ऋते इहाग० ॥४॥ पश्चिमे ॐभू० वरुण इहाग० ॥५॥ वायव्ये ॐभू० वायो इहाग० ॥६॥ उत्तरे ॐभू० कुबेर इहाग० ॥७॥ ईशाने ॐभू० ईश इहागच्छे० ॥८॥ ऊर्ध्वे (पूर्वेशानयोर्मध्ये) ब्रह्मन् इहा-गच्छेहतिष्ठ ॥९॥ अधः (पश्चिमनैर्ऋत्ययोर्मध्ये) ॐभू अनंत इहा-गच्छेहतिष्ठेति स्थापयेत् ॥१०॥ एवंसंस्थाप्य अक्षतान् गृहीत्वा ॥ ॐएतन्तेदेवसवितः० इतिपठित्वा आदित्यादिनवग्रहाः सांगाः सायुधाः सवाहनाः सपरिवारा अधिदेवताप्रत्यधिदेवताविनायकादिपंच-

लोकपालवास्तोष्पतिक्षेत्राधिपतीन्द्रादिदशदिक्पालसहिताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु इति प्रतिष्ठाप्य ।। तदीशाने वरुणावाहनार्थं कलशविधिना कलशं स्थापयेत् रक्षाविधानं च कुर्यात् (पृ० १४-१९) ततो **ग्रहपूजनसंकल्पः** अर्घं संस्थाप्य प्राणानायम्य कुशतिलयवजलपाणिः अद्येहेत्यादि संकीर्त्य अमुकोहममुककामः ग्रहवेद्युपरि स्थापितासु सुवर्णप्रतिमासु दध्यक्षतपुञ्जेषु वा आवाहितानामादित्यादिनवग्रहाणामधिदेवताप्रत्यधिदेवताविनायकादिपञ्चलोकपालानामिन्द्रादिदशदिक्पालानां वास्तोष्पतेः क्षेत्रपालस्य च यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये । इति संकल्प्य **ध्यायेत्**—पद्मासनः पद्मकरो द्विबाहुः पद्मद्युतिः सप्ततुरंगवाहनः । दिवाकरो लोकगुरुः किरीटी मयि प्रसादं विदधातु देवः १ श्वेतांबरः श्वेतविभूषणश्च श्वेतद्युतिर्दण्डधरो द्विबाहुः । चन्द्रोऽमृतात्मा वरदः किरीटी श्रेयांसि मह्यं विदधातु देवः ।।२।। रक्ताम्बरो रक्तवपुः किरीटी चतुर्भुजो मेषगमो गदाभृत् । धरासुतः शक्तिधरश्च शूली सदा मम स्याद्वरदः प्रशान्तः ।।३।। पीतांबरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दंडधरश्च हारी । चर्मासिधृक्सोमसुतः सदा मे सिंहाधिरूढो वरदो बुधः स्यात् ।।४।। पीतांबरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशान्तः । दधाति दंडं च कमंडलुं च तथाक्षसूत्रं वरदोस्तु मह्यम् ।।५।। श्वेतांबरः श्वेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दैत्यगुरुः प्रशान्तः । तथाक्षसूत्रं च कमंडलुं च दंडं च बिभ्रद्वरदोस्तु मह्यम् ।।६।। नीलद्युतिः शूलधरः किरीटी गृध्रस्थितस्त्रासकरो धनुष्मान् । चतुर्भुजः सूर्यसुतः प्रशान्तः सदास्तु मह्यं वरमन्दगामी ।।७।। नीलाम्बरो नीलवपुः किरीटी करालवक्त्रः करवालशूली । चतुर्भुजश्चर्मधरश्च राहुः सिंहाधिरूढो वरदोस्तु मह्यम् ।। धूम्रो द्विबाहुर्वरदो गदाभृद्गृध्रासनस्थो विकृताननश्च । किरीटकेयूरविभूषितांगः सदास्तु मे केतुगणः प्रशान्तः ।।९।। अन्ये किरीटिनः कार्या वरदाभयपाणयः इति ध्यायन् ।। अधिदेवतादींश्च एवं ध्यात्वा वैदिकमंत्रैर्नाममंत्रैर्वा पूजां कुर्यात् ।। वैदिकमंत्रा आकृष्णेनेत्यादिप्रसिद्धाः

नाममंत्रा यथा ॐआदित्याय नमः ॐसोमाय नमः ॐभौमाय नमः ॐबुधाय नमः ॐबृहस्पतये नमः ॐशुक्राय नमः ॐशनैश्चराय नमः ॐराहवे नमः ॐकेतुभ्यो नमः ।।९।। ॐईश्वराय नमः ॐउमायै नमः ॐस्कन्दाय नमः ॐविष्णवे नमः ॐब्रह्मणे नमः ॐइन्द्राय नमः ॐयमाय नमः ॐकालाय नमः ॐचित्रगुप्ताय नमः ।।९।। ॐअग्नये नमः ॐअद्भ्यो नमः ॐभूम्यै नमः ॐविष्णवे नमः ॐइन्द्राय नमः ॐइन्द्राण्यै नमः ॐप्रजापतये नमः ॐसर्पेभ्यो नमः ॐब्रह्मणे नमः ।।९।। ॐविनायकाय नमः ॐदुर्गायै नमः ॐवायवे नमः ॐआकाशाय नमः ॐअश्विभ्यां नमः ।।५।। क्षेत्राधिपतये नमः ॐवास्तोष्पतये नमः ।।१।। ॐइन्द्राय नमः ॐयमाय नमः ॐनिर्ऋतये नमः ॐवरुणाय नमः ॐअग्नये नमः ॐकुबेराय नमः ॐईशानाय नमः ॐब्रह्मणे नमः ॐअनन्ताय नमः ॐइतिनाममंत्रैर्वा आवाहनासनपाद्यार्घस्नानाचमनवस्त्रगन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलभूषणनीराजनाद्युपचारैर्यथासंभवं संपूज्य । पुष्पाञ्जलिः ।। ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च ।। गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु ।। सूर्यं शौर्यमथेन्दुरुच्चपदवीं सन्मङ्गलं मङ्गलः । सद्बुद्धिं च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः शुभं शं शनिः ।। राहुर्बाहुबलं करोतु सततं केतुः कुलस्योन्नतिं नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु मम ते सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ।।२।। इतिपुष्पाञ्जलिं समर्प्य आयुश्च वित्तं च तथा सुखं च धर्मार्थलाभौ बहुपुत्रतां च ।। शत्रुक्षयं राजसु पूज्यतां च तुष्टा ग्रहाः क्षेमकरा भवन्तु ।। इतिप्रार्थ्य वेद्युपरि फलपुष्पोपशोभितं वितानं दत्त्वा वेदीसमीपे पूजान्ते किंवा होमन्ते यथोक्तबलीन् दद्यात् । यथोक्तबल्यभावे पायसबलिं तदभावे दध्यक्षतबलिं दद्यात् आचार्यो ब्रह्मोपवेशनादिपर्य्युक्षणान्तं कर्म (पृ० २१-२२) कृत्वा वरदनामानमग्निमावाह्य संपूज्य यजमानो **द्रव्यत्यागं कुर्य्यात्** अद्येह नवग्रहयागेनाहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतीन्द्राग्निसोमेभ्यः आज्येन सवितृसोमभौमबुधगुरुशुक्रशनिराहु-

केतवईश्वरोमास्कन्दविष्णुब्रह्मेन्द्रयमकालचित्रगुप्ताम्ब्यापोधराविष्णिव-न्द्रेन्द्राणीप्रजापतिब्रह्मविनायकदुर्गावाय्वाकाशाश्विभ्य इन्द्रादिदश-दिक्पालेभ्यः समिच्चर्वाज्यतिलादिद्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशताद्यष्टसंख्येति-संख्यया यक्ष्ये शेषेण स्विष्टकृतम् अग्निं वायुं सूर्यमग्नीवरुणावग्नी-वरुणावग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतः स्वर्कान् वरुणमदितिं प्रजापतिं स्विष्टकृतं चाज्येनाहं यक्ष्ये । एतावत्संख्याकं संपादितमिदं समिच्चर्वाज्यादिद्रव्यं पूर्वोक्तदेवताप्रीतये मया परित्यक्तं यथादैवतमस्तु । इति द्रव्यत्यागान्ते आचार्य्यो जुहुयात्* । ततो ब्रह्मणान्वारब्धः आघारावाज्यभागौ हुत्वा यथोक्तसमिद्धोमं कुर्यात् । यथोक्तसमिदभावे पलाशसमिदभावे च घृताक्तैस्तिलैर्होमं कुर्यात् ।। तत्र होममंत्राः ।। (आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूपऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सविता देवता सूर्यप्रीतये कपिलाग्नौ अर्कसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ **आकृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यञ्च । हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् स्वाहा ।** इदं सवित्रे इतित्यागः ।। १ ।। (इमंदेवेति गौतमऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता सोमप्रीतये पिङ्गलाग्नौ पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ **इमं देवाऽअसपत्नꣳसुवध्वं महते ज्यैष्ठयाय महते जानराज्याये-न्द्रस्येन्द्रियाय ।। इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳराजा स्वाहा ।** इदं सोमाय ।।२।। (अग्नि-र्मूर्द्धेति विरूपाक्ष ऋषिः गायत्री छन्दः भौमो देवता भौमप्रीतये

---

* होमार्थे सूर्यादीनां समिधः । अर्कःपलाशःखदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ।। अर्काद्यभावे पालाश्य एव । शम्यभावे खदिरः उदुम्बराभावे तिलोदुम्बरः तिलोदुम्बराभावे काकोदुम्बरो ग्राह्यः । अधिदेवतादीनां तु पालाश्य एव । दूर्वासमिधस्तु दूर्वांकुरत्रयपरिमिताः । ग्रहाणां क्रमेणाग्नयः—कपिलः पिङ्गलो धूम्रकेतुर्जठरनामकः । शिखी च हाटकश्चैव महातेजा हुताशनः ।। रोहितश्चैव विज्ञेया रव्यादीनां हुताशना इति ।।

धूम्रकेत्वग्नौ खदिरसमिद्धोमे विनियोगः) ॐअग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्याऽअयम् । अपाᳬरेताᳬसि जिन्वति स्वाहा । इदं भौमाय ॥ ३ ॥ (उद्बुध्यस्वेति परमेष्ठी ऋषिस्त्रिष्टुप्छंदः बुधो देवता बुधप्रीतये जाठराग्नौ अपामार्गसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ उद्बुध्यस्वाग्ने प्रति जागृहि त्वमिष्टापूर्त्ते सᳬ सृजेथामयं च । अस्मिन्त्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवा यजमानश्च सीदत स्वाहा । इदं बुधाय ॥ ४ ॥ (बृहस्पत इति गृत्समद ऋषिस्त्रिष्टुप्छदः बृहस्पतिर्देवता बृहस्पतिप्रीतये शिख्यग्नौ अश्वत्थसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ बृहस्पतेऽअतियदर्य्योऽअर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसऽ ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रᳬस्वाहा । इदं बृहस्पतये ॥ ५ ॥ (अन्नात्परिस्रुत इति प्रजापत्यश्विसरस्वतीन्द्रा ऋषयः अतिजगती छन्दः शुक्रो देवता शुक्रप्रीतये हाटकाग्नौ उदुम्बरसमिद्धोमे विनियोगः) ॐअन्नात्परिस्रुतो रसः ब्रह्मणा व्यपिबत्क्षत्रं पयः सोमं प्रजापतिः ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानᳬ शुक्रमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु स्वाहा । इदं शुक्राय ॥ ६ ॥ (शन्नोदेवीरिति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिः गायत्रीछंदः शनिर्देवता शनिप्रीतये महातेजोग्नौ शमीसमिद्धोमे विनियोगः) ॐशन्नो देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये ॥ शंयोरभिस्रवन्तु नः स्वाहा । इदं शनये ॥ ७ ॥ (कयानश्चित्र इति वामदेवऋषिः गायत्री छन्दः राहुर्देवता राहुप्रीतये हुताशनाग्नौ दूर्वासमिद्धोमे विनियोगः) ॐकयानश्चित्रऽआभुवदूती सदावृधः सखा कया शचिष्ठया वृता स्वाहा । इदं राहवे ॥ ८ ॥ (केतुं कृण्वन्निति मधुच्छन्दा ऋषिः गायत्री छंदः केतुर्देवता केतूनां प्रीतये रोहिताग्नौ कुशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐकेतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्य्याऽअपेशसे । समुषद्भिरजायथाः स्वाहा । इदं केतुभ्यः ॥९॥ एभिर्मंत्रैः स्वाहान्तैः समिद्धोमं विधाय एतैरेव मंत्रैः संस्कृतेनाज्येन हुत्वा ततश्चरुणा जुहुयात् ॥ समिदाज्यचरुद्रव्यैः प्रत्येकं जुहुयात्तत

इतिवचनात् । समिदाज्यचरून् हुनेदिति च ।। अथाधिदेवतानां पलाश-समिद्भिः पलाशाभावे घृताक्ततिलैर्होमः कार्य्यः ।। यथा–(त्र्यंबकमिति वसिष्ठऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता रुद्रप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ।। ॐत्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्स्वाहा । इदं रुद्राय ।।१।। (श्रीश्चते इति उत्तरनारायण ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः उमा देवता उमाप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐश्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूप-मश्विनौ व्यात्तम् । इष्णन्निषाणमुम्मऽइषाण सर्वलोकम्मऽइषाण स्वाहा । इदमुमायै ।।२।। (यदक्रन्द इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमस ऋषयस्त्रिष्टु-प्छन्दः स्कन्दो देवता स्कन्दप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐयदक्रन्दः प्रथमं जायमानऽउद्यन्त्समुद्रादुत वा पुरीषात् । श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाहूऽउपस्तुत्यं महि जातं तेऽअर्वन्त्स्वाहा । इदं स्कन्दाय ।।३।। (विष्णोरराटमिति प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः विष्णुर्देवता विष्णुप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐविष्णो रराटमसि विष्णोः श्नप्त्रे स्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा स्वाहा । इदं विष्णवे ।।४।। (ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मा ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेनऽआवः स बुध्न्याऽउपमाऽअस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विव स्वाहा । इदं ब्रह्मणे ।।५।। (सजोषाऽइन्द्र इति परमेष्ठी ऋषिः जगती छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये पलाश-समिद्धोमे विनियोगः) ॐसजोषाऽइन्द्र सगणो मरुद्भिःसोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् । जहि शत्रूँ २।। रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः स्वाहा । इदमिन्द्राय ।।६।। (असियम इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमस ऋषयस्त्रिष्टुप्छन्दः यमो देवता यमप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐअसि यमोऽअस्यादित्योऽअर्वन्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन । असि सोमेन समया विपृक्तऽआहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि स्वाहा । इदं यमाय

।।७।। उदकस्पर्शः ।। (कार्षिरसीति दध्यङ्ङाथवर्णऋषिः अनुष्टुप्छन्दः कालो देवता कालप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**कार्षिरसि समुद्रस्य त्वा क्षित्याऽउन्नयामि समापोऽअद्भिरग्मत समोषधीभिरोषधीः स्वाहा** । इदं कालाय ।।८।। (चित्रावसोरिति प्रजापतिऋषिः जगती छन्दः चित्रगुप्तो देवता चित्रगुप्तप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीय स्वाहा** । इदं चित्रगुप्ताय ।।९।। अथ प्रत्यधिदेवतानाम् ।। (अग्निदूतमिति विरूपाक्ष ऋषि अनुष्टुप्छन्दः अग्निर्देवता अग्निप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ **अग्निन्दूतम्पुरोदधे हव्यवाहमुपब्रुवे । देवाँ२ ।। आसादयादिह स्वाहा** । इदमग्नये ।।१।। (अप्स्वन्तरिति बृहस्पतिऋषिः उष्णिक्छन्दः आपो देवता अपां प्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तिष्वश्वा भवत वाजिनः । देवीरापो योवऽऊर्मिः प्रतूर्तिः ककुन्मान् वाजसास्तेनायंवाजᳪसेत्स्वाहा** । इदमद्भ्यः ।।२।। (स्योनापृथिवीति मेधातिथिऋषिः गायत्री छन्दः पृथिवी देवता पृथिवीप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथाः स्वाहा** । इदं पृथिव्यै ।।३।। (इदंविष्णुरिति मेधातिथिर्ऋषिः गायत्री छंदः विष्णुर्देवता विष्णुप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पाᳪसुरे स्वाहा** । इदं विष्णवे ।। ४ ।। (त्रातारमिन्द्रमिति गार्ग्यऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रᳪहवेहवे सुहवᳪशूरमिन्द्र ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रᳪ स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः स्वाहा** । इदमिन्द्राय ।।५।। (ॐअदित्यै रास्नासीति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिर्यजुश्छन्दः इन्द्राणी देवता इन्द्राणीप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**अदित्यै रास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषः पूषासि घर्माय दीष्व स्वाहा** । इदमिन्द्राण्यै ।।६।। (प्रजापते इति हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः प्रजापतिर्देवता प्रजाप्रतिप्रीतये

पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐप्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परिता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽअस्त्वयममुष्य पिताऽ सावस्य पिता वयᳬस्याम पतयो रयीणाᳬस्वाहा । इदं प्रजापतये ॥७॥ (नमोस्तु सर्पेभ्य इति देवा ऋषय अनुष्टुप्छन्दः सर्पा देवता: सर्पाणां प्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐनमोस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवी-मनु । येऽअन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः स्वाहा ॥८॥ (ब्रह्मज-ज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मप्रीतये पलाश-समिद्धोमे विनियोगः) ॐब्रह्मजज्ञानम् (पृ० ८७) स्वाहा । इदं ब्रह्मणे ॥९॥ अथविनायकादीनाम् । (गणानान्त्वेति प्रजापतिर्ऋषिः यजु-श्छन्दः गणपतिर्देवता गणपतिप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐगणानान्त्वा गणपतिᳬ हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिᳬ हवामहे निधीनां त्वा निधिपतिᳬ हवामहे वसो मम । आहमजानि गर्ब्भधमा-त्वमजासि गर्ब्भधं स्वाहा । इदं गणपतये ॥१॥ (अम्बे अम्बिके इति प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः दुर्गा देवता दुर्गाप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐअम्बेऽअम्बिकेऽअम्बालिके न मा नयति कश्चन ससस्त्य-श्वकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीं स्वाहा । इदं दुर्गायै ॥२॥ (वातोवेति गन्धर्वा ऋषयःउष्णिक्छन्दः वातो देवता वायुप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐवातो वा मनो वा गन्धर्वाः सप्तविᳬशतिः तेऽअग्नेऽश्वम-युञ्जँस्ते अस्मिन् जवमादधुः स्वाहा । इदं वायवे ॥३॥ (ऊर्ध्वा अस्येति प्रजापतिर्ऋषिरुष्णिक्छंदः आकाशो देवता आकाशप्रीतये पलाशसमि-द्धोमे विनियोग) ॐऊर्ध्वाऽअस्य समिधो भवन्त्यूर्ध्वा शुक्रा शोचीᳬ-ष्यग्नेः द्युमत्तमा सुप्रतीकस्य सूनोः स्वाहा । इदमाकाशाय ॥४॥ (यावांकशेति मेधातिथिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः अश्विनौ देवते अश्विनोः प्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐया वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतं स्वाहा । इदमश्विभ्याम् ॥५॥ अथे-न्द्रादित्रयस्य । (त्रातारमिन्द्रमिति गार्ग्यऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता

इन्द्रप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐत्रातारमिति (पृ. ८८) ॥१॥ (अवतत्यधनुरिति परमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता रुद्रप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) **ॐअवतत्य धनुष्ट्वꣳ सहस्राक्ष शतेषुधे। निशीर्य्य शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना** भव स्वाहा। इदं रुद्राय ॥२॥ (मरुतोयस्येति गौतम ऋषिः गायत्रीछन्दः मरुतो देवता मरुत्प्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) **ॐमरुतो यस्य हि क्षये पाथादिवो विमहसः। स सुगोपातमोजनः स्वाहा।** इदं मरुताय ॥३॥ अथेन्द्रादिलोकपालमंत्राः ॥ ॐत्रातारमिंद्रमिति पूर्ववत् (पृ, ८८) ॥१॥ (अग्निदूतमिति विरूपाक्ष ऋषिः अनुष्टुप्छन्द अग्निर्देवता अग्निप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ **अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे। देवाँ २ आसादयादिह स्वाहा।** इदमग्नये ॥२॥ (असि यम इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमसः ऋषयः त्रिष्टुप्छन्दः यमो देवता यमप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) **ॐअसियमोऽअस्यादित्योऽअर्वन्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन। असि सोमेन समया विपृक्तऽआहुस्ते त्रीणि दिवि-बन्धनानि स्वाहा।** इदं यमाय ॥३॥ (एषते निर्ऋते इति वरुणऋषिः यजुश्छन्दः निर्ऋतिर्देवता निर्ऋतिप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॥ **ॐएष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहा।** इदं निर्ऋतये ॥४॥ (इमं म वरुण इति शुनःशेफऋषिर्गायत्रीछन्दः वरुणो देवता वरुणप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) **ॐइमम्मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय। त्वामवस्युराचके स्वाहा।** इदं वरुणाय ॥ ५ ॥ (वातोवा मनोवेति गन्धर्वा ऋषयः उष्णिवछन्दः वातो देवता वायुप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) **ॐवातो वा मनो वा गन्धर्वाः सप्तविꣳशतिः तेऽअग्रेऽश्वमयुञ्जँस्तेऽअस्मिन् जवमादधुः स्वाहा।** इदं वायवे ॥ ६ ॥ (वयꣳसोमेति बन्धुर्ऋषिः गायत्रीछन्दः कुबेरो देवता कुबेरप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) **ॐवयꣳसोम व्रतो तव मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तः सचेमहि स्वाहा।** इदं कुबेराय ॥७॥

(तमीशानमिति गौतमऋषिः जगती छन्दः ईशो देवता ईशप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ **तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियं जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये स्वाहा ॥** इदमीशाय ॥८॥ (ब्रह्मजज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मादेवता ब्रह्मप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**ब्रह्मजज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेनऽ आवः सबुध्न्याऽउपमाऽअस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विव स्वाहा ।** इदं ब्रह्मणे ॥९॥ (नमोस्तु सर्पेभ्य इति देवा ऋषयः अनुष्टुप्छन्दः सर्पा देवता सर्पप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**नमोस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु येऽअन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः स्वाहा ।** इदं सर्पेभ्यः ॥१०॥ (विश्वकर्मन्निति भारद्वाजःशासऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः विश्वकर्मा देवता विश्वकर्मप्रीतये पलाशसमिद्धोमे विनियोगः) ॐ**विश्वकर्मन्हविषा वर्द्धनेन त्रातारमिन्द्रमकृणोरवध्यम् । तस्मै विशः समनमन्त पूर्वीरयमुग्रो विहव्यो यथासत्स्वाहा ।** इदं विश्वकर्मन्हविषेति वा वास्तोष्पतिमंत्रः ॥ ॐ**क्षेत्राधिपतये स्वाहा** इदं क्षेत्राधिपतये । ॐ**वास्तोष्पतये स्वाहा** । इदं वास्तोष्पतये ॥ क्षेत्राधिपतिवास्तोष्पत्योर्वलिदानमेव न होम इति केचिद्वदन्ति । एभिरेव मंत्रैराज्यचरू जुहुयात् । ततः कामानुसारं सर्पिर्यवव्रीहितिलाद्यन्यतमं च जुहुयात् । तत **अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा** । इदमग्नये स्विष्टकृते इति हुत्वा ॥ आज्येन भूराद्या नवाहुतीर्हुत्वा (पृ० २४) संश्रवप्राशनादिपूर्णपात्रदानान्त कर्म कृत्वा प्रणीताविमोकं च कृत्वा वेदीसमीपे उत्तरतः यथोक्तद्रव्यैः पायसेन वा बलिदानं च कुर्यात् । पायसाभावे सदीपदध्यक्षतैर्वा बलिदानं कार्यम् । **ग्रहाणां बलिप्रकारः** । सूर्याय गुडौदनम् । सोमाय घृतपायसम् । भौमाय मसूरान्नं यावकं वा । बुधाय क्षीरोदनम् । बृहस्पतये दध्योदनम् । शुक्राय घृतौदनम् । शनैश्चराय कृसरान्नम् । राहवे आजं मांसं चुक्रं वटोदनं वा । केतवे चित्रोदनम् ॥ एवं ब्राह्मणेभ्योऽपि भोजनार्थं

दद्यात् । हस्ते जलं गृहीत्वा ।। भो भो सूर्य एनं सदीपं गुडौदनबलिं पायसबलिं दध्यक्षतबलिं वा गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता भव ।। इति बल्युपरि जलं ।।१।। भो भो सोम एनं सदीपं घृतपायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शांतिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता भव ।। इति जलं विसृजेत् ।।२।। भो भो भौम एनं सदीपं मसूरान्नबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता भव ।।३।। भो भो बुध एनं सदीपं क्षीरौदनबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शांतिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता भव ।।४।। भो भो गुरो एनं सदीपं दध्यौदनबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शांतिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता भव ।।५।। भो भो शुक्र एनं सदीपं घृतोदनबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ।।६।। भो भो शनैश्चर एनं सदीपं कृसरबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयु० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टि० भव ।। ७ ।। भो भो राहो एनं सदीपं अजमांसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ।।८।। भो भो केतो एनं सदीपं चित्रौदनबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ।।९।। यथोक्तबल्यभावे सदीपं पायसबलिं तदभावे सदीपं दध्यक्षतबलिं दद्यात् । अधिदेवतादिभ्यः सर्वेभ्यः पायसबलिं दद्यात् । भो भो ईश्वर सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ।।१।। भो भो उमे एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्त्री क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्त्री भव ।।२।। भो भो स्कन्द एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ।।३।। भो भो विष्णो एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ।।४।। भो भो ब्रह्मन् एनं सदीपं

पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥५॥ भो भो इन्द्र एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टि० भव॥६॥ भो भो यम एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥७॥ भो भो काल एनं सदीपं पायस-बलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥८॥ भो भो चित्रगुप्त एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥९॥ भो भो अग्ने एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शांति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥१॥ भो भो आपः एनं सदीपं पायसबलिं गृह्णत सपरिवारस्य मम आयुःकर्त्र्यः क्षेमकर्त्र्यः शान्तिकर्त्र्यः तुष्टिकर्त्र्यः पुष्टिकर्त्र्यो भवत ॥२॥ भो भो भूमे एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्त्री क्षेमकर्त्री शान्तिकर्त्री तुष्टिकर्त्री पुष्टिकर्त्री भव ॥३॥ भो भो विष्णो एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥४॥ भो भो इन्द्र एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवास्य मम आयुः० क्षेम० शांति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥५॥ भो भो इन्द्राणि एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुःकर्त्री क्षेमकर्त्री शान्तिकर्त्री तुष्टिकर्त्री पुष्टिकर्त्री भव ॥६॥ भो भो प्रजापते एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवास्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥७॥ भो भो सर्पाः एनं सदीपं पायसबलिं गृह्णत सपरिवारस्य मम आयुःकर्तारः क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्तारो भवत ॥८॥ भो भो ब्रह्मन् एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टिकर्ता भव ॥९॥ भो भो विनायक एनं सदीपं पायस-बलिं गृहाण सपरिवारस्य मम आयुः० क्षेम० शान्ति० तुष्टि० पुष्टि-कर्ता भव ॥ भो भो दुर्गे एनं सदीपं पायसबलिं गृहाण सपरिवारस्य